
ДАЛЁКАЕ ЗАМЕЖЖА

Ніна Баршчэўская (Варшава)

ЭМІГРАЦЫЙНАЯ ГАЗЭТА «БАЦЬКАЎШЧЫНА» Ў АБАРОНЕ БЕЛАРУСКАЕ МОВЫ *

Беларуская эміграцыйная газета «Бацькаўшчына»¹ друкавала інфармацыю пра міжнароднае жыццё, навіны «Па куткох эміграцыі», ка-рэспандэнцыі пра палітычнае становішча ў Беларусі, матэрыялы па гісторый, культуры й мастацтве².

У «Бацькаўшчыне» сыштэматычна змяшчаліся публікацыі па гісторый Беларусі — палемічныя ў дачыненьні да савецкай, а часткова й польскай, ПНРаўской гісторыяграфіі — асабліва ў пытаннях беларускай дзяржаўнасці пэрыяду ВКЛ ды інкарпарацыі беларускіх зямель царскай Расій у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай. Паяўляліся артыкулы пра нацыянальна-вызвольны рух у Беларусі ў XIX — пачатку XXст., пра развіцьцё беларускай нацыянальна-адраджэнцкай думкі, пра ўзнаўленыне беларускай дзяржаўнасці ў дзеянасць БНР, а таксама пра беларуска-расійскія й беларуска-

* Паводле жадання аўтара ў тэксце захоўваецца правапіс арыгінала («тарашкевіца»). — Рэдкал.

¹ Выдавалася ў Мюнхене з 31 кастрычніка 1947 г. да сінегня 1966 г. З 1955 г. сталася беларускім тыднёвікам палітыкі, культуры й грамадзкага жыцця. Быў гэта ворган беларускай нацыянальна-вызвольнай думкі. «Бацькаўшчына» мела свае прадстаўніцтвы й распаўсюджвалася ў ЗША, Канадзе, Вялікабрытаніі, Францыі, Аўстраліі, Аргентыне, Бэльгіі, Новай Зэландыі й Вэнесуэле.

² Змяшчала навуковыя дасьледаваныні А. Адамовіча, С. Брагі, У. Глыбіннага, С. Станкевіча, Я. Станкевіча, літаратурныя творы Н. Арсеньевай, Ю. Віцьбіча, М. Вярбы, У. Дудзіцкага, М. Кавыля, Р. Крушины, А. Салаўя, М. Сяднёва ды іншых. Выдавала дадаткі: дзіцячы «Каласкі», а таксама літаратурны й жаночы. Пры газэце дзеяльнічала выдавецтва, якое выпусціла творы Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Гаруна, В. Ластоўскага, Л. Калюгі, А. Мрыя, Ю. Віцьбіча, Р. Крушины, альманах твораў беларускіх эміграцыйных пісьменьнікаў «Ля чужых берагоў».

польскія дачыненъні. Шмат увагі адводзілася проблемам нацыянальна-дзяржавнага й культурнага адраджэння Беларусі ў 20-х гг. XX ст., крытыцы асымілятарскага накірунку нацыянальнай палітыкі ў БССР. Шматлікія матэрыялы прысьвячаліся гісторыі рэлігіі, рэлігійных адносінаў, супярэчлівасцям у нацыянальна-канфесійным разьвіцці Беларусі з пункту погляду расійскае праваслаўнае царквы й польскага каталіцкага касьцёла. Аўтары «Бацькаўшчыны» зьвярталі ўвагу на нацыянальна-творчую ролю вуні. Зразумела, не пазбягалі таксама пытаньняў ролі нацыянальнае мовы ў разьвіцці дзяржавы.

Ідэя абароны беларускага мовы праводзілася на старонках «Бацькаўшчыны» двума спосабамі: непасрэдным і пасрэдным.

Непасрэдны спосаб палягаў на адкрытых закліках не адракацца ад роднае мовы, на азнямленыні чытачоў зь яе гісторыяй, на перасыцераганыні перад зас্মечваньнем мовы лексыкай з суседніх моваў, а таксама на зъмяшчэныні характэрных для беларускага мовы груп словаў.

Пасрэдная абарона беларускага мовы праводзілася шляхам азнямлення чытачоў зь беларусізацыяй розных раёнаў Бацькаўшчыны, з некаторымі спробамі беларусізацыі царквы, з ситуацыяй прэзы ў Беларусі, а таксама шляхам інфармаваньня пра эміграцыйныя выданьні ды арганізаваныя лектараты беларусаведы.

Паявіліся заклікі да суайчыннікаў, якія апынуліся ў лягеры Віндышбэр-гердорф³, не адракацца ад роднае мовы. Перад лягернай адміністрацыяй паўсталі заданыне ўзнавіць беларускага нацыянальнае й культурнае жыццё, адчыніць беларускую школу. І пачатковая школа пачала працаваць з 15 жніўня. Бяз большых цяжкасцяў удалося перавесыці тых дзяцей, якія пачалі навучаньне на польскай мове, на мову родную — беларускую. Нельга прытрымлівацца фальшывых тэндэнцыяў, адзначыў аўтар публікацыі, што беларуская мова мужыцкая, а мова польская — панская. Той, хто саромеецца свае роднае мовы, нагадвае чалавека, які саромеўся б свае роднае маткі⁴. «Бацькаўшчына» не забывала пра перасыцярогу Францішка Багушэвіча: «Не пакідайце мовы нашай беларускай, каб ня ўмёрлі!» Гэтыя слова ў эміграцыі сталіся вельмі важнымі для ўсіх тых, хто ня толькі хацеў захаваць сваю нацыянальнасць, не распусцицца ў чужым моры, не адараўца ад свайго роднага, але яшчэ горда й гордна рэпрэзэнтаваць Беларусь перад чужымі народамі⁵. Дзеля гэтага неабходна было ведаць гісторыю роднае мовы. «Бацькаўшчына» дасканала разумела гэта й пасылядоўна публікавала на сваіх старонках артыкулы пра рэфармаваньне беларускага правапісу, пра русыфікацыю беларускага мовы з аднаго боку, а з другога — прыгадвала час ейнага росквіту.

³ Гэты лягер узънік у траўні 1947 г. зь дзізвюх групаў — Ашафэсбургскай і Вільдфлекенскай, якія вылучыліся зь лягераў польскіх, украінскіх і іншых.

⁴ М. Л. Да роднае мовы // Бацькаўшчына. 1947. 17 лістап.

⁵ Куток мовы // Бацькаўшчына. 1948. 8 лют.

Рэфармаванню беларускага правапісу быў прысьвечаны цыкл артыкулаў розных аўтараў. Станіслаў Станкевіч пісаў: «Калі ў 1933 годзе адбыўся першы афіцыйна ўзаконены акт русыфікацыі беларускага мовы — прыніяцце пастановы Саўнаркому БССР аб г.зв. «рэформе беларускага правапісу», дык былі пададзены тады трох наступныя матывы, што гэтую «рэформу» рабілі неабходнай: 1. зынішчэнне «штучнай» бар'еры, якой беларуская нацыяналістыя адгараджвалі беларускую мову ад расійскай, 2. ачышчэнне беларускага мовы ад мясцовых правінцыяналізмаў і штучных, супярэчных быццам з духам нашае мовы, наватвораў і 3. ачышчэнне беларускага мовы ад незразумелых архаізмаў, насаджаных у мове беларускім «нацдэмамі»⁶. Працягваючы тэму, Ст. Станкевіч ўсе гэтыя матывы, якія абумоўлівалі рэформу, расшыфраваў, у выніку чаго атрымаліся наступныя фармулёўкі: «1. Ачышчэнне беларускага мовы ад тых натуральных, паўсталых у працэсе гістарычнага развязвіцца мовы, элемэнтаў, якія яе, як самастойную й апрычоную, розніца ад мовы расійскай. 2. Ачышчэнне беларускага мовы ад мясцовых правінцыяналізмаў, якія розніцаюць беларускую мову ад расійскай. Пад правінцыяналізмамі тут разумеліся такія моўныя зъявішчы, якія для мовы беларускай ня былі правінцыяналізмамі, будучы ў ёй агульна пашыранымі на ўсёй моўнай тэрыторыі Беларусі зъявамі, але былі «правінцыяналізмамі» для мовы расійскай, калі разглядаць апошнюю як агульную мову для ўсіх нацыянальнасцяў Савецкага Саюзу. Ачышчэнне ж беларускага мовы ад «штучных нэалягізмаў» адбывалася згодна агульнаабавязаўчага прынцыпу, што кожная нерасійская мова ў Савецкім Саюзе ня мае права тварыць новых словаў для абазначэння новых предметаў і паняццяў на собскай моўнай аснове, але слова гэтыя мусіць браць ужо гатовымі непасрэдна з мовы расійскай. 3. Ачышчэнне беларускага мовы ад «незразумелых архаізмаў» мела фактычна на мэце «ачышчэнне» яе ад тых незразумелых толькі для расійцаў «архаізмаў», г.зн. ад словаў, што паўсталі ў нашай мове ў працэсе ейнага гістарычнага развязвіцца незалежна ад падобных працэсаў у мове расійскай. У суме — уся гэтая «рэформа» мела на мэце штучнае збліжэнне нашае мовы да мовы расійскай шляхам узаконенага гвалту й ламанія моўных асаблівасцяў, іншымі словамі — русыфікацыю беларускага мовы»⁷.

Ст. Крушыніч (Ст. Станкевіч) заўважае, што русыфікацыя ў галіне мовы праводзілася плянава й систэматычна ў двух асноўных кірунках: па-першае, у напрамку безупыннай русыфікацыі самой беларускай літаратурнай мовы і, па-другое, у напрамку систэматычнага выціскання з ужытку гэтай зрусыфікованай мовы й замены яе расійскай мовай. Пачатак першай плыні — гэта рэформа беларускай граматыкі й правапісу, праведзеная ў жніўні 1933 г., згодна з якой урадавым дэкрэтам было выкінута зь беларускай

⁶ Ст. Ст. Др. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1952. 29 чэрв.

⁷ Тамсама.

мовы звыш 20-ці тыпова беларускіх фанэтычных і марфалягічных асаблівасцяў, а на іх месца былі ўведзены чиста расійскія асаблівасці, чужбы беларускай мове. Асноўная мэта гэтага працэсу — зьліцьце беларускай і расійскай моваў у адным рэчышчы. Гэтае набліжэнне да расійшчыны афіцыйна ўспрымаецца як прагрэс у разьвіцці беларускае мовы⁸. Узбагачэнне слоўнага запасу адбываецца такім чынам, адзначае аўтар «Бацькаўшчыны», што беларускія слова, якіх няма ў расійскай мове, выкідваюцца і зь беларускае мовы, таму што гэта, маўляў, дыялектызмы, архаізмы або штучныя нэаягізмы, а на іх месца ўводзяцца слова чиста расійскія, раней няведамыя беларускай мове. Дарэчы, гэты самы працэс назіраецца і ў галіне фанэтыкі, марфалёгіі ды сінтаксісу. Усё гэта прычыняеца да ўзынікнення свайго роду беларуска-расійскага жаргону⁹. Выкіданне беларускіх словаў вядзе да ненатуральнага звужэння лексычнага моўнага матарыялу й штучнага зацірання апрычонасці ў нацыянальнай самабытнасці беларускае мовы, а гэта сьпіхвае беларускую мову да ролі правінцыянальнага адгалінення расійскага мовы і ў сваім далейшым выніку да адмірання беларускага літаратурнае мовы як мовы паўнавартасной і самастойнай. Гэтая абавязваючая ў БССР тэндэнцыя не была выпадковай, але глыбока прадуманай і пасълядоўнай зъявай, каб рукамі саміх жа беларусаў ліквідаваць іхнью родную мову¹⁰.

Другі шлях русыфікацыі — замена беларускай мовы мовай расійскай. Дзеля гэтага былі створаны такія спэцыфічныя ўмовы, якія робяць неабходным пераход у грамадzkім жыцці на расійскую мову. Перш за ўсё, выкладанне ў вышэйшых навучальных установах цалкам пераведзена на расійскую мову, з выключэннем беларусістык. 90 працэнтаў вучэбных дапаможнікаў, якімі павінны карыстацца студэнты на працягу пяці гадоў, таксама ў расійскай мове. Зразумела, што выпускнікі такіх школ, самі стаўшы настаўнікамі, пераходзілі на навучанне па-расійску і ў пачатковых школах, бо яны цалкам развучылі беларускую мову¹¹.

Русыфікацыя палягала на tym, што расійцы ў зрусыфіканыя беларусы, асабліва тыя, што мелі дачыненне зь беларускім друкам, поўнымі прыгаршчамі, жыўцом уносілі ў беларускую мову слова, фанэтычныя і марфалягічныя асаблівасці з мовы расійскай, а таксама і асаблівасці расійскага сінтаксісу, якія потым сталі абавязваючымі ў беларускай мове ў сілу «ніпісанага, але практична агульна прынятага закону»¹².

⁸ Дзеля прыкладу, у «Прадмове» да «Руска-беларускага слоўніка», выдадзенага Акадэміяй навук БССР у 1953 г., гаворыцца, што беларуская мова «выпрацавала свае літаратурныя нормы, значна папоўніла лексічны запас за кошт слоў роднай ёй рускай мовы».

⁹ Крушыніч Ст. Жахлівы білянс русыфікацыі // Бацькаўшчына. 1958. 16 лют.

¹⁰ Крушыніч Ст. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1960. 26 чэрв.

¹¹ Крушыніч Ст. Жахлівы білянс русыфікацыі // Бацькаўшчына. 1958. 16 лют.

¹² Ст. Ст. Др. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1952. 29 чэрв.

Ст. Станкевіч адрознівае два шляхі плянавай і систэматычнай русыфікацыі беларускае мовы: 1. шлях штучнага ўводжаньня ў беларускую мову чиста расійскіх, чужых ёй элемэнтаў і 2. шлях забароны ўжываньня тых словаў і некаторых граматычных формаў, якія для беларускай мовы зьяўляюцца найболыш тыповымі й характэрнымі, але якія яе розыняць ад мовы расійскай¹³.

«Бацькаўшчына» прысьвяціла шмат увагі гісторыі русыфікацыі беларускае мовы — не абмежавалася толькі XX ст., але зазірнула глыбей у беларускую мінуўшчыну, зъмяшчаючы цыкл публікацыяў праф. Яна Станкевіча пад назовам «Зы гісторыі русыфікацыі Беларусі»¹⁴. Аўтар абавязаўся на дзівуюх працах: А. Пушкарэвіча («Эпизод из истории русификации Белоруссии») і А. Цывікевіча («Западно-руссизм»). На пачатку аўтар сцьвярджае, што формула Пушкіна «Славянская ручай сальюща ў расійскім моры» сталася баявым лёзунгам рэакцыйных колаў расійскага грамадзтва ў славянскім пытаньні. Згодна з шматлікімі праектамі рэформатараў Беларусі, трэба было зъмяніць у ёй народны дух. Дзеля гэтага мелі служыць рэформы асветы, увядзенне расійскае мовы, цывільнае й крымінальнае расійскае судовае працэдуры, скасаванне царкоўнае вунії, прыцягненне шляхам ільготай і прывілеяў у Беларусь чыноўнікаў з расійскіх губэрняў ды, наканец, калянізацыя беларускіх губэрняў расійцамі.¹⁵

Узаконенне расійскае мовы ў якасці службовай ва ўсіх галоўных галінах эканамічнага, палітычнага й дзяржаўнага жыцця СССР узносіць расійскую мову ў выразна прывілеяванае становішча й робіць яе фактычна дзяржаўнай мовай усяго Савецкага Саюзу, а гэта вядзе да адміраньня іншых нацыянальных моваў. Выходзячы з гэтага, змаганьне нерасійскіх народаў за чысьціню сваіх нацыянальных моваў практычнага значаньня ня мае. Пры такім развязанні пытаньня лёс іх трагічны. Зусім натуральная, што ў такіх умовах сярод нерасійскіх народаў штораз больш людзей вывучае расійскую мову¹⁶.

«Працэс русыфікацыі беларускае мовы, запачаткованы ўрадавым дэкрэтам 1933 г., пасълядоўна праводзіцца й далей. Паколькі Беларусы ня могуць змагацца з гэтым гвалтам над мовай на бацькаўшчыне, патолькі систэматычна й наважана з гэтым павінны змагацца мы ў нашай мове собскай. Руплівасць аў чысьціні роднае мовы й абарона перад яе засімечваннем чужымі ўплывамі ёсьць адным з найважнейшых нашых заданьняў, ёсьць справай на толькі беларускай нацыянальнай культуры, але ў роўнай меры й проблемай палітычнай»¹⁷.

¹³ Ст. Ст. Др. У вабароне роднае мовы.

¹⁴ Станкевіч Я. Зы гісторыі русыфікацыі Беларусі // Бацькаўшчына. 1960. 17 студз. – 14 лют.

¹⁵ Тамсама.

¹⁶ Мініяло В. М. Праблема мовы ў Савецкім Саюзе // Бацькаўшчына. 1959. 25 кастр.

¹⁷ Ст. Ст. Куток мовы // Бацькаўшчына. 1956. 11 лют.

Ст. Станкевіч разглядае мэтады супрацьдзеяньня вынікам русыфікацыі. «У вагульным працэсе змаганьня з паходам расійскага бальшавізму на зынішчынне беларускае мовы адкідаць прывіваныя і ўжо прывітвыя нашай мове русыцымы — яшчэ мала. Гэтае змаганьне будзе мець свой належны эфект тады, калі мы, адкідаочы ўсе расійскія напластаваныні, прымусова нашай мове накінутыя, будзем адначасна руппліва культываваць і разывіваць усе тыя асаблівасці, якія, будучы тыпова беларускімі, адначасна адрозніваюць нашую мову ад мовы расійскай. Баяцца бальшавікі ў сваім русіфікатарскім шале «штучнай» (чытай — «натурадальнай») бар’еры між беларускай і расійскай мовамі, значыцца, мы павінны «бар’еру» гэтую разбудоўваць і паглыбляць. Баяцца яны «мясцовых правінцыяналізмаў», «штучных наватвораў» і «незразумельных архаізмаў», мы павінны якраз і ўзбагачаць імі нашую мову»¹⁸.

Вядома, што ў кожнай мове выступаюць слова, якія маюць адназначнае ці блізказначнае значэнніне. Сярод групы такіх синонімаў Ст. Станкевіч раіць выбіраць тыя слова, якія найбольш падкрэсліваюць самабытны хара́ктар беларускае мовы й аддаляюць яе ад «вялікай мовы братняга рускага народу». І таму перавагу трэба аддаваць такім прыкладна словам, як: сёлета, летась, пазалетась, налета, якія зьяўляюцца тыпова беларускімі й невядомыя іншым славянскім народам. У галіне марфалёгіі й словаўтарэння побач з займеннікамі яго, яе, іх широка распаўсядженая таксама займеннікі з суфіксам -н-: ягоны, ейны, іхны. У сувязі з tym, што формы з суфіксам -н- на выступаюць у мовах суседзяў — ні ў польскай, ні ў расійскай — варта даваць ім перавагу ў беларускай мове. Можна ўзяць яшчэ прыклад і з сінтаксісу. Па-беларуску можна сказаць: брат большы ад сястры і брат большы за сястру. Спосаб парашунання пры дапамозе злучніка *за* ў беларускай народнай мове больш пашыраны, а паколькі адсутнічае ён у мове расійскай, дык быў выкінуты зь беларускай літаратурнай мовы ў БССР. Варта вярнуцца да канструкцыі з гэтым злучнікам.

У працэсе абароны роднае мовы перад русіфікацыяй вялізарную ролю адыгрывае таксама й правапіс. «Правапіс, як ведама, зьяўляецца ў гэтым сэнсе бадай што без значэннія ў мовах, якім не пагражае асыміляцыя [...] Затое ўсе тыя мовы, якія бароняцца перад чужой асыміляцыяй, імкнуща да правапісу фанетычнага, да перадавання на пісьме ўсіх адцененняў вымовы дадзенага слова»¹⁹. Сярод беларускіх адметнасцяў Ст. Станкевіч раіць зъвяртаць увагу на наступныя: 1. мяккае вымаўленыне прыназоўнікаў з ці без перад словамі, якія пачынаюцца мяккімі гукамі, напр. *зь ім*, *безь мяне*; 2. паяўленыне прыстаўнога *в* перад пачатковым *a*, калі папярэджвае яго прыназоўнік *у*, напр. *агонь* — але — *у вагні*, *акно* — але — *у вакне*.

Пачынаючы з 113 нумару, «Бацькаўшчына» пачала зъмяшчаць мовазнайчыя артыкулы Яна Станкевіча, напісаныя пры ўдзеле Антона Адамовіча,

¹⁸ Ст. Ст. Куток мовы.

¹⁹ Тамсама.

пад назовам «Некаторыя групы словаў беларускае мовы»²⁰. Аўтары публікацыяў, прыводзячы прыклады тыповых для беларускае мовы словаў, адначасова падаюць кантексты іх выкарыстаньня, спасылаючыся на прысутнасць іх у народнай мове ды ў гістарычных дакумэнтах, м. ін. у «Аль Кітабе», а таксама параўноўваюць з эквівалентамі ў польскай і маскоўскай мовах.

Некалькі гадоў пазней з’явілася на старонках «Бацькаўшчыны» чарговая цыклічная публікацыя Яна Станкевіча «Аб некаторых словах і хормах нашае мовы»²¹. Аўтар паведамляе, што ў нізцы сваіх артыкулаў на практычныя тэмы намерваецца, па-першае, адзначаючы барбарызмы і заганы ў мове беларускага друку, па-другое, навукова разгледзець некаторыя частыя барбарызмы й скрыўленыні, па-трэцяе, адзначаць тое, што добрае ў мове пішучых па-беларуску і, па-чацвертае, звязатак увагу на некаторыя добрыя словаў, нясутраканыя ў беларускім друку.

Адным з найбольш істотных спосабаў сцвярджэння або выкаранення беларускае мовы зьяўляецца ейны статус у систэмэ адукцыі. У публікацыі аўтарства С. М. «Аб падручніках і дапаможніках беларускай мовы»²² паведамляецца, што выкладаныне беларускай мовы ў школах БССР выклікае трывогу ў выкладчыкаў. Гаворка ідзе ня толькі аб якасці выкладаныня беларускае мовы, але перадусім адсутнасці добрых, навукова апрацаваных падручнікаў беларускай мовы. П. Залужны заўважыў, што ў бэзэсэрэйскіх сярэдніх палітэхнічных школах і ў вышэйшых навучальных установах мовай навучаныня зьяўляецца не беларуская мова, але расійская. Гэта, з аднаго боку, выклікана практычным чыннікам — вучні ѹ бацькі выбіраюць школы з расійскай мовай навучаныня, каб у будучыні не давучацца расійскай мовы, якая авалодала ўсімі галінамі жыцця. З другога ж боку, толькі фармальная існуе свобода нацыянальнага жыцця, а функцыю дзяржаўнае мовы цалкам пераняла мова расійская²³.

Ст. Крушиніч пісаў пра невялікі адсотак часу, прызначаны ў школах на азнямленыне зь беларускай літаратурай, пра тое, што ў школьніх бібліятэках часта адсутнічаюць у арыгінале нават тыя творы беларускай літаратуры, якія, згодна з праграмай, належалі да абавязковай лекцур, і вучні змушаныя чытаць гэтыя творы ў перакладзе на расійскую мову²⁴.

Адмоўнае стаўленыне да беларускае мовы ня ўсім падабалася ў Беларусі. Многія заўважалі прыніжэныне гэтак мовы, як і цэлага беларускага

²⁰ Станкевіч Ян. Др., пры ўчастыі Антона Адамовіча. Некаторыя групы словаў беларускае мовы // Бацькаўшчына. 1952. 24 жн.; 1952. 31 жн.; 1952. 7–14, 21, 28 верас.

²¹ Станкевіч Я. Аб некаторых словах і хормах нашае мовы // Бацькаўшчына. 1955. 15 траўня – 18 верас.

²² С. М. Аб падручніках і дапаможніках беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. 27 лют.

²³ Залужны П. Да русыфікатарскай палітыкі Масквы // Бацькаўшчына. 1959. 3 траўня.

²⁴ Крушиніч Ст. Русыфікацыя ўсцяж шалее // Бацькаўшчына. 1959. 27 верас.

народу, што выклікала супраціў. «Бацькаўшчына» сачыла за ўсімі праявамі супраціву на старонках беларускай прэсы ды старалася звяртаць на гэта ўвагу беларусаў у эміграцыі²⁵. Ст. Крушиніч адзначае, што як першы за абарону беларускае мовы на старонках БССРаўскага друку выступіў рэгабілітаваны пісьменнік Янка Скрыган. У артыкуле «Думкі аб мове»²⁶ паставіў ён пытаныне аб патрэбе ачышчэння беларускай мовы з накінутых ёй русыфізмаў, хаця, зразумела, не назваў асноўных прычынаў такога стану рэчаў, а толькі пісаў, што, «гэтак народ не гаворыць» або што «мы адрываемся ад народнага творчага асяроддзя» і пад. Раўналежна з гэтым іншы беларускі пісьменнік, таксама рэгабілітаваны, Максім Лужанін, пачаў кампанію супраціў замены беларускае мовы ў розных галінах жыцця мовай расійскай. Выступаючы на сходзе актыву працаўнікоў у галіне літаратуры й мастацтва БССР у Мінску 2 лістапада 1957 г., ён сказаў: «Хочацца, каб беларуская мова чулася ня толькі ў творчых арганізацыях, але і ў установах, школах сярэдняй і вышэйшай, каб яна была і на папяросной каробцы, і на трактары, і на станку»²⁷.

Усьлед за пісьменнікамі пра сытуацыю беларускае мовы загаманілі й іншыя прадстаўнікі беларускай інтэлігенцыі. Публіцыст «Бацькаўшчыны» звярнуў увагу на выказаныне аднаго студэнта, які напісаў на старонках «Літаратуры і мастацтва»: «Толькі тады, калі мы пачнем жывую беларускую мову з вуснаў выкладчыка і прадаўца, сакратаркі і інжынера, дырэктара заводу і міністра, калі мы знайдзем яе ў заявах і ў пратаколах судовых працэсаў, на старонках навуковых працаў — толькі тады беларуская мова зойме належнае месца ў жыцці»²⁸.

Пра апошнія праявы супраціву ў 1959 г. напісаў Ст. Станкевіч. «Кампанія ў абароне роднае мовы праводзілася ў двух кірунках: у кірунку абароны беларускае літаратурнае мовы перад ейнай прымусовай русыфікацыяй ды ў кірунку аднаўленняння правоў гэтае навет зрусыфікованае мовы й спынення замены яе расійскай мовай у культурным і грамадzkім жыцці Беларускай ССР»²⁹. Патрабаваныні павысіць культуру беларускае літаратурнае мовы й ачышчэння яе ад раней накінутых русыфізмаў былі высунуты таксама на 4-м з'езьдзе пісьменнікаў Беларусі, які адбыўся ў Менску 12–14 лютага 1959 г. Аднак і гэтая, зрусыфікованая мова была адсунута на задні плян.

²⁵ Зыдзекі зь беларускай мовы // Бацькаўшчына. 1958. 19 студз.; Крушиніч Ст. У вабароне роднае мовы // Бацькаўшчына. 1960. 26 чэрв.

²⁶ Скрыган Я. Думкі аб мове // Літ. і мастацтва. 1957. 20 лют.

²⁷ Крушиніч Ст. Жахлівы білянс русыфікацыі ў Беларусі // Бацькаўшчына. 1956. 16 лют.

²⁸ Таксама.

²⁹ Станкевіч Ст. Апошнія праявы нацыянальнага супраціву ў БССР // Бацькаўшчына. 1959. 28 чэрв. Гэты артыкуул быў раней зъмешчаны ў 2 нумары воргану Лігі вызвалення народаў СССР (Парыскага блёку) пад назовам «Problems of the Peoples of the USSR». «Бацькаўшчына» вырашыла перадрукаваць яго ў связі зь беларускай тэматыкай.

З мэтай пашырэння інфармацыі пра магчымасць адукацыі на чужыне моладзі ў беларускай мове «Бацькаўшчына» зъмяшчала матар’ялы пра лектараты беларусаведы.

У Таронта ўрачыстасе адкрыццё лектарату адбылося 15 кастрычніка 1951 г. Асаблівія заслугі тут належалі праф. Вінцэнту Жук-Грышкевічу — першаму лектару беларусаведы ў Канадзе. У сувязі з высокім узроўнем слухачоў, асноўная ўвага ў праграме звязралася на найбольш складаныя ды найменш асьветленыя пытаныні зь беларускай мовы, гісторыі, літаратуры й культуры³⁰.

Беларускія грамадзкія дзеячы, асабліва ўправа беларускіх студэнцікіх арганізацыяў, клапаціліся пра тое, каб пабольшыць шэрагі беларускіх студэнтаў на чужыне. «У шукальні развязкі Цэнтраля Беларускіх акадэміцкіх арганізацыяў пайшла на дарогу доўгую, але найболыш пэўную: згуртавання беларускай моладзі ў інтэрнат і дання ёй магчымасці здабыцца сярэдняе асьветы ўсялякага тыпу ў чужынечкіх школах, зарганізаваўшы раўн часна беларусаведу й нацыянальнае ўзгадаванненне»³¹. Нягледзячы на адміністрацыйна-юрыдычныя цяжкасці, а таксама й магэрыяльныя, удалося гэта дзяякуючы навычэрпнай энэргіі айца Робэрта ван Кавэлерта, а таксама ахвярнасці беларускай студэнцкай групы ў Лювэне. На пачатку лістапада 1951 г., дзяякуючы съмеламу рашэнню айца Чарняўскага, група з пяці беларускіх дзяяцей з Францыі зъявілася ў Лювэне. І хаты моладзь ад 8 гадзіны да 17 заставалася ў школе, то ахвотна знаходзіла час на беларусаведу. Пра систэматычнасць навукі беларускай мовы, літаратуры, гісторыі, геаграфіі й народнага мастацтва клапаціўся айцец Аўген.

Інстытут Беларусаведы імя Льва Сапегі існаваў таксама ў Мадрыдзе³². Ён быў сарганізаваны пры Цэнтры абмену эўрапейскай культуры ў Мадрыдзе.

З прыведзеных прыкладаў, далёка ня ўсіх, выразна відаць, што «Бацькаўшчына» вельмі сур’ёзна ставілася да праблемы захавання беларускай нацыянальнае тоеснасці. Ейныя рэдактары разумелі, што нельга будаваць дзяржаўную незалежнасць без адпаведнага стаўлення да роднае мовы. Разумелі, што толькі дзяржаўны статус і шырокое выкарыстаньне мовы ва ўсіх галінах грамадзкага жыцця можа загарантаваць ёй адпаведны прэстыж. Тому публікацыям пра беларускую мову адводзілася істотнае месца на старонках тыднёвіка. Клапаціліся, з аднаго боку, пра становішча роднае мовы ў Беларусі, а з другога боку, імкнуліся развязваць яе і ўзбагачаць у эміграцыі. Баяліся, што беларуская мова на бацькаўшчыне будзе зрусыфікованая або нават — у горшым выпадку — цалкам выціснута з жыцця расійшчынай і таму стараліся ў як найчысцейшай форме захаваць беларушчыну

³⁰ Лектарат беларусаведы ў Торонто // Бацькаўшчына. 1951. 4 лістап.

³¹ А. С. Раствуць рады нашай інтэлігенцыі // Бацькаўшчына. 1952. 30 сак.

³² Інстытут беларусаведы ў Мадрыдзе // Бацькаўшчына. 1952. 27 крас.

ў эміграцыі. З гэтай мэтай узьнікалі такія рубрыкі, як: «Куток мовы», «Некаторыя группы словаў беларускае мовы», «Аб некаторых словах і хормах нашае мовы». Чысьціня беларускае мовы, гэтак як і незалежнасць беларускае дзяржавы, былі асноўнымі каштоўнасцямі й мэтамі, якімі кіраваліся публіцысты беларускае эміграцыйнае газеты.

Аляксандр Баршчэўскі (Варшава)

БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ НА СТАРОНКАХ ЭМІГРАЦЫЙНАГА ЧАСОПІСА «МОЛАДЗЬ» *

У эміграцыйным часопісе «Моладзь», які выдаваўся ў Парыжы ў 1948–1953 гг., апрача нацыянальнай і палітычнай праблематыкі час ад часу друкаваліся літаратуразнаўчыя артыкулы, прысвячаныя жыццю і творчасці асобных беларускіх пісьменнікаў розных гістарычных перыядоў. Якраз гэтая тэматыка лягла ў аснову майго выступлення.

У №1 «Моладзі» быў зъмешчаны праблемны артыкул, прысвячаны жыццю й творчасці Янкі Купалы. Артыкул гэты, пад назовам «У шостыя ўгодкі съмерці Янкі Купалы», аўтарства Валі Міцуры¹, прадстаўляў найважнейшыя этапы жыцця й дзейнасці песьніара, а таксама істотныя прайавы ды эвалюцыю яго творчасці.

Ужо на пачатку публікацыі эміграцыйная аўтарка называе Купалу «волатам беларускага слова» й гаворыць, што ягоная творчасць стала законам для беларускай інтэлігенцыі. У далейшых сваіх разважаннях публіцыстка займаецца аналізам жыцця й творчасці паэта ў перыяд «Нашай долі» й «Нашай нівы». На гэтую тэму яна піша наступнае:

«Пачынаючы з 1906 г., у Вільні выйшлі першыя беларускія легальныя газеты: «Наша доля», а пазней — «Наша ніва», у якіх безумоўна прымасе ўдзел і Янка Купала, і рэдакцыя, ацаніўшы яго здольнасці, пачала на пачэсным месцы зъмяшчаць яго творы.

Урэшце рэдакцыя «Нашае нівы» выклікае Купалу зь вёскі ў Вільню. Потым ён едзе ў Пецярбург на курсы і пад кіраўніцтвам прафэсара Эпімаха-Шыпілы здабывае вышэйшую асьвету. У 1913 г. вяртаецца ў Вільню і працуе ў беларускім выдавецтві таварыства ды займае адказнае становішча рэдактара «Нашае нівы» аж да эвакуацыі Вільні расейцамі ўвесені 1915 г.

* Паводле жадання аўтара пакідаем у тэксле правапіс («тарашкевіцу») арыгінала. — Рэдкал.

¹ Micura V. U šostyja uhodki śmierci Janki Kupały // Moładź. 1948. №1.

[...] У 1920 г. Купала на стала перабіраецца ў Менск, і ўрад Радавае Беларусі абвяшчае яго «народным паэтам» і забясьпечвае яму жыцьцё пэнсіяй.

У гэты час бальшавікі, бачачы небясьпеку ў развоі ўва ўсіх галінах беларускага жыцця, энэргічна прыступілі да вынішчэння беларускага народа як духова, так і фізычна. Пачаліся арышты, вывазы і расстрэлы ўсіх беларускіх дзеячоў і нішчэнне беларускай культуры. У гэты час Купала адкрыта выступае ў абарону беларускага народа, за што ў 1931 г. бальшавікі яго арыштоўваюць.

Каб спыніць тэрор на Беларусі, каб зьвярнуць увагу на мукі беларускага народа ўсяго цывілізаванага съвету, Купала ў турме робіць «харакіры»— распорвае лыжкай жывот на ўсю даўжыню. Аднак маскоўскія дахтары, прывязаўшы яго да ложка, лечаць і не дапушчаюць да съмерці. Потым урад БССР дае Купалу віллу і аўтамабіль з казённымі шафёрамі «агентамі НКВД», якія возяць яго на ўсе ўрачыстасці, звезды і канфэрэнцыі. Усе гэтыя жыцьцёвяя зъмены: выхад зь вясковага акружэння ў гарадзкое і ўсё перажытае там у сям'і беларускіх адраджэнцаў— вайна і рэвалюцыя, усё гэта яскрава адбілася на творчасці Янкі Купалы².

У прыведзенай вытрымцы выступае некалькі недакладнасцяў і разыходжаньняў зь гістарычнай праўдай. Справа ў тым, што Купала ня быў звязаны з «Нашай доляй» і не зъмісьціў на яе старонках ніводнага верша. Што датычыцца «Нашай нівы», якая пачала выходзіць восеньню 1906 г., дык вершы Купалы пачынаюць паяўляцца толькі з ліпеня 1907 г. Недакладная таксама інфармацыя, што Я. Купала паехаў у Пецярбург і там пад кіраўніцтвам Браніслава Эпімаха-Шыпілы здабыў вышэйшую асьвету. Праўдападобна, эміграцыйная публіцыстка не сутыкнулася з аўтабіографічным лістом Янкі Купалы, які ён скіраваў на рукі расійскага літаратуразнаўца Льва Клейнбarta. У лісьце гэтым— несумненна верагодным дакумэнце— Янка Купала гаворыць, што апынуўся ў Пецярбургу на запрашэнніе прафэсара Эпімаха-Шыпілы й запісаўся на курсы, аднак іх не закончыў, бо занадта цікавіўся «вясёлай кампаніяй», гэта значыць, што займаўся ўцехамі жыцця, а не навукай і таму не атрымаў нікага вышэйшага дыплому. З пэўнай недакладнасцю мы маем таксама дачыненне ў съцвярджэнні публіцысткі аб тым, што ў 1913 г. Я. Купала стаў галоўным рэдактарам «Нашай нівы». У сапраўднасці паэт стаў галоўным рэдактарам «Нашай нівы» ў сярэдзіне 1914 г. Эміграцыйная публіцыстка В. Міцура разыходзіцца з праўдай таксама тады, калі гаворыць, што ў 1920 г. урад БССР прысвоіў Купалу званьне народнага паэта. У сапраўднасці факт гэты меў месца ў 1926 г. Мала дакладнасці таксама ў съцвярджэнні Міцуры аб тым, што ў 20-х гг. расплачалася духовая й фізычнае вынішчэнне беларускага народа ды яго культуры. Агуль-навядома, што 20-я гг. характарызavalіся вялікім росквітам беларускага

² Micura V. U šostyja uhoodki śmierci Janki Kupały. C. 4–5.

нацыянальнага адраджэнья, а яго татальная ліквідацыя ў выніку сталінскага тэрору наступіла ў 30-я гг.

Нягледзячы на гэтыя недакладнасці, публікацыя В. Міцуры мела істотнае пазнаваўчае значэнне для тых беларусаў, якія пасля Другой сусветнай вайны апынуліся на Захадзе. Нельга не згадзіцца з апошняй высновай у харектарызаваным артыкуле: «Янка Купала вызваленъю Беларускага Народу аддаў сваё Жыццё! Мы пойдзем Яго съследам і пад Яго съцягам змагацца да апошняга, да канца, да перамогі і ўзынясем Яму на Роднай Зямлі Адвучны Курган!»³

№6 часопіса «Моладзь» быў апошнім, які выйшаў у 1948 г. У адрозненьне ад большасці папярэдніх нумароў «Моладзі», у якіх артыкулы друкаваліся найчасцей лацінкай, усе публікацыі ў №6 былі надрукаваны кірыліцай. Сярод разнародных матэрыялаў асабліваі увагі тут заслугоўвае артыкул пад назовам «Вялікі беларускі мастак (У 64 угодкі съмерці Вінцку Дуніна-Марцінкевіча)», падпісаны ініцыяламі Я. Ф. На старонках «Моладзі» ня раз паяўляліся такія артыкулы, якія мелі асьветніцка-адукацыйны харектар. Прыкладам могуць быць публікацыі, прысьвежаныя Янку Купалу, Івану Луцкевічу, Жыгімонту Кейстутавічу ці Слуцкаму паўстанцу. Калі ўзяць пад увагу тое, што большасць маладых эмігрантаў мела невялікую адукацыю й слаба ведала беларускую гісторыю, дык такога тыпу публікацыі значна пашыралі веды тых маладых беларусаў, якія ў цяжкі ваенны час або не вучыліся ўвогуле, або мелі толькі пачатковую адукацыю. Несумненна, адукацыйна-асьветніцкім мэтам служыў таксама згаданы артыкул, прысьвежаны аднаму з найвыдатнейшых адраджэнцаў беларускай літаратуры ў XIX ст.— Вінцку Дуніну-Марцінкевічу.

Артыкул гэтыя эміграцыйны дасыльчык распачаў наступным чынам:

«17-га сінэжня г. г. увесь беларускі народ ушаноўвае памяць вялікага беларускага мастака ды нязломнага змагара за волю й шчасце нашае Бацькаўшчыны Вінцку Дуніна-Марцінкевіча, які сваім шматхварбным талентам ды змагарным жыццём здабыў у народзе неўміручую славу. Ягоныя знаныя драматычныя творы, вершы ды паэмы, нарысы ды апавяданьні да сяньняшняга дня не згубілі свае актуальнасці й зяяўляюцца для нас, моладзі, жывым, павучальным прыкладам самаахвярнага змаганьня за незалежнасць нашае шматпакутнае Радзімы [...]】

Першапачатковыя веды Дунін-Марцінкевіч атрымоўвае ў Бабруйску, у павятовым вучылішчы, па заканчэнню якога бацькі ягоныя скіроўваюць яго ў сярэднюю школу, што была ў Вільні пры базыльянскім манастыры. Само ягонае прабыванье ў гэтым манастыры, дзе ў свой час знаходзіўся ў «заточанні» Міцкевіч, як і тое, што тагачасная студэнцкая моладзь, асабліва віленская, знаходзілася пад вялікім ідэйным уплывам філяматаў і філярэтаў, мела пазней значны адбітак на ўсёй ягонай творчасці. Па заканчэнню

³ Micura V. U šostyja uholodki śmierci Janki Kupały. C. 7.

студыяў у базыльянскім манастыры ён падаецца на мэдyczны факультэт Віленскага універсytetu. Але яго не захапляе пэрспэктыва лекара, і ён выязджае ў Панюшкевічы да бацькі, не закончыўшы студыі. Тут яго напатыкаюць цяжкія матар'яльныя абставіны, галеча ды нястачы, і малады Дунін-Марцінкевіч пачынае паважна задумоўвацца над сродкамі, якія б далі яму магчымасць існаваць. З гэтаю мэтаю ён ізноў пакідае бацькоўскі дом і едзе ў Вільню, дзе па кароткім часе знаходзіць працу служачага ў бюро Бараноўскага. Юзэфа — дачка Бараноўскага — палка закахалася ў маладога прыгожага і вясёлага бацькавага супрацоўніка — Вінцку, але на перашкодзе іхняга ўзаемнага кахання ды шчасця сталі Юзэфіны бацькі, якія не хацелі пагадзіцца на замужжа свае дачкі із нейкім звычайным служачым, якім быў у тым часе Дунін-Марцінкевіч. Каханье ж маладых людзей было мацнейшым ад бацькоўскіх развагаў, і Дунін-Марцінкевіч, не атрымаўшы згоды ў Бараноўскага на вясельле, адважна выкрадае з дому Юзэфу й патаемна жэніца зь ёй, пасля чаго выязджае ў Менск. Тут ён знаходзіць на пачатку працу перакладчыка касцельных актаў на маскоўскую мову, а пасля працуе ў крымінальным судзе. Гэты перыяд працы ў судзе дас яму магчымасць назіраць гэткіх тыпаў царскіх урадаўцаў, якія пазней увайшлі ў ягоную знаную камэдыю «Пінская шляхта». У 1834 г. ён вяртаецца ізноў на былую пасаду перакладчыка, дзе пазней стаеца архівар'юсам каталіцкай кансысторыі, а праз шэсць гадоў, апынуўшыся перад дакананым фактам, бацькі Юзэфы мусілі пагадзіцца з выбарам сваёй дачкі, і гэтая згода дала магчымасць Марцінкевічу купіць пад Менскам маленькі фальварак — Люцынку, які стаеца ягоным сталым месцам жыжарства»⁴.

У далейшых фрагмэнтах свайго дасыследавання эміграцыйны публіцыст досьціць дэталёва прааналізуваў найцікавейшыя этапы жыцця Вінцку Дуніна-Марцінкевіча й найцікавейшыя яго творы. Асаблівую ўвагу ён звярнуў на беларускага пісьменніка як ініцыятара менскага гуртка, у склад якога ўвайшлі, між іншым, такія знакамітныя энтузіясты беларускай народнасці, як Уладзіслаў Сыракомля, Станіслаў Манюшка й Антон Концкі.

Свае цікавыя разважаныні аўтар закончыў наступнай высновай:

«Ён пакінуў беларускаму народу вялікую й съветлую спадчыну, якую ніхто, анікі наш вораг, ня здолее выхапіць яе з нашых рук. [...]»

Ён памёр, але памяць аб ім вечна жыве паміж намі, і ягоныя ідэалы, яго змаганыне за незалежнасць нашае Маці-Беларусі зьяўляюцца для нас, моладзі, павучальным прыкладам»⁵.

У студзені 1949 г. выйшаў № 7 часопіса. Бадай што найважнейшай публікацыяй на яго старонках быў грунтоўны артыкул пад назовам «Вялікі беларускі паэт Андрэй Зязюля (у 28 угодкі ягонай съмерці)». Артыкул быў таксама падпісаны ініцыяламі Я. Ф.

⁴ Я. Ф. Вялікі беларускі мастак // Моладзь. 1948. № 6. С. 13–14.

⁵ Тамсама. С. 16.

Публікацыя, прысьвечаная жыцьцю й творчасці Андрэя Зязюлі, заслу-
гоўала ўзага хату б з тае прычыны, што як дауней, так і сёнь-
ня біографія ды паэтычна спадчына гэтага творцы амаль што не прысут-
нічае ў гісторы беларускай літаратуры і літаратурнай крытыцы, нягледзя-
чы на тое, што яго творчая спадчына — гэта арыгінальная і яркая зява ў бе-
ларускай пісмовасці.

Мабыць, маючы на ўзве якраз гэтыя ўласцівасці А. Зязюлі, эмігра-
цыйны аўтар заняўся як яго жыцьцём, так і ягонай творчасцю. Вось што
мы чытаем ва ўступным фрагмэнце публікацыі:

«17-га студзеня сёлета мінае 28 год з дня съмерці вялікага беларускага
паэта, няйтомнага дзеяча — ксяндза Аляксандра Астррамовіча. Ягоная, сап-
раўды з роднага загону, лірычна спадчына прасякнута пагрыятызмам,
шчыраю любоюю да беларускага народа, жаданьнем палепшыць яго даб-
рабыт. Для нас, моладзі, яна зьяўляецца жыцьцядайнай крыніцай, зь якой
мы чэрпаем і будзем чэрпаць сілы, памнажаць нашу энэргію і вытрыва-
ласць у барацьбе за волю свайго гаротнага народа. Цярністы шлях, які ён
выбраў, ідуучы за парывамі сваёй душы, шлях беларускага нацыянальна-
вызвольнага руху — гэта съвятая дарога кожнага вернага і съядомага Бе-
ларуса. [...]»

Вучыўся малады Астррамовіч у Ашмянскай павятовай школе, па скан-
чэнні якой яму, беднаму сялянскаму сыну, прадаўжэньне навукі было
немагчымым таму, што ўсе навуковыя ўстановы для Беларусаў былі за-
чыненыя. Аднак Астррамовіч не пакідае думкі здабыць асьвету, бо знае,
што толькі пры дапамозе яе зможа прынесці найбольш карысць і Баць-
каўшчыне. Нацыянальна-усьведамленаму Беларусу была даступнай толькі
навука ў духоўнай галіне, якая, знаходзячыся ў той час у руках польскага
духоўнага кіраўніцтва, талеравалася расійскай палітыкай як мэтад асы-
міляцыі Беларусі. Астррамовіч і выбірае яе, каб, укрыўшыся ў зацішша
касьцёла ад вока грэznага царскага жандарма, з вышыні навукі Хрыс-
та, — служыць беларускаму народу. Зъвярнуўшыся з гэтай мэтай да
польскага ксяндза М. у Вільні, ведамага з сваёй варожасці да беларуска-
га адраджэння, Астррамовіч не знаходзіць зразуменяня і дапамогі, але
варожыя адносіны. Брат Астррамовіча пісаў недарэмна ксяндзу Адаму
Станкевічу, ужо па съмерці паэта, што апека ксяндза М. над ягоным бра-
там — была «апекай скаціннай», бо калі ксёндз А. Ст. зъвярнуўся да ксян-
дза М. беспасрэдна, той характэрystычна адказаў: «Astramowicz był u
mnie, to dureń jakisi...»

Воля Астррамовіча дапамагчы свайму народу, нясыці съвято праўды
Хрыстовай у сялянскую хату была мацнейшай варожага супраціву. Нягле-
дзячы на «апеку», якая прасльедуе яго ў працягу ўсяго жыцьця, Астррамовіч
паконвае ўсе перашкоды і ўступае ў 1905 годзе ў Каталіцкую духоўную сэ-
мінарию ў Пецярбург. Тут ён праводзіць нацыянальна-усьведамляющую
працу, закладае беларускую сэкцыю ў казнадзейскім кружку.

У чужыне, далёка ад Роднага Краю Астрамовіч сумуе па ім, а падслу-
хайшы «салайінае пеньне», паравоўвае свой лёс да лёсу салаўя. Ён зразу-
меў, што сумам не дапаможа гору Народа...

Сапраўды, распачаўшы пяць, хоць ня веручы спачатку ў свой талент,
Астрамовіч съмела ідзе наперад ужо як беларускі паэт Андрэй Зязюлья⁶.

У далейшых сваіх разважаньнях аўтар заняўся характарыстыкай роз-
ных праяваў творчасці А. Зязюлі. Ён адзначыў, што беларускі ксёндз-паэт
у 1913 г. выдаў зборнік вершаў «З роднага загону», а чатыры гады пазней
надрукаваў книгу «Слова праўды». Ён звярнуў таксама ўвагу на тое, што
многія творы А. Зязюлі не былі ніколі выдадзенымі і засталіся ў рукапісным
выглядзе ў архівах Б. Эпімаха-Шыпілы, Я. Купалы і ў некалькіх прыязных
да паэта ксяндзоў.

Аўтар «Моладзі» прывёў у сваёй публікацыі шэраг вершаў або эпізо-
даў, асабліва тых, у якіх моцна загучала патрыятычная інтанансія А. Зязюлі,
яго шчырая салідарнасць з беларускім людам і гарачая вера ў тое, што
раней ці пазней беларускі народ узыдзе на шлях нацыянальнага адраджэн-
ня ды будовы сувэрэнай беларускай дзяржавы. Свой цікавы артыкул публі-
цыст закончыў наступнай высновай пра А. Зязюлю:

«Ён датрымаў сваёй прысягі беларускаму народу, верна служачы яму ня
толькі звонкай песніяй, але і штодзённай грамадзкай працай, укладаочы
ў ўсе свае сілы і талент.

Жар любові да паняволенага народу ніколі ня гас у душы Зязюлі. Пе-
раганяны польскімі духоўнымі ўладамі зь месца на месца, ён запальваў
гэтым жарам душы сваіх братоў да ўсёй Маці-Беларусі аж да апошніх дзён
свайго змагарнага жыцця. Съмерць спыніла ягоную вялікую дзейнасць
17.I.1921 года.

Дарма што памёр ён, што сяньня непрысутны ў нашых радох, ягоная
душа не памёрла, як не памрэла й не памрэ тая справа, за якую ён змагаўся
на працягу ўсяго жыцця.

Імя Зязюлі будзе вечна жыць у сэрцах Беларускага Народу, як імя змага-
ра й мучаніка за родную ідэю⁷.

У лютым 1949 г. у Парыжы выйшаў №8 часопіса. Сярод зьмешчаных
у ім публікацыяў, бадай, што найбольшай увагі заслугоўвае артыкул, пры-
сьвечаны 33-й гадавіне съмерці вядомай беларускай паэткі й нацыянальнай
дзяячкі Алёізы Пашкевіч-Цёткі⁸. Той жа самы аўтар — Я. Ф. — ахара-
кторызаваў найважнейшыя падзеі з жыцця ў дзейнасці паэткі, а таксама га-
лоўныя моманты яе творчасці. У біографічнай частцы сваёй публікацыі
аўтар дапусціў недакладнасць, якая праявілася ў съцвярджэнні, што Цётка
нарадзілася ў беднай сялянскай сям'і, тады як у сапраўднасці паходзіла

⁶ Я. Ф. Вялікі беларускі паэт Андрэй Зязюлья // Моладзь. 1949. № 7. С. 3–4.

⁷ Тамсама. С. 6.

⁸ Я.Ф. Цётка Алёіза Пашкевіч. 1876–1916 // Моладзь. 1949. №8.

яна з дробнашляхоцкага асяродзьдзя, якое хаця й не знаходзілася ў Беларусі ў квітнеючым стане, то ўсё ж такі жыло намнога лепш, чым жыла аграмадная большасць тагачаснага беларускага сялянства. Нягледзячы на гэтую недакладнасць, публікацыя, дзякуючы сваёй факталёгіі й саліднасці, дае добрае ўяўленыне аб неспакойным жыцці маладой дзяячкі й паэткі.

Другім пытаньнем, даволі цікава прадстаўленым у артыкуле, былі разважаныні аб творчасці Цёткі. Аўтар звязрнуў увагу на тое, што творчасць пісьменніцы мела шматгранныя характеристики, што была яна сардэчна зацікаўлена лёсам беларускіх дзяцей і што вынікам гэтага зацікаўлення стаўся ейны падручнік пад загалоўкам «Першае чытаныне для дзетак беларусаў». Кіруючыся ідэяй асветы для беларускіх дзяцей, рэдагавала яна першую дзіцячу беларускую газету «Лучынка». Універсалізм Цёткі прайвіўся таксама ў тым, што апрача вершаў пісала яна апавяданьні і публіцыстыку. Ва ўсіх формах яе творчасці заўсёды дамінавала імкненіне да прафужэння ў беларусах іх чалавечай годнасці ды вызвалення іх з нацыяналінай і сацыяльнай няволі.

У заканчэнні аўтар звязрнуў увагу на тое, што першы паэтычны зборнік Цёткі «Беларуская скрыпка» выклікаў добразычлівы водгук з боку Я. Купалы, які прысьвяціў ёй верш, падкрэсліваючы ў ім салідарнасць з паэтэсай у поглядах на долю беларускага народа.

У № 10 часопіса, які выйшаў у красавіку 1949 г., быў зъмешчаны артыкул пад назовам «Максім Багдановіч». Пісьменнік гэты карыстаўся асаблівай пашанай і ўвагай у асяродзьдзях беларускай эміграцыі розных арыентацыяў і адцененняў. Папулярнасць М. Багдановіча вынікала хаця б з таго факта, што ён быў аўтарам выдатнай «Пагоні» ды ня менш знакамітага верша пад загалоўкам «Эмігранцкая песня». Да гэтага дадаецца яшчэ адна прычына асабліва пачуцьцёвых адносін эміграцыі да пісьменніка. Справа ў тым, што М. Багдановіч у істоте быў таксама эмігрантам і амаль ўсё сваё жыццё правёў за межамі роднага краю й па-за айчынным народам.

Аўтар публікацыі пра Багдановіча, таксама, як і папярэдніх літаратур-разнаўчых артыкулаў на старонках «Моладзі», выступіў пад ініцыяламі Я. Ф. Беручы пад увагу тое, што галоўную ролю ў руху беларускай моладзі ў Францыі адыгрываў Янка Філістовіч, мы можам думачыць, што менавіта яму належаць ініцыялы Я. Ф., хаця няма адназначных доказаў сапраўднасці гэтай гіпотэзы.

Пра клясыка беларускай літаратуры дасьледчык пісаў:

«25-га траўня сёлета мінае 32 гады ад часу, калі далёка ад роднага краю, на беразе Чорнага мора ў Ялце, памёр вялікі сын беларускага народа, паэт-клясык, «пясьнляр свабоды і красы»— Максім Багдановіч.

Увесе беларускі народ у гэты дзень ушануе памяць яго; мы, беларуская моладзь, схіліўшы галовы над ягонай забытай магілай, узмоцнімся на сілах да дальнейшай барацьбы за волю Бацькаўшчыны, зачэрпнуўшы гарту зь ягоных неўміручых твораў. [...]

Толькі ў 1916 г. удалося Максіму зрэалізаваць сваё заўсёднае жаданье— павароту на Бацькаўшчыну для пасъвячэння сябе свайму Народу; ён пераязджае ў Менск, где супрацоўнічае ў Беларускім камітэце помачы ўцекачам ды бярэ актыўны ўдзел у беларускім нацыянальна-вызвольным руху.

Нядоўга яму доля судзіла працеваць для любага краю, аддаць яму ўсе сілы свае душы; няўмольная хвароба— сухоты— падточвае ягонае здароўе, і ён, змушаны, пакідае Родны Край, каб далёка ў чужыне вылечыцца. У хуткім часе хворы целам і балеючы душой па долі народу, здалёк ад сваіх ён памірае ў чужой старане»⁹.

У публікацыі выступае некалькі памылак. Праяўляюцца яны, між іншым, у прозьвішчы прафэсара, які запрасіў Багдановіча ў Пецярбург. У сапраўднасці называўся ён не Ахматай, але Шахматай. Недакладнасць праявілася таксама ў тым, што Багдановіч не паехаў у Пецярбург не з прычыны матэрыяльных цяжкасцяў, але з-за вільготнага й сырога клімату горада, грознага для хворага тубэркулёзам Багдановіча. Зы істотнай памылкай мы маем таксама дачыненіне ў далейшых разважаньнях аўтара і ў ягонай інфармацыі аб тым, што Беларуская акадэмія навук у 1917 г. выдала два тамы твораў М. Багдановіча. У гэтым годзе Беларуская акадэмія навук яшчэ не існавала, а першы й другі тамы твораў пэта выйшлі ў Менску ў 1927–1928 гг. Нягледзячы на гэтыя недакладнасці, публікацыя мела вялікае асветніцкае значэніне для маладых беларускіх эмігрантаў, сярод якіх многія ня мелі ніякай адукцыі.

У № 12 часопіса, які выйшаў у чэрвені 1949 г., ёсць цікавы ананімны артыкул «Вялікая страта», прысьвечаны пакутніцкаму лёсю вядомай эміграцыйнай паэткі Ларысы Геніюш. Беручы пад увагу вострую палемічную тэндэнцыю артыкула, накіраваную супраць Радаслава Астроўскага ды ягоных прыхільнікаў, мы можам думаць, што выйшаў ён з-пад пяра вядомага ўжо нам Я. Філістовіча. Аўтар, не падаючы, на жаль, ніякіх пераканаўчых фактагraphій і доказаў, абвінавачвае прыхільнікаў Р. Астроўскага ў тым, што яны прычыніліся да арышту Л. Геніюш савецкім агентамі на тэрыторыі чужой дзяржавы — Чэхаславакіі.

Артыкул быў публікацыяй моцна актуальнай. Паявіўся ён пасьля арышту Л. Геніюш і прысуду яе да 25-гадовай сібірской ссылкі. Сваю публікацыю аўтар распачынае наступнымі сцьвярджэннямі:

«Два гады прыблізна таму, амаль з першых дзён народзінаў «прэсы» прыхільнікаў Астроўскага, была распачата акцыя супраць ведамай нашай паэтэсі Ларысы Геніюш, пражываючай у адной з глухіх правінцыяў Чэхаславаччыны, дзе яе муж меў пасаду лекара і дзе сям'я Геніюшаў, дзякуючы сымпатыям пэўных чэскіх колаў, спадзявалася пад іхній пратэкцыяй унікнуць энкавэдэ.

⁹ Я. Ф. Максім Багдановіч // Моладзь. 1949. № 10. С. 15–16.

Памылка сям'і Геніюшаў сталася фатальнасцю іхняга лёсу. Не было імі ўрахавана, што «шчупальцы» энкаведэ знаходзяцца ня толькі ў Чэхіі. Не ўваднаго, зразумела, сумленнага беларуса трывожна забілася сэрца, чытаючы ў «прэсе» Астроўскага — нацковываныне на пражывающую за зялезнайа заслонаю паэтку, якім падказвалася адкрытымі даносамі бальшавіком аб прыналежнасці Ларысы Геніюш да презыдыуму Рады БНР. Якіх ад гэтага трэба было чакаць вынікаў — камэнтары ў пэўне ж не патрэбна... Так яно і сталася... Увосені 1948 г. Ларыса Геніюш была адшуканая, і ўся сям'я Геніюшаў (муж і 16 г. сынок) былі пасаджаны ў мейсцовую турму, а па 2-х месяцах допыту, разлучаны ўсе троє ды паадзіночку вывезены за Урал у канцэнтрацыйныя лягеры. Для ўсіх знаючых бліжэй Ларысу Геніюш асабіста (яе нязломны стойкі характар, з аднаго боку, і яе слабое фізычна здароўе) факт ссылкі ў бальшавіцкія канцэнтрацыйныя лягеры — раўназначны яе фізычнае съмерці. Гэта, безумоўна, вялікая для нас нацыянальная страга, адна із шматлікіх найвялікшых ахвяраў бальшавіцкага тэрору. Мы можам гаварыць сяньня аб Ларысе Геніюш як аб фізычна адыйшоўшай ад нас на векі вялікай патрыётцы, якая заваявала сабе адно з першых мейсцаў сярод жанчынаў у нашай літаратуры. Постаць Ларысы Геніюш зіхціць перад намі ня толькі як таленавітасць, ня толькі як жанчына, але як змагарка за нашу нацыянальна-вызвольную ідэю. Яна застаецца ўзорам крыштальнасці, узорам адважнай ахвярнасці — герайзму.

Аб гэтым усім в[ельмі] добра здалі сабе справаздачу нашыя тыраны. Таму яны і абыйшліся зь ёю гэтак, як абыйшліся ў падобных выпадках зь іншымі нашымі нацыянальнымі героямі: зь Ігнатоўскім, Янкам Купалам і многім іншымі. Пасыль іх фізычнага зынішчэння бальшавікі намагаліся спрафанаваць іх дух, прадстаўляючы іх «бальшавікамі». Гэтак, пасыль забойства Ігнатоўскага — бальшавікі ставяць яму памятнік з ненавіснай нябошчыку пяцікутнай зоркай, гэтак жа пасыль самагубства Купалы, як пратэсту супраць бальшавіцкай тыраніі, — ставіцца сяньня ў Менску памятнік. Гэтак жа робяцца спробы праз свае замежныя агэнтуры паказаць і Ларысу Геніюш «бальшавічкай» — пасыль яе закабаленьня ў канцэнтрацыйным лягеры¹⁰.

На жаль, аўтар не ставіў перад сабой мэту характарызаваць творчасць Л. Геніюш, затое ў канцы ізноў накінуўся на палітычную праграму Астроўскага:

«Няхай чытач прачытае нядайна вышайшую ананімна-пашквільную брашуру, выданую прыхільнікамі Астроўскага пад назовам: «Хто такія Крывічы?», у якой у 100% выконваецца заданыне Масквы прафанаўваць ідэйную патрыётку-паэтку, каб прадставіць у вачох беларускага грамадзянства яе сваёй пісьніяркай, і потым — хай прачытае яе ніжэй зъмешчаныя вершы зь яе перажываныняў; хай зробіць чытач выснаўкі сам — без нашых камэнтараў. Гэта паможыць мо многім сяньня, сълепа заблытаным у рады Астроўшчыны, расчыніць очы і зарэагаваць сваім сумленьнем.

¹⁰ Вялікая страта // Моладзь. 1949. №12. С. 5–6.

«Моладзь» жа з свайго боку складае ўдзячнасьць прыяцелям Ларысы Геніуш за даны ёй доступ — карысъць з зборніка яшчэ не друкаваных вершаў — напісаных паэткай у часе акупациі Чэхаславаччыны бальшавікамі»¹¹.

Публіцыст дапаўняе артыкул трывма вершамі Л. Геніуш.

Варты падкрэсліць, што прадстаўлены артыкул меў істотнае значэнне ў тых фрагментах, якія адносіліся да паказу нядолі Л. Геніуш. Пры гэтым, аднак, нельга не заўважыць, што публікацыю выразна пісавалі палітычныя нападкі, скіраваныя супраць нямілай сэрцу аўтара эміграцыйнай плыні, узнічаленай Р. Астроўскім.

У №24 часопіса, які выйшаў у ліпені — жніўні 1951 г., зъмешчаны артыкул, прысьвежаны паэту Казімеру Сваяку ў сувязі з 25-годзьдзем ягонай съмерці¹², падпісаны ініцыяламі А. Я. Аўтар папярэдзіў сваю публікацыю доўгай вытрымкай з аўтабіографіі К. Сваяка, дзе гэты паэт-святар ляканічна, але досыць дэталёва прадставіў найважнейшыя факты з свайго кароткага, але моцна цяжкога й балочага жыцця. З аўтабіографічнага нарысу пісьменніка мы даведваемся аб тым, што К. Сваяк нарадзіўся ў вёсцы Барані Свянцянскага павета 19 лютага 1890 г. у сям’і сялян, якія гаворыць паэт, «паўвалочнікаў». У дзяцінстве Казімер прыслугоўваў мясцовому пастуху Марціну, які ведаў вялікую колькасць беларускіх казак і песень, сярод якіх нямала было гумарыстычных, а нават распушных.

У аўтабіографічным нарысе К. Сваяк нават словам не ўзгадаў пра сваю беларускую нацыянальную дзейнасць ды пра сваю беларускую творчасць, што съведчыць пра ягоную выключную съціласць, імкненне пазбегнуць канфліктай з касцёльнімі ерархамі.

Публіцыст па стараўся запоўніць прафесіі К. Сваяка:

«Калі ў 1915 г. нямецкі фронт пасунуўся наперад і пачалася эвакуацыя, у выніку якой спынілі сваю працу «Наша ніва» і «Беларус», не застывае абуджаная нацыянальная съведамасць народа. Утвараецца шэраг беларускіх культурных асяродкаў як у Вільні, так і на правінцыі. Вось у гэты час і адыграў значную ролю К. Сваяк. Яшчэ ў 1914 г., 29 лістапада, чакаючы ў Клюшчанах на святарства, К. Сваяк арганізоўвае касцельны хор, які акрамя рэлігійных песен пачынае выконваць народныя беларускія. Гэтым жа хорам 2.12.1915 г. у час съятковання першых угодкаў яго існаванья наладжваецца рэфэрат «Аб беларускай песні». У канцы 1915 г. Казімер Сваяк адчыніяе ў Свянцянах беларускія вучыцельскія курсы, а ў 1916 г. дзякуючы яму працу юць 7 беларускіх народных школаў. Устрывожаныя польскія паны шлюць да каталіцкіх духоўных уладаў скаргу за скаргай, абвінавачваючы Казімера Сваяка ў беларусізацыі Клюшчанскай парахві. У гэты ж час

¹¹ Вялікая страта. С. 6.

¹² А. Я. Казімер Сваяк: (Кароткі нарыс аб жыцці вядомай з ранейшых публікацыяў і дзейнасці беларускага народнага ідэолага Казімера Сваяка: У 25-я ўгодкі яго съмерці 1926—1951) // Моладзь. 1951. №24. С. 8—11.

Казімер Свяяк утварае арганізацыю моладзі (Хаўрус Свяякоў), які бойка пачаў ладзіць свае выступы і прадстаўленыні.

Няյтомна працуе Казімер Свяяк і за часы польскай акупацыі. Ніякія перашкоды: рэвізыі, хатні арышт яго, арышт рукапісаў не спынілі ягонае плённае працы на глебе нацыянальнага адраджэння беларускага народу»¹³.

Варта падкрэсліць, што ўсе прыведзеныя публіцыстам факты ѹ здарэйні былі істотным укладам у нашы веды аб ахвярным жыцці выдатнага беларускага паэта. Апрача гэтага эміграцыйны публіцыст даў досыць цікавую характарыстыку літаратурнай спадчыны паэта:

«Казімер Свяяк пакінуў свае съяды і ѹ нашай літаратурнай скарбніцы. З надрукаваных яго твораў вядомыя: «Мая ліра» (зборнік вершаў), «Голос душы» (малітоўнік для беларусаў-каталікоў), «Чарку дай, браце» (філёзо-фічна-этычнае апавяданыне вершам у рэлігійным духу), «Янка Канцавы» (вясковая драма ѹ 5-х дзеях), «Алькаголь» (нарыс аб шкоднасці алькаголю), «Купальле» (фантазія-містэрыя, пабудаваная на беларускай міталёгіі), «Дзеі мае мыслі, сэрца і волі» (зб. вершаў, паэтычкіх твораў прозаю, афарызмаў, артыкулаў, разважаньняў і інш., друкаваных у «Беларусе», каліяндарох, «Крыніцы»). З ненадрукаваных яго твораў адзначу «Аб рэлігійнай вуні на Беларусі», вершы, праекты вершаў, філёзофічныя разважаныні.

Форма паэзіі яго досыць разнастайная, хоць вершы яго і не зусім апрацаваныя, што можна растлумачыць цяжкай ягонай хваробай, якая перашкаджала ѹ працы, і што ён не тварыў мастацства для мастацства.

Тэматыка паэзіі К. Свяяка таксама досыць разнастайная. Ён моцна верыць у Бога і досыць часта, зыгінаючыся пад цяжарам ад накінутай чужынцамі беларускаму народу няволі, з глыбокай вераю і запалам зварочваеца да ўсемагутнага айца»¹⁴.

У красавіку – траўні – чэрвені 1952 г. выйшаў №27 часопіса, дзе зъмешчаны літаратуразнаўчы артыкул «Язэп Пушча»¹⁵. Ананімны аўтар, спасылаючыся на хаваныя ад беларусаў у БССР факты, зьвярнуў увагу на пакутлівае жыццё славутага ўзвышэнца, які правёў многа гадоў у сібірской ссылцы. На пачатку эміграцыйны публіцыст адзначыў, што рэдакцыя «Моладзі» хоча ўшанаваць 50-ю гадавіну з дня нараджэння паэта. Характарызуючы найважнейшыя здарэйні ѹ жыцці паэта, аўтар пісаў:

«Язэп Пушча, сапраўднае прозвішча Язэп Плашчынскі, нарадзіўся 7 траўня 1902 г. у сялянскай сям’і вёскі Каралішчавічы, недалёка ад Менску. Ягоныя бацькі былі зусім няграматныя, а да таго, будучы ѹ цяжкім матарыяльным палажэнні, на ўзгадаваныне дзяцей не звярталі ўвагі, а на малога Язэпа глядзелі, як на лішні рот пры стале. Калі заходзіла часам у іхны дом цётка Язэпа, дык ня раз казала: «А яшчэ Язэп не памёр?»

¹³ А. Я. Казімер Свяяк. С. 9.

¹⁴ Таксама. С. 9–10.

¹⁵ Язэп Пушча // Моладзь. 1952. №27. С. 5–15.

Але цьвёрдае жыцьцё не съяшалася пасылаць съмерць, яно гартуе дух чалавека. Язэп сапраўды гартаваўся да цяжкое будучыні. У народнай вясковай школе ён быў найлепшым вучнем, дзеля гэтага настаўнік часта намаўляў бацькоў, каб паслаць Язэпа вучыцца далей. У канцы бацька згадзіўся — Язэп з радасцю выбраўся пешкі ў Менск на экзамен. На дарогу і на пра жыцьцё бацька даў яму ўсяго 15 капеек. Узяўшы ў рукі бярозавы кій, ён пайшоў быццам у новы съвет. Потым паэта часта ўспамінаў той бярозавы кол. Экзамены ён здаў добра і радасна вяртаўся дамоў. За 2 капейкі купіў булачку для меншых сясьцёў, а рэшту грошаў прынёс назад бацьку. [...]

Язэп Пушча ня мог бачыць і цярпець тых зьдзекаў, якія пераносіў беларускі народ, і ў сваіх творах востра выступаў супраць існуючых парадкаў, не баючыся помсты, якую яму шыкавалі ворагі¹⁶.

У другой частцы артыкула аўтар, характарызуочы творчасць Я. Пушчы, дапускае досьцік істотнага памылкі:

«Маскоўскае крывавае вока сачыла за таленавітым мастаком слова, і калі паявіліся ў съвет ягоныя «Лісты да сабакі», Язэпа Пушчу заарыштавалі і саслалі ў Сібір.

Адбыўшы доўгагадовую катаргу, пад час апошняе сусъветнае вайны Язэп Пушча вяртаецца на Беларусь і супрацоўнічае ў некаторых беларускіх часопісах, але ўжо ягоныя творы мала чым нагадвалі ранейшага Пушчу. Потым ізноў усякія чуткі аб ім зынкаюць, і трэба думаць, што бальшавікі зноў ссылаюць сваю ахвяру на Сібір, каб з ёю пакончыць»¹⁷.

Вядома, што ў час вайны Я. Пушча ня мог бы вярнуцца ў Беларусь, бо ўсяе яе тэрыторыя знаходзілася пад нямецкай акупацыяй. У сапраўднасці Пушча быў арыштаваны ў 1930 г. і вярнуўся з глыбіні Расіі ў Беларусь толькі ў 1958 г., прабыўшы ў Расіі 28 гадоў. Яго вяртаныне ў Беларусь сталася магчымым у выніку адмены прысуду 1930 г. Вярхоўным судом у 1956 г.

Не пазбаўлены цікавасці апошні фрагмент публікацыі, у якім аўтар робіць выснову:

«У сваім часе наш вялікі прарок Янка Купала так казаў пра Язэпа Пушчу: «Я ў парайананыні з Язэпам Пушчам ёсьць толькі малым дзіцём». Гэта съведчыць аб тым, як вялікую надзею ён пакладаў у маладым паэце і якая вялікая літарацкая сіла гадавалася для беларускага народа. Аднак яна не змагла закрасаваць усёй сілай свайго таленту — яна была забіта бальшавікамі ў яе зародку»¹⁸.

Апрача крытычна-літаратурнага тэксту рэдакцыя «Моладзі» зъмясьціла аж 20 вершаў Я. Пушчы, якія досьцік трапілі характарызавалі найважнейшыя этапы й схільнасці ў творчасці паэта.

Як бачым, у «Моладзі» зъмяшчаліся цікавыя літаратуразнаўчыя артыкулы, малавядомыя сярод грамадскасці Беларусі з-за адсутнасці першакрыніцы. Гэтым і тлумачацца доўгія цытаты з часопіса.

¹⁶ Язэп Пушча. С. 5. ¹⁷ Тамсама. С. 6. ¹⁸ Тамсама.

Раіса Жук-Грышкевіч (Бэры, Канада)

ТВОРЫ ЎЗДЫМУ ЛЮДЗКОГА ДУХУ Й ТВОРЧАЙ ЭНЭРГІІ – ПРАЯВЫ ЦЫВІЛІЗАЦЫІ *

Xіба кожны згодзіцца, што праявамі цывілізацыі ёсьць творы ўздыму духу й творчае энэргіі выдатных адзінак з удзелам шырэйшага грамадзтва.

Прыкладам будзе твор уздыму духу Усяслава Чарадзея, які пры ўдзеле грамадзтва збудаваў слаўную съвятыню — сабор съвятое Сафіі.

Прыкладам будзе ўздым духу ягонае ўнучкі Ефрасінні Полацкай, якая вырашыла стацца манашкай ды закладала жаночыя й мужчынскія манастыры, будавала съвятыні, сама перапісвала кнігі й арганізавала скрыпторыі. Гэта велічныя творы ўздыму людзкога духу, трывалыя й піянерскія, якіх съпярша на зямлі Полацкай ня было. Яны ўзбагачалі душу беларускага народу, узбагачалі чалавецтва.

Прыкладам будзе твор уздыму духу й творчай энэргіі доктара Францішка Скарыны, які даў пачатак друку беларускаму й usie Усходняе Эўропы. Дзяякуючы яму беларускі друк (1517) на колькі дзесяцігодзьдзя апярэдзі друк Маскоўшчыны (1564) дый Украіны (1574). Доктар Францішак Скарына пералажыў Біблію на беларускую мову, і дзяякуючы яму беларускі народ быў другім сярод славянскіх, пасъля чэскага, што меў друкаваную Біблію ў роднай мове. Гэта манументальны твор, здабытак уздыму людзкога духу, агульналюдзкае каштоўнасці.

Прыкладам твору ўздыму духу людзкога будзе, пасъля скасаваньня ў 1905 г. забароны беларускага друку, заснаванье ў 1906 г. газеты «Наша ніва». Гэта трывалы духовы здабытак, плёны якога ўзбагачаюць душу беларускага народу па сяньня.

Прыкладам уздыму духу людзкога будзе стварэнне Іванам Луцкевічам, пасъля й з удзелам беларускага грамадзтва, Беларускага музею ў Вільні. Гэты важны здабытак — твор духу людзкога — для захоўваньня гістарычнай памяці беларускага народу, быў зьнішчаны ў 1945 г. акупантам — Сталіным.

Прыкладам уздыму духу й творчай энэргіі будуць дасыледаваныні й працы др-ра Вітаўта Тумаша — навуковыя творы, дзе ўпершыню выданыні Скарыны прадстаўлены аб'ектуна, з пункту гледжання беларускага, а не з пункту гледжання чужынцы, які духовыя здабыткі беларускага народу або прысабечвае, або забараняе пра іх гаварыць, а калі й дазваляе пра іх пісаць і гаварыць, дык толькі ў нэгатыўным асьвятленыні, прытушваючы, нівелюючы іхняе значэнне.

* Па жаданню аўтара пакідаем у артыкуле правапіс («тарашкевіцу») арыгінала. — Рэдкал.

Прыкладам праяву цывілізацыі будзе ўздым духу беларускага біскупа Часлава Сіповіча, які з удзелам беларускіх уніяцкіх сьвятароў ды беларускага грамадзтва за мяжой заснаваў Беларускую бібліятэку й музэй імія Францішка Скарыны ў Лёндане. Такое беларускае бібліятэкі, што мае арыгінальныя творы Ф. Скарыны, дагэтуль ня было й няма за мяжой ды амаль няма ў Беларусі... Гэта трывалы здабытак людзкога духу, што будзе ўзгадоўваць пакаленъні.

Творы ўздыму духу людзкога — праявы цывілізацыі — далікатныя. Цывілізацыю лягчэй зынішчаць, як ствараць.

Прыкладам зынішчэння цывілізацыі будуць варварскія й крывавыя наезды Івана Жахлівага на Палацак і Полаччыну. Рэпресіі рэжымаў, тэрор, што стварае псыхозу страху, які параліжуе ўсякія праявы ўздыму духу й творчай энэргіі адзінак ды грамадзтва. Зынішчанье мовы й культуры — духовых здабыткаў, якія належаць ня толькі да аднаго народу, але й ўсяго чалавечства ёсьць найвышэйшай ступеняй варварства, крыміналам у ваблічы ўсяго людзтва.

Гэта вонкавыя сілы, што зынішчаюць цывілізацыю. Ёсьць і нутраныя ворагі яе. Імі ёсьць, як наступства акупацыі, ніzkі стан асьветы й культуры грамадзтва, бязыдэйнасць, нястача энэргіі, інэртнасць, абыякавансць, нядбайлівансць, зынявераныне ў свае сілы, у ідэю, цынізм.

Контрадзеяньнямі зынішчэння цывілізацыі ёсьць *адраджэньні — новыя творчыя ўздымы людзкога духу і энэргіі*.

БЕЛАРУСКАЯ НАЦЫЯНАЛЬНАЯ ЭМІГРАЦІЯ Ў КАНАДЗЕ

У Канадзе беларускай нацыянальнай эміграцыі толькі поўстагоддзя — у восені 2000 г. споўнілася ёй 53 гады.

Пытаныне, ці беларуская нацыянальная эміграцыя у Канадзе выявіла ўздымы духу людзкога й стварыла нешта новае, што мае *трывалую* каштоўнасць, чаго дагэтуль ня было, што ўзбагаціла душу людзкую наагул, а перадусім беларускага народу? Ці стварала праявы цывілізацыі?

Новая пасля Другой сусветнай вайны беларуская эміграцыя ў Канадзе пачалася ў 1948 г. У гэтым годзе ў восені заснаваная была й першая ў Канадзе беларуская нацыянальная арганізацыя — Згуртаванье беларусаў Канады (ЗБК), — а арганізаваныне жыцьця ёсьць таксама праявой цывілізацыі.

АДУКАЦЫЯ Й БЕЛАРУСКІЯ ПАДРУЧНІКІ

У жо на пачатку, у 1951—1953 гг., сябра ЗБК і Рады БНР Вінцэнт Жук-Грышкевіч заснаваў пры універсітэце Таронта лектарат беларусаведы й вёў яго праз два акадэмічныя гады. Лектарат беларусаведы наўедвала прыбылая ў Канаду беларуская моладзь, якая найчасцей ня мела нагоды вучыцца ў беларускіх школах. І гэта была новая праява, якой дагэтуль пры універсітэце Таронта ніколі ня было. І на стварэныне яе патрэбны быў ўздым духу й творчай энэргіі.

У канцы 50-х гг. ці на пачатку 60-х, калі народжаныя ў Канадзе беларускія дзеці падрасьлі да школьнага веку, Валянціна Пашкевіч, пэдагог па прафесіі, сваім стараньнем і пільнасьцю, сваім уздымам духу й творчай энэргіі заснавала пры беларускай царкве сёв. Ефрасінны Полацкай у Таронта суботнюю беларускую школу, якую систэматычна вяла праз 15 год. У беларускай суботній школе дзеці, сярод якіх былі й ейныя Паўлюк і Эва, што хадзілі у канадскія школы, вучыліся пісаць, чытаць, гаварыць па-беларуску. Атрымоўвалі яны і звесткі зь беларускай літарытуры й гісторыі Беларусі.

Настаўніцы В. Пашкевіч патрэбныя былі, каб даць вучням у руکі, падручнікі, якіх ня было. Перш, у палове 60-х гг., яна злажыла-напісала «Першую чытанку пасылья лемантара для беларускіх дапаўняльных школаў», выданую друкам у Кліўлендзе (ЗША) у 1968 г. Ды стала працаўца над складаньнем англямояўнага падручніка «Беларуская мова = Fundamental Byelorussian», два тамы якога дагэтуль — адзіны систэматычны і найбольш поўны курс беларускай мовы для навучальных мэтаў за межамі Беларусі. Падручнік, які рэдагаваў праф. Антон Адамовіч, апіраецца на правапіс Браніслава Тарашкевіча.

Патрэбу выдаць гэты падручнік друкам ды патрэбу наагул беларускіх падручнікаў дасканала разумеў другі пэдагог па прафесіі, тады старшыня Рады БНР, др. В. Жук-Грышкевіч. Клопатам выдання падручніка «Беларуская мова» ён і заняўся. На выдавецства, зразумела, патрэбныя фонды.

ФОНД БЕЛАРУСКІХ ПАДРУЧНІКАЎ

На 70-я ўгодкі свайго жыцця, 10 лютага 1973 г., старшыня Рады БНР др. В. Жук-Грышкевіч заснаваў пры Беларускіх інстытутах навукі і мастацтва ў Канадзе ў Нью-Ёрку Фонд беларускіх падручнікаў і раіў грамадзству, каб заміж арганізаваныя яму як старшыні Рады БНР юбілейнае публічнае бяседы ды складаныя яму падаркай ляпей рабіць ахвяры на Фонд беларускіх падручнікаў. Др. Вітаўт Тумаш, старшыня БІНіМ у Нью-Ёрку, рэдагуе заклік да беларускага грамадзства наступнага зъместу:

«Дарагі Суродзічы!

10 лютага 1973 году спаўняецца 70 год ад нараджэння др. В. Жук-Грышкевіча, старшыні Рады БНР. Нядайна, мінулае восені, прыпадалі ў ўгодкі ягонае нацыянальна-грамадзкае дзейнасьці, якая пачалася актыўным узделам у выбарчай кампаніі 1922 году ў агітацыі па сёлах і мястэчках Заходніяе Беларусі за беларускіх кандыдатаў на паслоў і санатараў у польскі сойм і сэнат.

Дык, за Дастойным Юбілярам — пяцьдзесят ужо гадоў ахвярнае нацыянальнае працы й штодзённай шэрای, і на важных грамадzkіх ды адказных палітычных становішчах, спыніць якое не маглі ні вязыніцы, ні ссылкі, ні савецкія канцэнтрацыйныя лягеры.

Заміж плянаванага адзначэння гэтых угодкаў публічнай бяседай, на жаданьне самога Юбіляра, пэдагога па прафесіі, былога настаўніка

Віленскай беларускай гімназіі, Угодкавы грамадзкі камітэт заснаваў Фонд выдаваньня беларускіх падручнікаў. Фонд гэты, за згодай управы Беларускага інстытуту науку і мастацтва ў Канадзе і ЗША, створаны пры Інстытуце. Сабраныя на фонд сумы скарыстаныя будуць, пад наглядам інстытуту, на выдаваньне беларускіх падручнікаў.

Заклікаем суродзічаў ушанаваць угодкі дзейнага грамадзкага жыцця і заслужанае ахвярнае нацыянальнае працы др. В. Жук-Грышкевіча дарамі на фонд. Ахвяры просім слаць на адресы БІНіМ у Канадзе або ЗША з назначэннем «На Фонд выдаваньня беларускіх падручнікаў»¹.

У «Камунікатах Прэзыдыюму й Сакратарыяту» Рады БНР старшыня Рады БНР др. В. Жук-Грышкевіч праланаваў ідэю выдаваньня беларускіх падручнікаў і заклікаў сяброў Рады складаць ахвяры на Фонд беларускіх падручнікаў. Ён пісаў:

«Але, але, падручнікі перш за ёсё, бо без падручнікаў бадай што нічога нельга навучыцца. А што ж казаць пра навучаньне беларускае мовы і беларусаведы — жывучы ў чужым акружэнні. З падручніка можна вучыцца ня толькі ў школе, але й самому дома. А беларусаведы трэба вучыцца ня толькі дзесяцам, а й дарослым, бо рэдка хто з нас вучыўся ў беларускай школе. У першую чаргу трэба вучыць беларускай мовы дзяцей і моладзь [...]»².

Пасля заснаваньня Фонду беларускіх падручнікаў др. В. Жук-Грышкевіч раіў Каардынацыйнаму камітэту беларусаў Канады, якога ў 1966 г. быў заснавальнікам і (да свайго старшынства ў Радзе БНР) ягоным старшынём, заснаваць пры ККБК Беларускі выдавецкі камітэт, які праводзіў бы збор ахвяраў на Фонд беларускіх падручнікаў, стараўся дастаць ад ураду Канады на выданьне друкам англіямоўнага падручніка «Беларуская мова» грант — дзяржаўную субсыдью ды заняўся выданьнем падручніка. Ужо ў лютым 1973 году паступіла ў Фонд БП 990 даляраў грамадзкіх ахвяраў.

Увесну 1973 году актуальная сталася справа выданьня англіямоўнага падручніка «Беларуская мова» аўтарства спадарыні Валянтыны Пашкевіч (з роду Жукоўскай), пад рэдакцыяй праф. Антона Адамовіча. Справай гэтай заняўся Выдавецкі камітэт у складзе: старшыні ККБК др. Барыса Рагулі, спадарыні Валянтыны Пашкевіч, як аўтаркі падручніка, др. Раісы Жук-Грышкевіч, як сябра Дзяржаўнай канадзкай кансультатыўнай рады для Справаў шматкультуралізму, др. Вінцэнта Жук-Грышкевіча, сп-ні Івонкі Сурвілы і сп. Паўлюка Пашкевіча. Дзяякуючы спрыяльнай канадзкай палітыцы шматкультуралізму ды ў выніку нашых старанняў ККБК дастаў ад Фэдэральна-га ўраду Канады субсыдью (грант) у суме шэсцьць тысячай 16 150 даляраў на друк падручніка. Сума гэтая была паложана ў банку.

22 кастрычніка 1974 г. падпісана была ўмова з друкарній «Harmony Printing», паводле якой друк падручніка меўся каштаваць 16 150 даляраў.

¹ Беларус (Нью-Ёрк). 1973. №189. Студз.

² Камунікат Прэзыдыюму й Сакратарыяту Рады БНР. 1973. №4. Люты.

Першая кніга «Беларуская мова = Fundamental Byelorussian» выйшла з друку ў сінезні 1974 г. Кошт друку быў 11 195.20 дал. Сума гэта канчальна была сплочана друкарні 2-га травеня 1975 г.

Другая кніга «Беларускай мовы» выйшла з друку ў сакавіку 1978 г. Друк яе каштаваў 15 926.64 дал. Фінансавая справа з выданьня 2-й кнігі падручніка з падзякай за дапамогу была выслана на рукі сп. Ореста Кругляка, дзяржаўнага дырэктара для Спраў шматкультуралізму.

Як належыцца паводле закону, два камплеты падручніка «Беларуская мова» былі высланы ў Дзяржаўную канадскую бібліятэку, чатыры — у Дырэктрат шматкультуралізму, адзін — у аддзел грамадзянства й іміграцыі ў Таронта, адзін быў падараваны тагачаснаму міністру шматкультуралізму Джону Мунро. Колькі камплетаў былі высланы ў Ангельшчыну — у Беларускую бібліятэку імя Ф. Скарыны ў Лёндане. Каля паўсотні камплетаў падручніка прададзена розным бібліятэкам сьвету, асабліва ў Канадзе й ЗША; падручнік разыходзіцца па краінах Эўропы: у Ангельшчыне, Нямеччыне, Бэльгіі, Галяндіі, Швэцыі, Аўстрый³.

Цяпер на чарзе стаіць выданьне ангельска-беларускага слоўніка, які апрацоўвае аўтарка англемоўнага падручніка «Беларуская мова» сп-ня В. Пашкевіч. Яшчэ скадаючы падручнік, яна здавала сабе справу з таго, што абавязкова патрэбны й ангельска-беларускі слоўнік. А такога на съвеце ня было, бо ў БССР выдавалі толькі ангельска-расейскія слоўнікі. І пасыля за-канчэння работы над падручнікам яна занялася складаньнем слоўніка. Гэта занял В. Пашкевіч болей 20 год, а карэкту памылак на надрукаваных ўжо бачынах слоўніка рабіла да 82 году свайго жыцця, пакуль здароўе аканчальне не адмовіла. У выніку падрыхтаваны вялікі (каля 50 000 слоў) «Ангельска-беларускі слоўнік», выданьнем якога заняўся Беларускі інстытут навукі й мастацтва ў ЗША пад старшынствам др. Вітаўта Кіпеля. А В. Пашкевіч апублікавала артыкул «Навучанье беларуское мовы ў англемоўным асяроддзізі»⁴.

Фонд беларускіх падручнікаў існуе надалей і памагае фінансаваць выданьне ангельска-беларускага слоўніка.

Хачу пры нагодзе сказаць, што Рада БНР рупілася пра адкукацыю беларускае моладзі за мяжой. Дзякуючы старанням старшыні Рады БНР інж. Міколы Абрамчыка ў другой палове 40-х гг. беларускія студэнты атрымалі з Ватыкану стыпэндыі на студы ў Лювэне (Бэльгія), а ў 20-х гг., дзякуючы старанням старшыні Рады БНР Пётры Крэчэўскага, беларускія студэнты атрымоўвалі стыпэндыі на навуку ў Празе.

А для мяне, выхадца з польскіх школ, «універсытэтам» беларусаведы быў заснаваны сябрам Рады БНР В. Жук-Грышкевічам пры універсытэце

³ Падрабязней пра выданьне падручніка і яго распаўсюджаньне гл. у справа здачы Выдавецтва камітэту. Беларус. 1981. № 289. Сак.

⁴ Запісы БІНіМ. Нью-Ёрк, 1983. № 17.

Таронта ў 1951–1955, лектарат беларусаведы, скарынаведныя працы сябры Рады БНР др. В. Тумаша ў «Запісах» БІНіМ у Нью-Ёрку, каштоўныя па сяньня артыкулы на гістарычныя й літаратурныя тэмы ў газетах «Бацькаўшчына» (Мюнхэн), «Беларус» (Нью-Ёрк), пісаныя такімі сябрамі Рады БНР, як др. Станіслаў Станкевіч і іншыя.

Уся вышэй апісаная праца й асягненыні творчых адзінак, з актыўным узделам грамадства, праводзілася для вышэйшай агульналюдзкай ідэі— захаваньня мовы, гістарычнае памяці, а не для матарыяльных мэтаў. Гэта і ёсьць трывалы, агульналюдзкае вартасыці твор людзкага духу ці, інакш,— прайвай цывілізацыі.

Вышэй апісаныя творы tym болей каштоўныя, што яны піянерскія. Ані англямойнага падручніка «Беларускай мовы», ані ангельска- беларускага слоўніка дагэтуль ня было.

Прайвай цывілізацыі ёсьць літаратурныя творы беларускага пісьменьніка з Канады Кацуся Акулы, сарганізаваныне сеткі беларускіх нацыянальных арганізацый, двух беларускіх прыходаў у Таронта, пабудова Беларускага памятнага крыжа ды помніка Памяці ахвяр камуністычнага тэрору ў Беларусі, што ў Канадыйскай прошчы паўночнаамэрыканскіх пакутнікаў у Мідлянд. Крыж і помнік ёсьць таксама трывалымі піянерскімі творамі. Дагэтуль нідзе за мяжой такіх беларускіх помнікаў на афіцыйнай арэне няма. Значыць, і яны кваліфікуюцца на прайвы цывілізацыі.

Усё гэта съведчыць аб tym, што мы нацый жывучая й творчая. Творым на мейсца зынішчаных непрыяцелямі і сваім упадкам духу здабыткаў культуры ѹ цывілізацыі, шляхам уздыму нацыянальнага духу новыя духовыя каштоўнасці. Творым, каб жыла Беларусь!

Віталь Кажан (Лэнінгтон, ЗША)

ЖЫЦЦЯПІС АМЭРЫКАНСКАГА БЕЛАРУСА *

Даведаўшыся пра кангрэс беларусістаў, а не маочы мажлівасці на яго прыехаць, я рагшыў расказаць пра свой лёс. Тыповы лёс эмігранта ваеннае хвалі. Можа, камусыці ён здасца цікавым ці павучальным.

Нарадзіўся я ў каstryчніку 1916 г. у невялікай вёсцы Балбекі, цяпер Шаркоўшчынскага р-на Віцебскай вобл. Продкі мае—былыя прыгонныя сяляне. Маю цікавы арыгінальны дакумент 1833 г.—дазвол памешчыка

* Ва ўспамінах пакідаецца правапіс і лексіка арыгінала. У тэксле зроблены скарачэнні — усе яны адзначаны. — Рэдкал.

на жаніцьбу майму прадзеду Каятану. Імя майго дзеда Франціш. Ён памёр, калі мяне яшчэ на съвеце ня было. Памятаю, што, яшчэ будучы малышом, я запытала бабулю (удаву па Францішку): чаму наш дзед і прадзед мелі католіцкія імёны? «У тых часы ня было ані праваслаўных, ані католікаў, а ўсе былі ўніятамі», — адказала бабуля.

Мой бацька, як найстарэйшы з усіх чатырох братоў, павінен быў бы стаць гаспадаром даволі вялікай гаспадаркі, але на прапанову дзядзькі Адама паехаў у Петраград. Дзядзька Адам быў нейкім там пісарам у царскіх канцылярыях. Пры дапамозе свайго дзядзькі мой бацька па некаторым часе навукі стаўся і бухгалтарам, і сакратаром. Па рэкамандацыі дзядзькі бацька атрымаў пасаду сакратара ў земскага начальніка, які жыў і меў свою канцылярыю ў маёнтку Вянужжа, недалёка горада Дзісны. У той 1913 г. Дзісна была цэнтрам павета, жывым, рухлівым горадам. Трэба ведаць, што ў тых часы земскі начальнік гэта як закон быў вялікі памешчык і ўважаўся за царскага прадстаўніка.

Пасыль развалу імпэрый і заканчэння Першай сусветнай вайны бацька, будучы ўжо жанатым, вянуўся на свою бацькаўшчыну, у вёску Балбекі. Мама паходзіла з добра заможнай сялянскай сям'і. Калі, пасыль акупациі Заходніяй Беларусі, палякі пачалі арганізоўваць свою польскую мясцовую адміністрацыю, мой бацька быў выбраны першым войтам нашай Германавіцкай гміны (як цяпер, то гэта сельсавет, толькі гміны былі большыя па абліччы). Пасыль трох год работы быў звольнены, так як ня прыкладаў старанніё быць добрым палякам. Пасыль войтаўства акрамя дагляду гаспадаркі ў сваіх Балбеках пачаў займацца гандлем. У пабліzkай большай вёсцы Шкунцікі, дзе была праваслаўная царква, добрая пачатковая школа ды наўрат і вадзяны млын, бацька адкрыў магазын, у якім павінны былі быць розныя тавары, пачынаючы ад папяросаў, а канчаючы цукрам і соляй.

У нашай сям'і было нас чацьвера: тры браты і адна сястра. Па старшынству я быў другім. На сёняння (сінэжань 2000 г.) у жывых толькі я. Польскую пачатковую школу наведвалі ў Шкунціках, якая была недалёка бацькаўшчыны магазына. Ад вёскі Балбекі, дзе жылі, адлегласць — добрыя два кіламетры. Ясна, хадзілі пяшком, а ўвесень ці вясной, у паводку, гэта была вялікая праблема. У такія часы прыходзілася сядзець дома. Зімой, вельмі часта, бацька ехаў санкамі з канём і завозіў нас.

Польская пачатковая школа мела сем клясаў. У нашых Шкунціках было толькі пяць клясаў. І сёняння добра прыпамінаюцца тых кур'ёзныя гады, калі мы, вучні, пачыналі вучыцца, ня ведаючы ані слова польскай мовы. Толькі ў часе лекцый чулася польская мова самога настаўніка, а, асабліва ў пачатковых клясах, вучні сядзелі ціхонька ды пабойваліся, каб настаўнік чагосыці не запытала [...].

Каб закончыць сем клясаў пачатковай школы, трэба было наведваць школу ў мястэчку Германавічы, а гэта ад нашых Балбек добрых пяць кіламетраў. Тады бацькі рашылі мяне і старэйшага брата вучыцца далей, а таму

была нанятая для нас кватэра, бо кожны дзень хадзіць туды і назад пяць км з асфальтава. Гэтая сямігодка месцыцілася ў прыгожым будынку-палацы памешчыка Шырана. Там цяпер ня толькі сярэдняя школа, але і музей Язэпа Драздовіча [...].

У школьнім годзе 1931/32 падходзіла заканчэнне гэтай сямігодкі і для нашых бацькоў паўстала праблема, а што далей рабіць з сынамі: ці тримаць дома на гаспадарцы, ці пасылаць на далейшую вучобу. Найбліжэйшая дзяржаўная гімназія, якая знаходзілася ў Дзісне, каштавала ў год 110 злотых, а гэта ў тыя часы былі вялікія гроши для селяніна [...]. Былі розныя прапановы: трymаць дома на гаспадарцы ды памагаць бацьку ў яго гандлі ці паслаць у нейкую тэхнічную школу — здабыць канкрэтную прафесію. Апошняя прапанова адпадала з увагі на поўны недахоп месец працы, так як палякі зусім ня дбалі пра «Усходнія крэсы», як яны называлі Заходнюю Беларусь. Канчаткова было пастаноўлена адправіць сыноў у Дзісненскую гімназію [...].

Першая паездка ў Дзісну адбылася вясной, адразу па заканчэнні сямігодкі, па прычыне ўступных экзаменаў. Экзамены прыйшли пасьпяхова, і мы з братам вярнуліся дамоў, каб улетку добра папрацаўць на гаспадарцы. У чарсе летніх канікулаў 1932 г. шчыравалі ў полі і адначасна рыхтаваліся да паездкі ў гімназію. Тыдзень перад 1 верасьня садзімся на добра наладаваны рознымі прадуктамі воз і са слязамі ў вачох пакідаем родную вёску [...].

У 1935 г., калі я быў у сёмай клясе, зусім нечакана бацькаў «бізнес» быў камплетна зынішчаны пажарам. У даволі вялікім доме акрамя магазыну была і добрая кватэра, у якой жыў млынтар з сваёй сям'ёй (млын вадзяны быў недалёка дома). А трэба памятаць, што дзякуючы гэтаму магазыну мы змаглі паехаць у гімназію [...].

У 1935 г. у Польшчы быў выданы закон аб tym, што кожная гміна павінна выдаць дзязве стыпэндыі ў год для здольных бяднейшых вучняў сярэдніх школ. Дзякуючы добраму знаёмству бацькі з гмінным начальніцтвам я меў гэтую гмінную стыпэндыю, будучы ў сёмай клясе, і потым у апошній, восьмай клясе. Вышыня стыпэндыі была 100 злотых, а гэта бязмала хапала на аплату школы.

Вучні Дзісненскай гімназіі ў бальшыні паходзілі з гэтай жа Дзісненшчыны, Браслаўшчыны. З пункту гледжанья этнографічнага пераважалі беларусы, але тут ёсьць гэта «але». Вучні-католікі, хоць бы паходзілі з беднай сялянскай беларускай сям'і, лічылі сябе палякамі. У гэтым быў вялікі ўплыў каталіцкага касцёла і ксяндзоў. Пара гадоў я быў разам на кватэры з аднакласнікам, каторы паходзіў з вёскі з-пад Ёдаў. Часамі ў нас заходзіў спор на тэму нацыянальнасці. На маё пытаньне, чаму ён лічыць сябе палякам, ён так адказаў: «Я ня лічу сябе палякам, але падаць у анкетах школьніх мушу, інакш не атрымаю дапамогі ані ад гміны, ані ад ксяндза...» Праваслаўныя вучні бязмала ўсе падавалі сябе беларусамі. Такі часопіс, як «Калосьсе», які ў той час выдаваўся ў Вільні, і іншае беларускае друкаваное

слова нармальна перадавалася з рук у рукі. З тых часоў мае добрыя сябры— Мілеця Андзілеўка, Мілеця Цытовіч, Адам Мацкевіч, Яшка Бабіч, Жэніка Сыпічонак, Аркадзь Качан і інш. не скрывалі сваёй беларускасці. Гімназія выдавала свой часопіс— «Наш глос», які выходзіў нерэгулярна. У гэтым часопісе на працягу пару гадоў былі друкаваныя лацінкай на беларускай мове ў апрацоўцы вучня М. Андзілеўкі песьні абраадныя: з вясельля, хрэсьсбін, дажынак, купальля. Пасля апошняй вайны М. Андзілеўка быў прафэсарам матэматыкі ў польскім універсітэтэ ў Беластоку.

Варта падаць рэлігійную прыналежнасць майго чацвертага класа (1932/33, мой першы год у гімназіі), а менавіта: рыма-католікаў— 13, праваслаўных— 8, жыдоў— 6, караім— 1. Усяго 28.

Пры Польшчы для ўсіх маладых хлопцаў быў абязяжаный вайсковай службы. Набор нармальна праходзіў увесень. Кожную вясну дваццацігадовыя хлопцы (ахвотнікі маглі быць маладзейшыя) праходзілі праверку праз вайсковую камісію, якая для нашага раёна адбывалася ў мястэчку Лужкі. У той час у Лужках былі вялікія казармы, у якіх стацыяновалі войскі пагранічча. Мне давялося праходзіць гэту камісію акурат перад матуральнымі экзаменамі.

У траўні 1937 г. усе хлопцы-кандыдаты ў войска з той ці іншай гміны праходзілі камісію ў той самы час. Пры камісіі вайсковай мусіў быць прысутным і войт данай гміны. У праверачнай анкете было пытанье «нацыянальнасць». Зразумела, я падаўся беларусам. Войт гміны гэта «запісаў» сабе і пры першай сустэречы з май бацькам даў яму наганяй, кажучы: «Гміна давала твайму сыну стыпэндыю, чаму ж ён падаецца за беларуса, а не паляка...» Гэта доказ, што палякі стараліся апалячваць беларусаў усімі магчымі спосабамі [...].

У траўні 1937 г. адбыліся апошнія матуральные экзамены, якія закончыў я пасьляхова. Лета правёў на работе пры гаспадарцы, а часамі гуляньях ды съявочных фэстах з сваёй моладзьдзю. Можна сказаць, што гэта самы прыгожы кавалак жыцця тых маладых гадоў. У пачатку верасьня 1937 г., маючы дармавы билет на праезд жалезнай дарогай да месца прызначэння вайсковай службы, першы раз у сваім жыцці саджуся на цягнік у Шаркоўшчыне і еду праз Вільню, Варшаву і да Быдгашчы, дзе маю адбыць год абязяжковай службы ў польскай арміі. Абязяжковая служба ў польскай арміі трывала 18 месяцаў. Але для тых, хто меў сярэднюю асьвету або ўжо пачатую вышэйшую, служба трывала толькі 12 месяцаў. Знову ж, калі ў каго была сярэдняя асьвета, служба таго адбывалася ў спэцшколах, якія былі пры дывізіях. Школа такая называлася «подхоронжувка рэзэрвы». У ёй падрыхтоўваліся афіцэры, якія потым былі ў рэзэрве [...].

Асабіста ў мяне ў той час адно пытанье не вылазіла з галавы: што ж буду рабіць па заканчэнні вайсковай службы? Праўда, дома пачалі справы наладжвацца на лепшае. Пасля, калі з вёскі ўсе будынкі былі перавезены на новы хутар, мае дамашнія, а асабліва брат Ванька, пачалі будаваць новы

дом у Шкунціках на месцы згарэлага ў 1935 г. У м. Германавічы была каапэратыва — магазын розных тавараў, закладзены настаўнікамі сямігодкі, які я наведваў раней і які рабіў надзвычай добры бізнэс. Калі нашы закончылі будову дома ў Шкунціках, то была адкрыта філія германанавіцкай каапэратывы. Кіраўніком гэтай філіі становіцца наш бацька, прадаўшчыцай — сястра Ларыса. З дому прыходзілі да мяне сыгналы, што пасыля вайсковай службы я змагу працягваць вучобу далей.

Але за пару месяцаў перад заканчэннем службы ў Быдгашчы ў школе паявілася абвестка: «Калі хтосьці з падхаронжых жадае пасыля заканчэння гэтай пайсьці ў школу для пастаянных афіцэраў, просьба замальдавацца ў канцылярыі». Асабіста я гэтай абвестцы вялікай увагі не прыдаў, бо беларусаў ды праваслаўных, напэўна, ня прынялі б. Чаму так сталася, я ня ведаю да сёньня. Службовы афіцэр школы кліча мяне і кажа: «Камандант школы хоча гаварыць з табой». Звычайна сам камандант вызываў да сябе на гутарку, калі падхаронжы зрабіў штосьці кепскае, парушыў школьны рэгулямін. Аказваецца, ён у мяне адразу спытаўся, ці не жадаў бы я пайсьці ў школу для пастаянных афіцэраў, ды пры гэтым пахваліў мяне, што я добры вучань. Я яму на гэта адказаў коратка, што я як беларус і праваслаўны ня маю ніякіх шансаў быць туды прынятым. А ён на гэта кажа, што калі я дам згоду, то ён пастараецца дапамагчы, каб я быў прыняты. Я ня ведаю чаму, але я даў згоду.

Яго дапамога аказалася не пустой гаворкай, бо я быў прыняты ў афіцэрскую школу для сталай службы ў польскай арміі. Навіна гэтая хутка дайшла да маіх бацькоў. Бацька нібы і задаволены быў, а мама — катэгарычна не. Але я рашыў здабываць чын афіцэрскі.

Школа для афіцэраў пяхоты знаходзілася ў м. Каморава, недалёка ад Варшавы. Там былі кашары, многа двухпавярховых мураваных будынкаў, у якіх калісці памяшчалася цэлая дывізія царскай пяхоты, каб быць недалёка бунтароў-паліякаў, пражываючых у Варшаве.

Вядома, што дысцыпліна там мусіла быць. На пачатку было больш тэарэтычных заняткаў, чым практычных на палях-палігонах. Але калі запахла вайной зь Нямеччынай, то стала наадварот — больш заняткаў практычных. Калі пачалася вайна ў 1939 г., я і яшчэ адзін падхаронжы былі высланыя ў Ліду, дзе пры палку пяхоты арганізавалася перашкаленыне падафіцэраў з рэзэрвы. Часта гэта ўжо былі добра стараватыя дзядзькі, а часамі нават і калекі — даўно ж былі ў войску. Зразумела, што з гэтага перашкаленняня нічога не атрымалася, так як 17 верасьня 1939 г. савецкая армія прыйшла Гітлеру на дапамогу і пачала займаць Заходнюю Беларусь. Камандзірам перашкаленыня падафіцэрскай групы быў салідны чалавек — маёр арміі. Усім змабілізаваным падафіцэрам адразу ён сказаў, каб забралі чамаданыкі ды спакойна адправіліся ў свае дамы. Нас — інструктараў, двух падхарунжых і некалькі старых служакаў падафіцэраў забраў у сваю вайсковую машину і паехаў на поўнач, у старану Літвы. Даехаў да Аранаў на літоўскай граніцы

і затрымаўся ў кашарах КОПу (Корпус аховы пагранічча). У гэтым КОПе ў вайсковых магазынах яшчэ было шмат прадуктаў, уключаючы алкагольныя напіткі і табачныя прадукты. Усё гэта раздавалі жаўнерам.

У гэтых кашарах наш апякун-маёр згубіўся. Тут жа зусім нечакана я сустрэў добрага сябру з Дзісенскай гімназіі Сярожкую, які быў змабілізаваны і ў гэтай суматоце таксама «згубіўся». Абое мы былі вельмі задаволеныя. Што нам рабіць далей — было відаць выразна, а гэта пышком ісьці дамоў. Так мы пачалі падарожжа ў паўночна-ўсходнім напрамку, на Вільню. На дарозе, такіх, як мы, аказалася шмат. На другі дзень нашага падарожжа мы сустрэлі савецкіх жаўнераў, якія паволі ехалі машынай у адваротным нам напрамку. Адзін з іх, старэйшы, зъявіўся да мяне, назваўшы маладым афіцэрам, так як я быў адзеты лепш, чымсыці рэшта жаўнераў. Даходзячы бліжэй да Вільні, адзін з такіх, як і я, але які ішоў у адваротным кірунку, затрымаў мяне і папярэдзіў, каб быў асцыярожны, бо ў Вільні савецкая вайскоўцы пачалі «хапаць» афіцэраў ды іншых добра адзетых жаўнераў: садзяць у машыны і кудысці адвозяць [...].

Калі мы даехалі да Круляўшчызы, аказалася, што трэба будзе даволі доўга чакаць на цягнік да Падсвільля. Тут здарыўся выпадак, якога я не забываю. Увечары я шпацыраваў каля станцыі пры слабен'кім электрычным сьвеце, калі да мяне падыйшоў савецкі афіцэр. Я палічыў яго афіцэрам, бо быў ён даволі добра адзеты. На гэтай станцыі жаўнераў савецкай арміі кругом было многа. Гэты афіцэр пачаў распытавацца ў мяне аб жыцці пад Польшчай, хто я, дзе вучыўся, што пляную рабіць. Я яму гаварыў праўду, так, як яно было. Трэба прызнацца, што ў мяне была добрая сымпатыя да ўсяго савецкага. Яшчэ будучы ў гімназіі, мы (маю на ўвазе вучняў-беларусаў) захапляліся радыёвымі перадачамі з Менску, скуль часыценка падаваліся беларускія народныя песні ў выкананыні добрых ансамбляў. Ды ўрэшце ж — там была «вольная» Беларусь. Добрая савецкая пропаганда рабіла сваё... Гэты афіцэр гаварыў ціхен'ка і часта аглядаўся на бакі. Калі мы адыйшли ў бязмала цёмнае месца, ён мне сказаў наступнае: «Да, я замечаю, што вы всё-такі не понимаєте, што мы вам прынесли... эта система — это ужас...» І ў канцы даў мне параду: «Молодой парень, как вернешься домой, не валій дурака, а сразу устраивайся на какую-либо работу...» Гэту яго параду я вельмі добра запамятаў [...].

Вярнуўшыся дамоў, я меў на ўвазе параду афіцэра. Па некалькі днях адпачынку накіраваўся ў гміну, у Германавічы свае, ды зъявіўся да інспэктара над школамі з просьбай аб рабоце — быць настаўнікам. Трэба зазначыць, што адміністрацыйны падзел у гэты час яшчэ быў «польскі». Савецкая систэма сельсаветаў і раёнаў была ўведзена толькі ў пачатку 1940 г. У гэтых Германавічах мне пашанцавала, бо тымчасовым інспэкторам над школамі быў мой колішні настаўнік. Ён мне даў сыліс школ, дзе патрабуюцца настаўнікі. Недахоп выкладчыкаў быў вялікі, бо многія настаўнікі-палякі ў час канікалаў ехалі ў свою Польшчу і па прычыне вайны вялікай балышыня

зь іх ужо сюды не вярнуліся. Я выбраў пачатковую школу (четыры клясы) у вёсцы Барсукі, якія былі ад майго дому ня больш двух кіламетраў. Афіцэрства маё пайшло ў няпамяць, і я станаўлюся настаўнікам. Першая інструкцыя для настаўніка была такая: вучы на якой хочаш мове—беларускай, польскай ці расейскай, падручнікі ўжывай, якія маеш ці якія здабудзеш. У мяне ня было ніякіх падручнікаў. У даным выпадку я атрымаў добрую дапамогу ад ведамага беларускага навукоўца-патрыёты Янкі Пачопкі. У яго была добрая беларуская бібліятэка. Ён узнагародзіў мяне некалькімі добрымі беларускімі падручнікамі і чытанкамі. Работа ў школе ў мяне пайшла адразу добрым ходам. Барсукі і навакольныя мясціны—гэта быў вельмі добры раён. Як бацькі, так і іх дзеци дбалі аб школу. Заняткі вяліся на дзінне зъмены: рана—другая і чацвёртая клясы, а па абедзе—першая і трэцяя. Я звяртаў асаблівую ўвагу на матэматыку і беларускую мову. Рэзультат гэтага быў такі, што калі з маёй школы чатырохкласнікі пайшли ў пятую клясу ў Шкунцікі, то ўсе былі выдатнікамі па матэматыцы і беларускай мове.

Стаяўся адзін выпадак, што вывеў мяно школу ў лік найлепшай пачатковай у Шаркоўшчынскім раёне. У студзені 1941 г., у час вялікай зімовай буры, школу неспадзянка наведаў школьнік інспектараў раёну Вячаслаў Катовіч. Ён быў запрашыты заскочаны, калі застаяў стопрацэнтовую прысутнасць вучняў другой зъмены. Такая ж прысутнасць была і на першай зъмене. Перад прыездам у мяно школу гэты інспектар наведаў дзінне школы, якія былі закрытыя па прычыне буры. Аб гэтым выпадку сп. Катовіч гаварыў потым на канферэнцыі ўсіх настаўнікаў раёна.

У 1941 г. у часе летніх канікул я плянаваў паехаць у Баранавічы на спэцыяльныя курсы настаўнікаў для павышэння кваліфікацыі. Справа гэта аказалася ня так простай, як мне думалася. Кандыдат на гэтыя курсы мусіў быць правераны праз НКВД. Правяраў мяне энкавэдист-грузін Лазебнікаў. Замест дазволу на курсы ён стаў рабіць заходы перад загадчыцай раённага аддзядзелу адзюканы Стэльмахавай, каб тая мяне зусім звольніла з настаўніцтва. Зразумела, што тут мне пашкодзіла афіцэрская школа. Стэльмахава была таксама партыйная, але запрашыты асоба высокай культуры. Асабіста мне яна сказала, што пакуль яна тут загадвае, нікага звалънення ня будзе.

Калі пачалася вайна, калі Гітлер дня 22 ліпеня 1941 г. атакаваў Савецкі Саюз, маё жыццё і праца сталі часта мяніцца, прыходзілася шмат што рабіць і шмат дзе бываць.

У часы летніх канікул 1941 г. я часта наведваў Глыбокае, дзе беларусы пачыналі арганізацца сваю адміністрацыю. Чагосьці канкрэтнага дабіцца ад німецкіх ваенных уладаў было ня так проста. Пачатковыя німецкія ўлады на фронце замуцілі ім галовы, і яны спадзяваліся, што яшчэ пара месяцаў і вайна кончана, а яны гаспадары над усім і ўсімі. Падзел адміністрацыйны за часоў німецкай акупацыі быў мяшаны. Уплыў палякаў на німецкія вайсковыя ўлады быў паважны, а гэта праз перакладчыкаў, сярод якіх было шмат палякаў. Сельсаветы былі зыліквідаваны, а вернуты гміны

польскіх часоў, але раёны засталіся. Галоўнае начальства на наш раён як нямецкае, так і беларускае знаходзілася ў горадзе Глыбокае. Глыбоцкі школьні інспектарат выклікаў мяне і даручыў мне школу ў Ямне, гэта даволі далекавата ад мяне. Ямна знаходзіцца каля Стэфанпольля, па дарозе з Германавіч на Дзісну, недалёка ракі Дзісенкі. Ямна — вялікі школьні абсяг з добрым вялікім будынкам школы, дзьвюма вялікімі клясамі. Перад вайной там працавалі чатыры настаўнікі. Аднаму там працаваць было не па сілах. Школьны інспектар даў дазвол шукаць памочніка сярод трохі адукаўаных мясцовых жыхароў. Такую дапамогу я знайшоў, жанчыну, якая пазней стала добрай настаўніцай. У Ямне я адбыў школьні 1941/42 г. і больш туды не вярнуўся.

Беларусы прыкладалі шмат старанняў, каб атрымаць ад немцаў дазвол на арганізацыю беларускіх вайсковых аддзяленій. У той час гэнэральны камісар Беларусі гэнэрал Кубэ даў такі дазвол, але гэты дазвол ня быў узгоднены з Бэрлінам, з Розэнбергам ці Гімлерам. Каб тварыць вайсковыя аддзяленія, у першую чаргу трэба мець кадры — афіцэрскія і падафіцэрскія. У Менску былі арганізаваныя першыя афіцэрскія курсы, на якія я быў пакліканы ў пачатку жніўня 1942 г. На курсах аказалася прыблізна палова афіцэраў старэйшага веку — гэта быўшыя афіцэры царскай арміі. Курсы ўзначальваў гэнэрал Франціш Кушаль. У той час ён яшчэ быў маёрам. Стаўленыне ўсіх да курсаў было пазітыўнае, вычуваўся добры настрой. Праводзіць такія курсы было ня так проста, бо нямецкія вайсковыя ўлады глядзелі на гэта абыякава, ніякай дапамогі не аказвалі. Беларусы мелі толькі дазвол на паперы ад гэнэральнага камісара Кубэ, і больш нічога. Афіцэрскія курсы так-сяк закончыліся. Пачаліся на мясцох курсы для падафіцэраў. Я быў накіраваны, з старэйшым афіцэрам Садоўскім, праводзіць падафіцэрскія курсы ў Браславе [...].

Для курсаў у Браславе была адпушчана частка нейкага будынку. У вyzначаны час з'явілася каля сарака падафіцэраў быўшы польскі арміі. Гэта быўлі ў вялікай бальшыні добра нацыянальна съведамыя хлопцы і добра падрыхтаваныя падафіцэры. Цяжкасці ў правядзеньні гэтых курсаў быўлі вялікія. У першую чаргу трэба было мець закватараўаныне, правіянт, не гаворачы аб умундараваныні і такім-сякім узбраеньні. Мясцовыя ўлады, як нямецкія, так і беларускія, наогул ня быўлі пайнфармаваныя аб гэтых курсах. Вельмі добрую дапамогу ў арганізацыі курсаў аказалі мясцовыя актыўісты беларусы. Па заканчэнні курсаў і арганізаторы іх і курсанты раз’ехаліся па сваіх дамах. Дазволеная камісарам Кубэ арганізацыя Корпуса беларускай самааховы засталася толькі на паперы, бо далей курсаў афіцэрскіх і падафіцэрскіх больш ужо нічога не рабілася.

У канцы лістапада 1942 г. я пачаў працаваць у Глыбокім у акруговым аддзялені Беларускай народнай самапомачы (БНС) заступнікам старшыні і сакратаром. Старшынёй быў Нікандра Мядзейка. Гэта арганізацыя работала шмат добра для беларускай справы ўва ўсіх галінах нацыянальнага

беларускага жыцця. Але і тут у кожнай, нават дробнай справе трэба было мець дазвол ад немцаў, а бяда ў тым, што некаторыя немцы на нянемцаў глядзелі як на «унтэрмэншай» [...].

У пачатку 1943 г. я пераехаў у Вялейку, каб пачаць працу пры СД. Адразу ўбачыў, што сам адзін многа я тут ня змагу зрабіць. На маю просьбу даў згоду прыехаць да мяне мой добры сябра з гімназіі Яшка на функцыю пекракладчыка. Ён ведаў нямецкую мову вельмі добра. Аб гэтай працы можна было б шмат гаварыць, але магу сказаць тое, што мы ўдваіх прынеслы і зрабілі шмат добра для нашых людзей. Пры гэтым адзьдзеле СД у Вялейцы працаваў немец, маючы высокую пазыцыю. Ён ведаў так-сяк расейскую мову, і, калі даведаўся, што я ведаю расейскую, ён стаў майм проста сябрам, яго настаўнікам расейскай мовы. Я сам ня ведаў і сёньня ня ведаю вельмі добра расейскай мовы, але ў параўнанні з ім я быў «прафэсар». Пры помочы яго нам удавалася не аднаго арыштаванага, нявіннага звольніц з турмы. Быў такі выпадак: раненка да мяне завітала трох сялян аж з-пад Докшыц. Яны казалі, што мне крэўныя па лініі майго дзеда, бацькі мамы, а факт, што мой дзед паходзіў з-пад Докшыц. «Што вы хочаце, дзядзькі?» — я пытаю. Адказ просты — з нашай вёскі немцы арыштавалі 15 чалавек і павезылі ў Вялейку ў турму. Яны чулі, што я магу дапамагчы. Я пайшоў у канцылярыю да свайго немца і першае, што спраўдзіў ён, што — так, больш як 15 чалавек з-пад Докшыц сядзяць тут у турме. Якая валакіта і мітусыня была ў гэтай справе, але к вечару ўсе арыштаваныя былі на волі. Гэныя людзі былі арыштаваныя за сувязь з партызанымі, ясна, па злоснаму даносу, і та-кія людзі маглі быць адпраўлены на той съвет [...].

На просьбу афіцэраў батальёна мне быў дадзены дазвол мець бяседы-гутаркі з яго жаўнерамі. Праводзіў я свае гутаркі ў групах па 20–30 жаўнероў. Тэму гутаркі выбіраў сам. Ясна, гэта былі тэмы бягучыя, нацыянальныя справы-проблемы. Гэтымі гутаркамі ўсе былі задаволеныя [...].

У сваіх выступленнях-гутарках я гаварыў толькі аб беларускіх спраўах, нямецкіх ніколі ня кратад. Рэзультат гэтага быў такі, што аднаго разу выклікае мяне на гутарку кіраунік адзьдзелу пропаганды і культуры пры Вялейскім гэбітскамісарыяце. Гэта быў, відаць, добра адукаваны і культурны немец, гаварыў ён даволі добра па-расейску. У кароткай гутарцы ён мне задаў пытаньне: «Да, вы хорошо говорите, но почему вы никогда не вспоминаете нашей немецкой партии, нашего вождя Гитлера, который вас освободил?...»

30 чэрвеня 1944 г. мы пакінулі Вялейку, бо савецкія войскі хутка пасоўваліся на захад, а немцы хутка адступалі. Першы пункт затрымкі для працаўнікоў СД і для 13-га батальёна меў месца ў Прусіі (Ортэльбург). Тут адбылося незвычайнае здарэньне. Дзіве кампаніі 12-га батальёна ў поўным складзе пайшлі ў лес, каб ваяваць і супроць чырвоных, і гітлераваўцаў. Гэтай справы, здаецца, да сёньня ніхто добра ня дасылаваў. З гэтага Ортэльбурга пачаўся рассыл нашых людзей у Нямеччыну, зразумела, на работу. Тут ізноў мне пашанцавала, бо ў рассылцы людзей на працу ў Нямеччыну вялікую

ролю адыгрываў мой «добраў» немец з часоў Вялікай. Ён мне адразу сказаў: «Выбірай, куды хочаш, накірую цябе — ды парадзіў: — дзесяці на поўдзень будзе найлепш». Маючы патрэбныя паперы і білет, адправіўся я цягніком у Лінц, прыгожы горад над ракой Дунай у Заходніяй Аўстрыі. Едучы ў Лінц, я меў перасядку ў Вене.

У той час, калі я чакаў на наступны цягнік да Лінца, праз рупары паведамілі аб замаху на жыцьцё фюрэра Гітлера. Моцна гучала: «Гітлер жыве! Хайль Гітлер!» Прыйехаўшы ў Лінц, адразу мусіў замальдавацца ў адзіндзеле працы (арбайтсамт). Каля Лінца было многа фабрык, якіх прадукцыя на-кіраваная была толькі для вайны. На гэтых фабрыках быті дзесяткі тысяч «остарбайтэрэў», работнікаў з Усходу. Найбольш было з Украіны. Я атрымаў накіраваньне ў адзін з большых лягераў для «остарбайтэрэў» у якасці перакладчыка пры галоўнай канцыляры кіраўніцтва лягера. Было ўлічана маё даволі добрае веданьне нямецкай мовы, ды польскай і расейскай... Праца была лёгкая. Кіраўніком гэтага вялікага лагеру быў былы афіцэр вэрмахту, паважны інвалід (быў ранены на Усходнім фронце на тэрыторыі Беларусі). Даволі добра арыентаваўся ў палажэнні ў Усходній Эўропе. Гаварыў, што ён па лініі маткі блізкі крэўны Гітлера, але ненавідзеў яго.

У канцы верасьня 1944 г. я атрымаў «вызыаў» у беларускі афіцэрскі зборны пункт у Бэрліне з дапіскай гэнэрала Кушалія: «Прыйежджайце, вы тут будзеце патрэбныя». Адразу прыняў дэцызыю ехаць, бо я тады ж быў адзінокі ды яшчэ малады, меў толькі 28 годзікаў. У пачатку каstryчніка быў ужо ў Бэрліне. Адразу замальдаваўся на Вайсэнзэ, дзе мясціліся канцыляры БЦР (Беларускай цэнтральнай рады). Накіраваны быў на Ліхэнэрштрасэ, дзе ў школьніх будынках было добрае месца для беларускіх афіцэрэў і падафіцэрэў. Тут ўжо беларусы займалі пару вялікіх пакояў. У пакоі, дзе я памясыціўся, было каля дваццаці чалавек. Мой ложак быў побач з ложкам Аляксандра Крота, пазнейшага мітрапаліта БАПЦ у Амэрыцы. У той час ён не выглядаў, прынамсі ў маіх вачах, на будучага вялікага сьвятара. Наша жыцьцё тут было незайдроснае. Ніхто нічога чагосьці канкрэтнага не рабіў, толькі поўзулі па рэстаранах Бэрліна, шукаючы месца, каб за найменшую колькасць прадуктовых марак так-сяк пад'есці. Выглядала і тут штосьці падобнае на тыя афіцэрскія курсы ў Менску. Немцы далі дазвол зьбіраць людзей, а больш нічога канкрэтнага. Вельмі часта ночы праводзілі ў бункерах, бо горад аліянтынамі бамблі. Асабіста мне не давялося доўга прагульвацца па Бэрліне. Гэнэрал Кушаль паклікаў мяне ў сваю канцылярыю, якая знаходзілася пры БЦР на Вайсэнзэ і запрапанаваў мне функцыю быць яго ад'ютантам. Зразумела, я згадзіўся. Тут можна было мець працы ўдоваль. Першай маёй задачай было шуканьне нашых былых вайскавікоў, былых жаўнероў Краёўскай абароны, якія маглі дзесяці апынуцца ў Нямеччыне [...].

Галоўным начальнікам вайсковага адзіндзелу пры БЦР быў гэнэрал Канстанцін Езавітаў, а яго падуладным гэнэрал Франціш Кушаль. Ад'ютантам Езавітава быў лейтэнант Аляксей Грыцук, зъ якім я быў у добрых,

сяброўскіх адносінах. У адзьдзеле працавалі дзьве сакратаркі, якія заўсёды мелі працы ўдоваль, бо чаго-чаго, а паперы писавалася многа. Гэтыя нашыя высокапастаўленыя вайскавікі — Езавітаў і Кушаль — у той час быў ў вельмі дрэнных адносінах паміж сабой — яны не гаварылі паміж сабой, а канцылярыі іх былі толькі праз вузенькі калідорчык, адна напрочіў другой. Розныя справы, а іх было шмат, палаходжвалі на пісьме праз ад'ютантаў.

Сытуацыя і настрой у Берліне штораз пагаршаліся. Па загаду «остміністра» Беларуская цэнтральная рада рыхтавалася да выезду, а куды? 6 лютага 1944 г. БЦР пакідае Берлін. Цягнік накіроўваецца на захад, а гэта ўзнімае настрой сярод пасажыраў. 11 лютага 1944 г. цягнік затрымаўся ў малым гародку Гэкстэрні ў Вестфальі. З намі было пара «апекуноў» — немцаў з Остміністэрства, і яны заяўлі, што тут наша месца. Усяго прыйехала нашых людзей, здаецца, па-над 30. У балышыні — работнікі БЦР, але некаторыя былі з жонкамі. У вайсковым адзьдзеле БЦР гэн. Кушаль з афіцэраў пакінуў мяне і Аляксея Васіленю. Сам гэн. Кушаль паехаў у «брэгаду Зінглінга», а гэн. Езавітаў застаўся ў Берліне. І так наша праца для беларускай справы, пачатая ў часы нямецкага паходу на ўсход, прыйшла да сумнага заканчэння. Наступіла поўнае беспрацоўе, няплённіцтва і чаканьне, але чаканьне нявеждама чаго. Жахлівая вайна падыходзіла да заканчэння. Выглядала, што на дарагую бацькаўшчыну ў бліжэйшым часе ня прыдзецца вярнуцца, бо варочацца да бальшавікоў — гэта было б тое самае, што самому сабе выносіць съмяротны прысуд.

Маючы час да разважаньня, мы прыйшлі з сябрам Васіленем да высновы, што пасля заканчэння вайны нам прыдзецца кудысьці эміграваць. Кудысьці выязджашы аднаму будзе кепска. Трэба мець свайго спадарожніка, а карацей кажучы — трэба ажаніцца тут, пакуль яшчэ ёсьць свае дзяўчата. Так я дагаварваюся з сакратаркай нашага вайсковага адзьдзелу Жэнай, а капитан Васіленя дагаварваецца з сваёй сымпатыяй. Мая сяброўка — праваслаўная беларуска родам з Беластока. 1 сакавіка 1945 г. гарадзкі судзьдзя Гэкстэра, у спэцыяльна да гэтага прызначанай прыгожай залі, нас, дзьве пары, «абвянчаў». Нават такое-сякое вясельле адбылося, бо на гэту аказию мы атрымалі экстра-купоны на ежу і нават на віно [...].

Вялікая тройка (Рузвэльт, Чэрчыль і Сталін) на канфэрэнцыі ў Ялце падзялілі Эўропу, перадусім Нямеччыну. Саксонія, дзе мы асели, адыходзіла ў савецкую зону. Таксама было пастаноўлена, што ўсе грамадзяне СССР павінны вярнуцца дамоў, грамадзяне быўлай Польшчы маюць права выбару — вяртацца дамоў ці заставацца на Захадзе. Зразумела, мы, як былыя грамадзяне Польшчы, застаемся на Захадзе...

Пачынаецца шуканьне дарогі на Захад. Я з сябрам Валодзем едзем у амэрыканскую камандатуру на наш раён. Там атрымоўваем патрэбную інфармацыю. Тыя, хто не жадае заставацца пад савецкай акупацыяй, павінны прыехаць у м. Гэтштэт, дзе арганізуецца лягер для такіх, а пазней будзе цягнік, які адвязе ўсіх на Захад [...].

На ўсход ад лягера Шлайснайм, у бок Чэшскай Рэспублікі, у мястэчку Остэргофэн быў арганізаваны лягер ДП, у якім жылі толькі беларусы. Там пачала выходзіць тыднёвая газета «Бацькаўшчына». Рэдактарам яе быў др. Станіслаў Станкевіч, па настойлівай просьбe якога я пераехаў у Остэргофэн, каб адразу пераняць функцыю адміністратара «Бацькаўшчыны». Зразумела, што ўсе такія грамадзкія функцыі былі бязплатныя. Гэтая функцыя ўзваліла на мяне шмат работы. У тыя часы на выдаваньне газеты ці часопісу трэба было мець дазвол — ліцэнзыю ад акупацыйных амэрыканскіх уладаў (у амэрыканскай зоне). Яна дазваляла і куплю паперы. На аплату паперы, друкаванне і рассылку газета мусіла мець свае грошы. Акурат зьбіраньне іх і было работай адміністратара. Праўда, у лягерах у бальшыні людзі не мелі работы. Але, нягледзечы на цяжкасці, «Бацькаўшчына» выходзіла рэгулярна — штотыднёва.

У каstryчніку да функцыі адміністратара газеты прыдалі мне функцыі сакратара Беларускага нацыянальнага камітэту ў амэрыканскай зоне. Дадалася й функцыя каманданта лягернай паліцыі. У канцы каstryчніка 1948 г. мусіў адбыць двухтыднёвыя курсы камандантаў паліцыі ДП-лягераў. Курсы адбываліся ў г. Штутгарце. Жонка прэзыдэнта Рузвэльта Элеанора наведала гэтыя курсы. Ад імя ўсіх курсантаў я меў гонар яе вітаць.

У чэрвені 1949 г. усе беларускія лягеры ў амэрыканскай зоне былі ліквідаваны, а жыхары іх пераведзены ў адзін вялікі лягер у вялікі казармы ў г. Розэнгайм, на поўдзень ад Мюнхэна. Адразу пасля пераезду туды я рагышоў рыхтавацца да эміграцыі — выехаў у горад Ульм на трохмесячныя курсы ангельскай мовы. Разам са мной на гэтих курсах былі сябры: Антось Адамовіч, Чэслаў Ханяўка і Янка Цупрык. Курсы былі пастаўлены на вельмі добрым узроўні, і курсанты здабылі добрыя падставы ангельскай мовы.

У каstryчніку 1949 г. у Розэнгайме адбылася IV сэсія Рады БНР. На гэтай сэсіі дасюleshні скарбнік Рады БНР Сымон Кабыш (Сымон Кандыбовіч) перадаў мне гэту функцыю, якую я маю да сённяшняга дня без перапынку.

Жыцьцё ў лягерах ДП ня было зайдросным, асабліва калі браць пад увагу памяшканьні. Часта ў адным пакой жылі па дзіве сем'і. Але, нягледзячы на няўзгоды і цяжкасці, ніякіх нараканьняў ня было, а ведама чаму: калі табе кепска тут, то едзь дамоў. Галоўны клопат быў, як, дзе і калі ўладзіцца на сталае жыцьцё. Хоць паволі, але пачалася эміграцыя ў краіны вольнага заходняга сьвету. У першую чаргу меліся на ўзвaze ЗША, Канада, Аўстралія, а нават і Бразылія, Аргэнтына. Амэрыканскі ўрад і Кангрэс добра бачылі, што ЗША павінны дапамагчы ў разъмяшчэнні ўцекачоў, пражываючых у ДП-лягерах Нямеччыны. Пасля доўгіх дэбатаў Кангрэс прыняў «Акт ДП», падпісаны прэзыдэнтам Трумэнам, ён стаў законам, які даваў права прыняць у Амэрыку 500 тысяч уцекачоў з Нямеччыны.

Зразумела, каб атрымаць дазвол на выезд у ЗША, трэба было прайсьці амэрыканскую спэцкамісію, якая правярала фізичны стан кандытата ды і

палітычнае мінулае. Кандыдат на выезд мусіў таксама мець ужо забязпечаную кватэру і месца працы. На апошнія два патрабаваныі камісія, відаць, ня звяртала асаблівай увагі, а гэтаму— добры прыклад з майго асабістага жыцьця. Др. Янка Станкевіч, які быў ужо ў Амэрыцы, у Нью-Ёрку, прыслалі мне адрас кватэры і фірмы, дзе я магу мець працу. Калі я прыехаў у Амэрыку 21 сінегня 1950 г., затрымаўся на Манхэтэне— 325 іст 100 стрыт. Адрасы, прысланыя мне др. Станкевічам, былі фікцыйныя— толькі для камісіі іміграцыйнай у Нямеччыне. Напрыклад, фірма, якая мелася мне даць працу, ужо некалькі гадоў наогул не існавала— адрас яе быў узяты з старой, неактуальнай тэлефоннай кніжкі. У пасъляваенны час уладзіцца на работу ў ЗША ня было так простай справай. У вялікай балышыні фабрыкі працавалі для вайны, а для пераходу на іншую прадукцыю быў патрэбен час. Тады на 86 вуліцы (Манхэтэн) была нямецкая агенція працы, і дзяякуючы ёй я хутка ўладзіўся на прадпрыемства, дзе я галоўнымі кіраунікамі былі немцы. Фабрычка гэта, «Карп мэтал Ворк», была ў Брукліне.

У час вайны і адразу пасъля яе ў ЗША была вельмі актыўная камуністычная партыя. Яе першы сакратар раз'язджаў добрай лімузынай з шафёрам і асабістымі ахойнікамі. Як цяпер стала ведама, праца камуністычнай партыі ў ЗША была фінансавана мільёнамі даляраў, якія «ахвяроўвалі» Москва. На фабрыцы, дзе я ўладзіўся, была рабочая пракамуністычная юнія. Новапрыняты рабочы пасъля трох месяцаў працы мусіў абавязкова ўступіць у гэту юнію. Такі дагавор працоўных з прадпрыемствамі ў той час быў нармальны. Я заявіў, што я ўцёк ад камуністаў не на тое, каб, прыехаўшы ў Амэрыку, падтрымліваць камуністаў праз аплату юнійных складак. Галоўны супэрінтендант-немец угаварваў мяне, каб я застаўся працаваць, аднак я гэту фабрыку пакінуў. Раней я ўжо ведаў, што недалёка ад Нью-Ёрку, у Стамфордзе, штат Канэкцікут, жыву мой сябра з Дзісенскай гімназіі Аўген Протас. Я навязаў зы ім сувязь, у хуткім часе пераехаў у Стамфорд і ўладзіўся ў фабрыцы, дзе і мой сябра працаваў. У пачатках праца не належала да лёгкіх, але ненайгорш платная ды даволі пэўная, бо гэта была ведамая, добрая кампанія— «Пітніў-Боўс». Апошнія шэсць гадоў работы ў гаспадарчым адзьдзеле я быў фурманам, мог хадзіць пад гальштукам. Бязмала пасъля трыццаці гадоў працы, 1 лютага 1980 г., пайшоў на пэнсію.

Але.... у гэтым Стамфордзе 20 сакавіка 1952 г. жонка Жэні нарадзіла сына Аўгена, а 30 мінут пасъля нараджэння яго сама адыйшла ў вечнасьць. У той час, калі толькі пачалося нармальнае жыцьцё, такое няшчасце ня лёгка было перажыць. Сам застаўся з двумя малымі дзецьмі: дачцэ Ларысе было пяць гадоў, а сыну Аўгену— адзін дзень. У гэтай вельмі дрэннай сітуацыі я атрымаў запраўды добрую дапамогу ад мясцовай амэрыканскай жаночай арганізацыі. Трэба было зьмірыцца з здарыўшайся бядой і думаць аб далейшым жыцьці. Зусім прыпадкова я даведаўся, што ў г. Вустэр, штат Масачусэцтс, жыве з сваім бацькам Любом Пронька, якую я добра ведаў з дому—Шаркоўшчынскага р-ну. Навязаў з ёй лучнасьць, і на маю прапанову

яна згадзілася выйсыці замуж за мяне, удаўца. 18 кастрычніка 1953 г. адбыўся наш шлюб у Беларускай аўтакефальнай царкве ў Нью-Ёрку. Абраад вянчаньня выканалі уладыка Васіль і айцец Віктар Войтэнка.

Жыцьцё сямейнае і праца па лініі грамадзкай пайшлі нармальны дарогай. У 1955 г. на суполку з спадарствам Галікамі купляем двухфамілійны дом. З Любай нажылі дзіве дачушки: у 1954 г. нарадзілася Маргарыта, а ў 1957 г.— Юлья. Памяшканье, дзе мы жылі, было ўжо замалое. 5 чэрвеня 1958 г. мы самі, бяз ніякай суполкі, купілі двухфамілійны дом на дзіве кватэры, у якім на першым паверху была вялікая кватэра, на другім малая. Гэта малая была зданая пад рэнту. Пры доме быў добры сад і агарод, які мы заўсёды выкарыстоўвалі для вырошчыванья рознай агародніны.

Маючы чацьвёрта дзецей школьнага ўзросту, трэба было зарання думакць ня толькі аб іх узгадаваныні, але і аб іх адукцыі. Усе нашыя намаганыні і стараныні накіроўвалі, каб усім дзецям даць вышэйшую асьвету. У той час і ў недалёкай будучыні чалавек бяз вышэйшай адукцыі не меўся б лёгка. Хаця мая заработка плата на фабрыцы ня была найгоршай, але правесыці праз каледж чацьвёрку было зацяжка. У 1954 г. акрамя фабрычнай працы я пачынаю свой бізнэс— маляванне дамоў навонкі і ўнутры. Гэта рабілася пасыль фабрычнай працы, у час канікул ды і ў сівяточныя дні. Улетку звычайна я меў некалькі работнікаў, часта гэта былі студэнты. Ад 1954 да 1984 г. было вынанана 570 работ. Дзякуючы гэтаму ў нас ня было праблемаў у аплаце за навуку сваім студэнтам, а былі ж гады, 1975 і 1976, калі адначасна ў каледжы вучылася па троє. Трое закончылі Конэкцыку Стэйт Юнівэрсітэты адна— Брыджпорт Юнівэрсітэты. Здаецца, што мы, я і мая спадарожніца Любa, можам ганарыцца сваімі дзяцьмі. Усе яны былі добрымі вучнямі ў школах і сёньня зьяўляюцца добрымі людзьмі. Таксама важнае, што яны ўсе жывуць у добрай дружбе-сяброўстве паміж сабой і нас бацькоў, ужо старых, паважаюць і шануюць. І яшчэ— усе яны добрыя хрысьціяне і добра ведаюць, што яны беларускага паходжаньня, і вельмі важна тое, што ўсе яны з намі, бацькамі, заўсёды гаворыць толькі па-беларуску. Мы, бацькі, таксама гаворым з сваімі дзяцьмі толькі па-беларуску. Тут можна прыпомніць такі выпадак. У 1954 г., калі нашай найстарэйшай, Ларысе, было сем гадоў, у нас былі госьцы. Ларыса гаворыць да нас па-беларуску. Госьць-жанчына кажа, што кепска мы робім, што зъ ёй гаворым па-беларуску, бо будзе мець клопат у школе з ангельскім. Сёньня нашыя чацьвёрта з вышэйшай асьветай і з веданьнем беларускай мовы і, не маючы ў школах клопату з ангельскай, з усяго гэтага задаволеная. А ў той жанчыны цяпер дзіве дачкі, якія ня маюць вышэйшай асьветы і зусім ня ведаюць беларускай мовы.

Як я раней успамінаў, у 1949 г. мне была передадзеная каса Рады БНР. Нягледзячы на сваю занятасць, я заўсёды выконваў гэту функцыю старанна і добра, што раблю да сёньня. Таксама заўсёды браў актыўны ўдзел у нашым грамадзкага-палітычным эміграцыйным жыцці [...].

Лістапад 2000 г.

Ирена Коляда-Смирнов (Парма, США)

РОДОСЛОВНАЯ КОЛЯД (КОЛЕНД), ПРОЖИВАВШИХ В НОВОГРУДСКОМ УЕЗДЕ, ПРОЖИВАЮЩИХ НЫНЧЕ НА РОДИНЕ И В ЭМИГРАЦИИ *

Латинское правописание фамилии — Kolada (Koleda, Kolenda). По со- хранившемуся родовому преданию ее представители происходят из боярского рода Коляд, известного с начала XI в. Первое упоминание о Колядах в летописи относится к 1044 г., когда великий киевский князь Ярослав, присоединив Новогрудок к своим владениям, назначил в нём наместником дружинника Коляду¹. Возможно, ему или его потомкам принадлежало клеймо, возникновение которого историки и археологи относят к XII—XIII вв., ставшее впоследствии родовым знаком Коляд. Отметим, что еще в XIX в. некоторые из новогрудских Коляд пользовались указанным клеймом для хозяйственных нужд.

После включения Новогрудских земель в состав Великого Княжества Литовского, Русского и Жемайтского Коляды поступили на службу к великому князю и за различные заслуги, проявленные в военное и мирное время, были пожалованы имениями, находившимися главным образом в Виленском воеводстве (Гвозно, Юдково, Мереч и др.). Расцвет рода относится к XVII в., когда жили и приумножали добросовестным трудом и верной службой славу Речи Посполитой следующие представители рода: Ян, писарь земский виленский, Энох, подвоевода трокский, Габриэль, митрополит киевский и галицкий, Михаил Константин, судья земский виленский, и др. В XVIII в. род значительно разросся, что неизбежно привело к его обеднению вследствие дробления наследственных имений. К началу XIX в. большинство Коляд обеднели настолько, что, не имея собственной земли с крестьянами, брали для обработки в аренду землю у крупных помещиков. Тогда же представители рода широко разъехались по просторам бывшей Речи Посполитой, поселившись в Гродненской, Минской и даже Киевской губерниях.

Можно полагать, что первоначально Коляды исповедывали христианство восточного обряда. Однако после Брестской унии 1596 г., на волне массовой консолидации шляхетского сословия ВКЛ, когда оставаться диссидентом (т. е. православным или протестантом) значило быть «белой вороной», не имеющей никаких шансов на уважение и влияние в обществе,

* Публікуецца як каштоўны па звестках і унікальны для эміграцыі прыклад расшукаў свайго радаводу. — Рэдкал.

¹ Ермалович М. Старожытная Беларусь. Мин., 1990. С. 102–103, 307–310; Татищев В. История российская.. М; Л., 1992. Т.2. С. 79; Полное собрание русских летописей (ПСРЛ)., М., 1962. Т.2.

одни Коляды приняли униатство (Габриель, например, даже занял высший пост униатской иерархии — митрополию), а другие — католицизм. К концу XVII в. представители рода достаточно сильно полонизировались: стали употреблять польскоязычный вариант фамилии Коленда (Колендовский), добавили к ней родовой придомок Стадницкий. Одновременно отметим, что некоторые представители рассматриваемой нами новогрудской линии рода, бывшие униатами, после ликвидации унии в 1-й половине XIX в., вернулись в православие, в то время как большинство осталось приверженцами католицизма.

Согласно сохранившимся сведениям, род Коляд употреблял герб Белты, который выглядит следующим образом: «В красном поле щита помещены крест-накрест три серебряные стрелы (белты), направленные наконечниками вниз и образующие шестиугольную звезду, над средней стрелой расположен крест, в клейноте — павлины перья»². Некоторые геральдисты полагают, что крест в гербе появился, когда Габриель Коленда занял пост митрополита. Этот герб в геральдическо-генеалогической литературе принято называть Коленда (от фамилии рода, который употреблял указанный вариант), или Белты измененный³. Сравнив клеймо первого Коляды с типовым гербом Белты, можно со значительной вероятностью предположить, что Коляды первоначально употребляли в качестве герба свой родовой знак, который позднее для удобства стали называть известным названием Белты (при сохранении своих особенностей в композиции). Этот процесс характерен для XV–XVI вв., когда шляхетское сословие ВКЛ познакомилось и постепенно восприняло западно-европейскую геральдическую традицию.

Некоторые сведения по генеалогии рода Коляд, относящиеся к XVI–XVIII вв., отыскал еще в начале XX в. известный польский генеолог С. Уруский⁴. Наши возможности не позволили проследить генеалогию линий, представители которых проживали в Виленской, Киевской и др. губерниях полностью, поэтому основное внимание уделено генеалогии новогрудской линии, чья родословная восстановлена до сегодняшнего дня. В начальной стадии генеалогии Коляд, в связи с отсутствием достаточного количества письменных источников, остаются на сегодняшний день лакуны, в связи с чем некоторая информация прилагается к родословной просто как известная.

Для построения настоящей, как возможно более полной, родословной были использованы дополнительные архивные источники, а именно, выводы Коляд (Коленда) в дворянстве Российской империи 3.12.1802, 4.8.1823,

² Описание приведено по работе С.Уруского, его подтверждает также сохранившаяся печать митрополита Коленды. Типовой герб Белты выглядит следующим образом: стрелы без наконечников, из которых средняя направлена оперением вниз, а остальные — вверх, в клейноте — пять страусиных перьев (Gajl T. Polskie rody szlacheckie i ich herby. Białystok, b. d. S. 237). Отметим, что в выводе 1802 г. приведено описание типового герба.

³ Gajl T. Polskie rody szlacheckie i ich herby. S. 100.

⁴ Uruski S.Rodzina: Herbarz szlachty polskiej. Warszawa, 1910. T. 9. S. 100–101.

7.8.1829 и 20.9.1856 гг., состоявшиеся в Минском дворянском депутатском собрании (далее — Минское ДДС), персональное дело о дворянстве рода и некоторые другие документы, сохранившиеся в Национальном историческом архиве Беларуси в Минске. Отдельные представители рода были утверждены в дворянстве указом Сената от 26.6.1857 г. за № 3562 с отнесением к 6-й части дворянской родословной книги⁵ другие же — из-за отсутствия необходимых для этого документов и средств были зачислены в 1860-х гг. в число мещан и крестьян. Известны:

- Федор, городничий виленский (1550);
- Василь, владевший по наследству имениями Гвоздно и Юдково (1584);
- Андрей и Станислав, сыновья Игнатия (1584);
- Томаш, подписавший от Новогрудского воеводства элекцию короля Станислава Августа (1764).

РОДОСЛОВНАЯ КОЛЯД ГЕРБА БЕЛТЫ С ИЗМЕНЕНИЕМ

I КОЛЕНО

1. Григорий, известен от имени сына по отчеству.

II КОЛЕНО

2/1. Михаил, войский троцкий и подстароста ошмянский (1579).

III КОЛЕНО

3/2. Ян, писарь земский виленский (1612), его жена Марианна Подбипента, с которой оставил двух дочерей и трех сыновей.

IV КОЛЕНО

4/3. Анна, в браке за Станиславом Бялозором.

5/3. Катерина, в браке за Криштофом Униховским.

6/3. Энох, подвоевода троцкий, депутат Главного трибунала ВКЛ (1632), его жена кн. Мария Друцкая-Соколинская.

7/3. Габриэль, митрополит униатский киевский и галицкий (1666), архиепископ полоцкий, витебский и мстиславский, архимандрит супрасльский (1667), умер в 1674.

8/3. Михаил Константин, депутат Главного трибунала ВКЛ от Виленского воев. (1642, 1650), хоружий дерптский (1655), подсудок (1667), о чем свидетельствует декрет Главного трибунала ВКЛ (17.11.1671), и, наконец, судья земский виленский (1680), оставил дочь и сына⁶.

V КОЛЕНО

9/8. Елизавета, в браке за Базылем Филиповичем⁷, стольником речицким.

⁵ Утвержденные указом Сената в родословной выделены курсивом.

⁶ Согласно выводу 1856 г., оставил еще дочь Юстину, которая была замужем за Владиславом Шуйским, однако эти сведения не подтверждаются другими источниками.

⁷ В выводе 1856 г. написано: Филёнович, вероятно, ошибочно.

- 10/8. **Адам**, подстолий волковысский (1691), староста холховский, владел имениями Мереч-Олешковская и Мереч-Конвалишки в Виленском воев., из-за чего судился с Богуславом Униховским, воеводой трокским (декрет Главного трибунала ВКЛ от 3.12.1693 г., где сказано, что указанное имение досталось Колендам по наследству от отца и было сдано тому же Униховскому в заставу за 16 000 золотых польских, его жена Фелицианна Красовская, с которой имел четырех сыновей, его завещание датировано 12.4.1717 г.⁸.

VI КОЛЕНО

- 11/10. **Антоний**, судья земский виленский, в качестве посла от Виленского воев. подписал элекцию короля Августа II Сильного (1697), владел им. Смогори Виленского воев., оставил трех сыновей.
- 12/10. **Адам**, староста холховский, владел им. Больщеники Виленского воев., оставил двух сыновей.
- 13/10. **Ян**, стольник волковысский, отдал наследственное им. Меречь-Конвалишки в залог Корсакам (1765), оставил пятерых сыновей.
- 14/10. **Сымон**, оставил трех сыновей.

VII КОЛЕНО

- 15/11. **Ян**, оставил двух сыновей.
- 16/11. **Матей**, оставил двух сыновей.
- 17/11. **Антоний**, оставил одного сына.
- 18/12. **Игнатий**, умер бездетным.
- 19/12. **Матеуш**, умер бездетным.
- 20/13. **Станислав**, его потомки неизвестны.
- 21/13. **Адам**, умер бездетным.
- 22/13. **Ян**, владел им. Труднов в Новогрудском воев., из-за которого жена Петронеля Поджецкая после смерти мужа судилась с Дашкевичами, Курочицким и Фуровичем (манифест в Новогрудском гродском суде о причинении разных обид от 2.9.1743 г. и декрет от 16.12.1743 г.), оставил пятерых сыновей, которые судились с Вазгирдами и Михаилом Микульским по разделу наследства (декрет Новогрудского земского суда от 13.10.1789 г.).
- 23/13. **Павел**, оставил одного сына.
- 24/13. **Юрий**, владел по отцу им. Мереч-Конвалишки, которое вместе с другими братьями продал Корсакам (продажная крепость от 2.1.1776 г.⁹ и им. Воложинцы Минского воев. по бабке, его завещание датировано 10.1.1784 г.¹⁰, оставил трех сыновей.
- 25/14. **Адам**, оставил одного сына.

⁸ Завещание было актиковано 22.4.1717 г. в Главном трибунале ВКЛ.

⁹ Крепость была актикована тогда же в Браславском гродском суде.

¹⁰ Завещание было актиковано в Минском земском суде (дата актикции не указана).

- 26/14. **Якуб**, оставил двух сыновей.
27/14. **Григорий**, оставил одного сына.

VIII КОЛЕНО

- 28/15. **Станислав**, оставил трех сыновей.
29/15. **Петр**, алтарист слонимский, выдал родственникам свидетельство о принадлежности к единому роду и гербу (18.4.1802¹¹).
◦ Станислав и Петр проживали в Слонимском уезде.
30/16. **Ян**.
31/16. **Матей**.
◦ Ян и Матей проживали в Слонимском уезде¹².
32/17. **Станислав**, оставил трех сыновей.
33/22. **Юрий**, оставил одного сына.
34/22. **Андрей**, оставил трех сыновей.
35/22. **Антоний**, во время вывода 1802 г. еще не имел детей, проживал в своем имении в Киевской губ.
36/22. **Томаш**, оставил одного сына.
37/22. **Адам**, оставил двух сыновей.
◦ Адам и Томаш владели земским имением в Кобуйской парофии Виленского уезда.
38/22. **N**, вышла замуж за Михаила Микульского.
39/23. **Стефан**, проживал в Слуцком уезде, оставил двух сыновей.
40/24. **Михаил**, ксендз.
41/24. **Флориан**, наследственный владелец им. Воложинцы (с 1792), оставил двух сыновей.
42/24. **Тадеуш**, владел закладным им. Савичи Несвижского уезда (1796), оставил одного сына.
◦ Михаил, Флориан и Тадеуш владели наследственным им. Воложинцы Минского воев.¹³, из них Михаил и Тадеуш уступили свои части Флориану (раздельная запись от 13.12.1792)¹⁴, позднее проживали в Игуменском и Минском уездах на арендных землях.
43/25. **Иосиф**, оставил четырех сыновей, которые проживали в Игуменском и Минском уездах.
44/26. **Роман**, оставил четырех сыновей.
45/26. **Григорий**.
46/27. **Сымон**, оставил одного сына.
◦ Роман, Григорий и Сымон с сыновьями проживали на арендных землях в Игуменском и Минском уездах (1802).

¹¹ Это свидетельство было актиковано тогда же в Слонимском земском суде.

¹² 28–31 ранее проживали в Браньском пов., который после разделов Речи Посполитой оказался в составе Пруссского королевства.

¹³ После присоединения к Российской империи — Слуцкий уезд Минской губ.

¹⁴ Раздельная запись была актикована 20.2.1793 г. в Минском городском суде.

Вышеуказанные в качестве доказательств на дворянство представили несколько свидетельств, в т. ч.:

- урядников и обывателей Литовско-Виленской губ. (9.1.1802¹⁵);
- урядников и обывателей Волковысского уезда Литовско-Гродненской губ. (10.2.1802¹⁶);
- урядников и обывателей Новогрудского уезда (2.8.1802);
- шляхтичей Новогрудского пов. Кароля, Бонифация, Николая, Игнатия и Теодора Стадницких-К.¹⁷ родственникам, а именно — Роману (44), Григорию (45) и Сымону (46) с сыновьями К. (20.9.1802¹⁸).

IX КОЛЕНО

47/28. **Сымон**, умер бездетным.

48/28. **Иосиф**, умер бездетным.

49/28. **Матей**, родился в 1748 г.¹⁹, ротмистр Новогрудского воев., владел заставным фольварком Ярмаки в Кревской парофии Ошмянского пов. (1795), для доказательства чего было представлено свидетельство ошмянского маршалка Иосифа на Дедерках Дедерки (1816), судился с Яном и Самуэлем Шабуневичами, наместниками бывшего войска польского как владельцами, и Игнатием, регентом мстиславским, и Якубом, ловчим ошмянским, Михаловскими как арендаторами имения о разных причиненных обидах в фольварке Богдановске (явный декрет Ошмянского гродского суда от 17.5.1801²⁰), его жена Анна Игнатович, с которой оставил четырех сыновей.

◦ Сыновья Станислава взяли у Михаила К., коморника слуцкого, свидетельство о принадлежности к шляхетскому сословию и единому роду (1.5.1808)²¹, а также представили в качестве доказательства на дворянство свидетельство от урядников и обывателей Минской губ. о принадлежности к шляхетскому сословию (20.12.1808²²).

50/32. **Иосиф**, крещен 22.2.1767 г., оставил четырех сыновей.

51/32. **Мацей**, крещен 9.2.1777 г., оставил четырех сыновей.

¹⁵ Свидетельство актиковано 10.1.1802 г. в актах Литовского трибунала.

¹⁶ Свидетельство актиковано 27.2.1802 г. в Слонимском земском суде.

¹⁷ Указанные в родословной не идентифицированы, за исключением, вероятно, Кароля (56). Возможно, они — дети или внуки Станислава (20).

¹⁸ Свидетельство актиковано тогда же в Новогрудском гродском суде.

¹⁹ Его метрика была засвидетельствована ксендзом Флинтцем, парохом и куратором Староельгинским в 1807 г.

²⁰ Копия декрета выдавалась 1.4.1817 г.

²¹ Свидетельство землемера было актиковано 2.5.1808 г. в Минском земском суде.

²² Свидетельство урядников было актиковано 15.1.1809 г. в Слуцком земском суде.

- 52/32. **Антоний**, умер до 1827 г., оставил одного сына.
- 53/33. **Михаил**, проживал на Жмуди.
- 54/34. **Иоахим**, его потомки неизвестны.
- 55/34. **Антоний**, арендовал землю в им. Щорсы гр. Хрептовича (1795,1811), оставил одного сына.
- 56/34. **Кароль**, проживал в наследственном им. Труднов Ворончанской парофии Новогрудского уезда (1827), оставил одного сына.
- Михаил, Иоахим, Антоний и Кароль одолжили несколько тысяч золотых польских Киркину, который их не вернул к назначенному сроку, в связи с чем они получили решение Новогрудского земского суда о взыскании необходимой суммы с имения Деревная, принадлежавшего Киркину (декрет 17.10.1798 г., объявление 29.12.1798 г. и декрет 19.1.1800 г.²³), владели земскими имениями в Новогрудском уезде и на Жмуди²⁴.
- 57/36. **Антоний**.
- 58/37. **Феликс**.
- 59/37. **Адам**.
- 60/39. **Михаил**, коморник слуцкий.
- 61/39. **Ян**.
- 62/41. **Александр Антоний**, крещен 21.3.1792 г., наследственный владелец им. Воложинцы (1843), оставил четырех сыновей.
- 63/41. **Константин**, умер в младенчестве.
- 64/41. **Адриян Августин**, крещен 15.9.1801 г., служил батальонным лекарем в Днепровском пехотном полку (1853), коллежский асессор, кавалер ордена св.Анны 3-йст.
- 65/42. **Антоний**, крещен 15.8.1796 г., выпускник Виленского университета (1822), с 1821 г. служил адвокатом в Минском уездном суде, владел им. Пятеvщина Минского уезда, которое приобрел от Загоровских (1835), оставил одного сына.
- 66/43. **Александр**.
- 67/43. **Габриэль**, оставил одного сына.
- 68/43. **Игнатий**, оставил одного сына.
- 69/43. **Сымон**, его жена Анна Гриневская, проживала в им. Липична Лидского уезда Гродненской губ. (1827), оставили трех сыновей.
- 70/44. **Сымон**, оставил трех сыновей.
- 71/44. **Базыль**.
- 72/44. **Степан**.
- 73/44. **Якуб**.
- 74/46. **Ян**.

²³ Эти декреты и объявления были актикованы в Слонимском земском суде.

²⁴ Среди документов на дворянство упоминается также декрет Новогрудского земского суда 1800 г. о разделе наследственных имений, вероятно, между Каролем и его братьями.

- ° Представители рода, помещенные в VIII и IX поколениях, были признаны в дворянстве Российской империи постановлением Минского ДДС 3.12.1802 г. (1-я часть дворянской родословной книги).

X КОЛЕНЬ

- 75/49. **Мацей**, крещен 25.6.1780 г., ксендз-миссионер.
- 76/49. **Винцент**, крещен 8.10.1785 г., был учителем в Борунской школе Ошмянского уезда (1809) и Молодечненской Вилейского уезда (1818), брал в залог вместе с женой пустошь в дер. Малашки Вилейского уезда у Юзефа и Людвики, урожденной Мухлинской, Гриневских, чащников вилейских, за 500 зл. пол. (право от 23.4.1812²⁵), делал вывод шляхетства в Минском дворянском депутатском собрании (1823), в 1827 г. проживал в мест. Рогово Радошковичской парофии Вилейского пов., его жена — Виктория Ковзан, с которой оставил четырех сыновей.
- 77/49. **Ян**, крещен 12.6.1791 г.²⁶
- 78/49. **Антоний Барнаба**, крещен 19.6.1796 г. в Кревском костеле²⁷, владел землей в ок. Гамзичи Ошмянского уезда (1834), его жена Анна Яцкевич, с которой имел одного сына.
- 79/50. **Франтишек**, крещен 20.1.1801 г. в Вишневском костеле.
- 80/50. **Никодем**, крещен 4.9.1803 г., проживал на арендной земле в дер. Осмоловцы Новогрудского уезда, принадлежавшей помещику Мацкевичу (1827), а потом в ок. Дащковичи того же уезда (1833).
- 81/50. **Винцент**, крещен 14.1.1806 г.
- ° Франтишек и Винцент проживали в застенке Мусники Новогрудского уезда, принадлежавшем графу О'Рурку (1827).
- 82/50. **Марк**, крещен 1.5.1810 г.²⁸
- 83/51. **Кароль**, крещен в 1808 г.
- 84/51. **Никодем**, крещен 11.6.1812 г.
- 85/51. **Антоний**, крещен 15.9.1814 г.
- 86/51. **Марк Казимир Станислав**, крещен 4.3.1817 г.
- 87/52. **Станислав**, крещен 3.11.1802 г. в Забрезском костеле.
- 88/55. **Тадеуш**, крещен в 1800 г. в Щорсовской униатской церкви, арендовал землю в фольварке Куписк Новогрудского уезда (1834), его жена — Роза Барановская (род. в 1804), с которой оставил трех сыновей и одну дочь.
- 89/56. **Иосафат**, крещен в 1791 г. в Ворончанском костеле, оставил одного сына.

²⁵ Право актиковано 28.6.1817 г. в Вилейском земском суде.

²⁶ Мацей, Винцент и Ян были крещены в Вишневском костеле Ошмянского уезда, что засвидетельствовал в 1819 г. Юрий Ошоблинский, депутат того же костела.

²⁷ Его метрику засвидетельствовал в 1820 г. кс. Франтишек Зайончковский, каноник ливонский и парох кревский.

²⁸ Никодем, Винцент и Марк были крещены в Новогрудском костеле.

- 90/62. **Михаил Тимофей**, крещен 7.1.1817г.
- 91/62. **Петр Поликарп**, крещен 24.2.1820 г.
- 92/62. **Вильгельм Павел**, крещен 23.3.1827 г.
- 93/62. **Казимир Зенон**, крещен 5.3.1835 г.
- 94/65. **Наполеон Иван**, крещен 29.8.1833 г.
- 95/67. **Ян**, проживал на собственной земле в ок. Милькевичи Новогрудского уезда и ходатайствовал о признании рода в дворянстве (1827).
- 96/68. **Петр**, служил землемером в Минском межевом аппеляционном суде (с 1816), землемер Минского уезда по выборам от дворянства (с 1823), о чем свидетельствовал минский маршалок Александр Ленский (1826), а потом — Игуменского уезда (свидетельство минского маршалка Яна Гжималы-Любаньского за 1829 г.), брал в залог у минского маршалка Гилярия Хмары землю с крестьянами в дер. Дубовляны, Толстобай, Новоселки Минского уезда на 3 года (1822).
- 97/69. **Кароль.**
- 98/69. **Онуфрий.**
- Кароль и Онуфрий получили от маршалка Рокицкого свидетельство о принадлежности к шляхетскому сословию, требовавшееся для поступления в Петербургский кадетский корпус (1811)²⁹, один из них погиб на войне, а другой был в отставке (1827).
- 99/69. **Александр**, род. в 1812 г., поступил на российскую военную службу (1827), после выхода в отставку проживал у родственника в им. Пятевщина (1856), его жена Юлия Яхимович (род. в 1828).
- 100/70. **Иван**, род. в 1804 г., его жена Франтишка (род. в 1809), с которой имел двух дочерей.
- 101/70. **Викентий Роман**, род. в 1812 г.
- 102/70. **Онуфрий**, род. в 1815 г.
- Иван, Викентий и Онуфрий проживали в застенке Гомановка Игуменского уезда, на арендной земле помещика Незабытовского (1832, 1838).

XI КОЛЕНО

- 103/76. **Юлиан Августин**, крещен 18.8.1809 г. в Сольском костеле³⁰, учился в Минской гимназии (1827), подавал прошение о сопричислении к роду братьев в Минское ДДС (1829), настоятель Каменского костела (1843), минский декан и прелат, ходатайствовал об утверждении братьев в дворянстве, однако Сенат в конечном счете отказал ему .
- 104/76. **Михаил Иосафат**, учился в Минской гимназии (1827), крещен 28.9.1812 г.³¹
- 105/76. **Винцент Игнатий**, крещен 9.11.1822 г.

²⁹ Их дядя Михаил Савенков просил Минское ДДС в 1811 г. о выдаче свидетельства.

³⁰ Его метрику засвидетельствовал в 1818 г. кс. Онуфрий Пуйковский, местный куратор.

³¹ Михаил, Винцент и Константин были крещены в Красносельском костеле, а метрику Михаила засвидетельствовал в 1818 г. кс. Матеуш Ягнятковский, местный пробош.

- 106/76. **Константин Бернард**, крещен 25.5.1824 г.
° Данная ветвь рода признана в дворянстве Российской империи по становлением Минского ДДС от 4.8.1823 г. (1-я часть дворянской родословной книги), сведений об утверждении ее указом Сената не обнаружено.
- 107/78. **Ипполит Иосиф**, род. 1.6.1835 г. в застенке Углы, крещен 2.6.1835 г. в Вишневском костеле, его жена — Мальвина Шульжицкая, с которой оставил одного сына.
- 108/88. **Андрей**, род. ок. 1829 г., крещен в Щорсовской церкви, его жена — Марианна Григорьевна Рымашевская, с которой оставил двух сыновей и дочь.
- 109/88. **Магдалена**, род. в 1834 г., умерла девицей.
- 110/88. **Фаддей**, род. в 1838 г., умер в младенчестве.
- 111/88. **Василий**, род. в 1841 г., погиб во время восстания 1863–1864 гг.
- 112/89. **Адам**, род. в 1822 г.
- 113/99. **Бронислав**, род. в 1849 г.
- 114/99. **Александра**, род. в 1853 г.
- 115/99. **Эдуард**, род. в 1855 г.
- 116/99. **Камилия**, род. в 1856 г.
- 117/100. **Михалина**, род. в 1828 г.
- 118/100. **Марцеля**, род. в 1831 г.

XII КОЛЕНО

- 119/107. **Михаил**, род. 30.9.1858 г. в застенке Подмлын, крещен в тот же день в Сморгонском костеле.
- 120/108. **Яков**, род. в 1849 г., умер в младенчестве.
- 121/108. **Ирена**, род. в 1857 г., замужем за Иваном Самуйло.
- 122/108. **Андрей**, род. в 1865 г., крещен в Щорсовской церкви, ум. в 1935 г.; как неутвержденный Сенатом в дворянстве в конце 1860-х гг. причислен к крестьянам Щорсовской волости Новогрудского уезда, ок. 1900 г. приобрел две сотки земли в дер. Занемань, его жена — Мария, с которой оставил четырех сыновей и три дочери.

XIII КОЛЕНО

- 123/122. **Лавентий**, жена Клавдия (из д. Лозки), оставил двух сыновей и дочь.
- 124/122. **Алеся** (1875–1935), ее муж Михаил (работал бракером у купцов, был сослан в Сибирь в 1939–1945 гг., по возвращении, жил в Новогрудке).
- 125/122. **Анна** (ум. 1940), муж Василий (погиб в 1941).
- 126/122. **Андрей**, род. в 1902 г. (д. Понемонь Гродненской губ.), ум. 2.1955 г., похоронен на щорсовском кладбище (имел 3 сотки земли и магазин — товар привозили из Вильно и выпекали хлеб, дом сожгли полицаи в 1943 г., переехали в Новогрудок; арестовали и вывезли в концлагерь как приехавшего из партизанской зоны, в 1945 г. из концлагеря был освобожден американцами), жена — Александра Михайловна Маковская, род. 28.8.1912 г., оставили двух сыновей и двух дочерей.

- 127/122. **Мария**, муж Владимир (работал лесничим, во время войны уехали в Англию).
- 128/122. **Степан** (д. Занемонь, имел магазин и разводил пчел, в концлагере оказался вместе с Андреем), жена Екатерина, с которой имел трех сыновей, ум. в 1995 г., похоронен на щорсовском кладбище.
- 129/122. **Григорий**, жена Полина, погиб в 1942 г.

XIV КОЛЕНО

- 130/123. **Леонид**, ум. в 1995 г., похоронен в Новогрудке.
- 131/123. **Георгий**, в США, г. Кливленд.
- 132/123. **Ирена**, в США, г. Кливленд.
- 133/124. **Соня**, г. Новогрудок.
- 134/124. **Степан**, умер.
- 135/124. **Любовь** и N, выехали в Польшу в 1945 г.
- 136/125. **Константий**, живет в Горловке.
- 137/125. **Валентина и Мария**, г. Кореличи.
- 138/125. **Нина**, д. Лесок.
- 139/126. **Нина** (род. 4.11.1931), муж Морозов Геннадий Иванович (род. 23.11.1931), сын Виктор (род. 12.3.1957).
- 140/126. **Георгий** (11.2.1933–6.1997), дважды женат, дети от первого брака Марина и Леонид.
- 141/126. **Евгения** (род. 11.3.1936), муж Клименко Михаил Илларионович (род. 1.1.1934), дочь Марьяна (род. 12.3.1965).
- 142/126. **Андрей** (род. 3.6.1940 г., д. Понемонь Новогрудского р-на Гродненской обл.), кандидат педагогических наук, профессор, проректор Белорусской академии искусств, жена Тильчук Татьяна Михайловна (род. 15.2.1938 г., режиссер высшей категории Главной редакции политпропаганды Белгостелерадио), имеют сына и dochь.
- 143/128. **Иван**.
- 144/128. N.
- 145/128. **Валентин**, ум. в 1995 г.

XV КОЛЕНО

- 146/142. **Юрий**, род. 24.3.1965 г. (г. Минск).
- 147/142. **Наталья**, род. 26.10.1973 г. (г. Минск), муж Филиппенков Александр Анатольевич (род. 1.10.1969).

XVI КОЛЕНО

- 148/147. **Даниелла**, род. 23.1.1999 г.

Родословная основана на документах из Национального исторического архива Беларуси в Минске. Ф. 319, оп. 1, д. 31, л. 31–36 об.; оп. 1, д. 117, л. 310–313; оп. 1, д. 152, л. 595–596; оп. 1, д. 407, л. 624–628; оп. 1, д. 1174, л. 98 об – 99; оп. 2, д. 1554, а также на разысканиях автора.

СПРОБА АБ'ЯДНАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ Ў ФРАНЦЫІ Ў КАНЦЫ 1940-х – ПАЧАТКУ 1950-х ГГ. *

Чарговая ў нашай гісторыі хваля масавай эміграцыі з беларускіх земель, восьмая, па падліках вядомага гісторыка эміграцыі Аўгена Калубовіча¹, хлынула ў Заходнюю Еўропу ў канцы Другой сусветнай вайны ў выніку чарговай змены рэжымаў у нашым краі — нацысцкага на савецкі. У выніку на Захадзе апынулася некалькі сот тысяч нашых суайчыннікаў, прычым упершыню сярод іх была значная колькасць людзей, якія ўсвядамлялі сябе менавіта беларусамі. Зусім натуральна, што ў такіх абставінах «пасля 2-й сусветнай вайны на Захадзе склалася самая вялікая ў гісторыі беларускай эміграцыі палітычная пльны»².

Як вядома, палітычная актыўнасць для таго каб быць выніковай, вымagaе вельмі высокай ступені арганізаванасці і каардынаванасці ў дзеяннях суб'ектаў гэтай актыўнасці. Гэта выдатна разумелі найбольш адукаваныя і дальнабачныя актыўісты тагачаснага беларускага руху на эміграцыі, і недарэмна «пэрыяд другой палавіны 40-х – пачатку 50-х гадоў быў часам арганізацыйных намаганьняў [...]. Вялікі высілак быў пакладзены на тое, каб стварыць свае арганізацыі, прышчапіць моладзі нацыянальны съветагляд, [...] наладзіць грамадзка-культурнае жыццё ў краёх новага пасялення, устанавіць лучнасць зь іншымі беларускімі асяродкамі, скаардынаваць унутраную і вонкавую дзейнасць»³. Аднак аб'ектыўным фактарам, які значна ўскладняў гэтую арганізацыйную работу, быў сацыяльны склад паваеннага беларускага замежжа, дзе «пераважалі сельскія працаўнікі»⁴ з іх невысокім адукаванына-культурным узроўнем, заўсёднай сялянскай прагай запасніцтва і прыроджаным меркантылізмам ды індывідуалізмам. Дарэчы будзе заўважыць, што і надзвычай тонкая праслойка інтэлігенцыі, якая складалася літаральна з некалькіх дзесяткаў асобаў, у большасці сваёй паходзіла таксама з вёскі і, за рэдкім выключэннем, не пераўзыходзіла ўзроўню сельскага настаўніка.

Да таго ж, і гэтая нешматлікая «эліта» была глыбока расколата і па палітычных, і па рэлігійных матывах (галоўнай жа прычынай гэтага

* З-за абмежаваных магчымасцей «Дадатак» з дакументамі, змест якіх раскрыты ў публікацыі, скарачаецца. — Рэдкал.

¹ Гл.: Калубовіч А. Нашы папярэднікі // Калубовіч А. Крокі гісторыі. Беласток; Вільня; Мн., 1993. С. 37.

² Сяргеева Г. Дыяспара // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1996. Т. 3. С. 332.

³ Запруднік Я. Уводнае слова // З гісторыяй на «Вы». Мн., 1994. Вып. 3. С. 6–7.

⁴ Сяргеева Г. Дыяспара. С. 333.

расколу былі, як падаецца, міжасабовыя канфлікты ў самай вярхушцы беларускай палітычнай эміграцыі). Падзел свядомых беларусаў у замежжы на «бэнээраўцаў», гэта значыць прыхільнікаў адноўленай у канцы 1947 ці на пачатку 1948 г. Рады Беларускай Народнай Рэспублікі на чале з Міколам Абрамчыкам, і «бэцээраўцаў»— сімпатызантаў створанай у канцы 1943 г. Беларускай цэнтральнай рады Радаслава Астроўскага, стаўся галоўным суб'ектыўным фактарам цяжкасцей у арганізацыйным станаўленні нашай палітычнай эміграцыі. Гэта, у сваю чаргу, шмат у чым абумовіла яе вельмі сціплы, у параўнанні з эміграцыяй нашых суседзяў палякаў, прыбалтакаў або ўкраінцаў, уплыў як на ўнутрыпалітычнае жыццё Беларусі пад савецкай уладай, так і на фарміраванне грамадской думкі адносна Беларусі ў заходнім свеце.

Маючы ўсё гэта на ўвазе, звернемся да працэсаў, якія адбываліся ў канцы 1940-х гг. у беларускіх асяродках Францыі. У гэты час Парыж робіцца цэнтрам «бэнээраўскай», або «крывіцкай», плыні беларускага нацыянальнага руху. Менавіта тут, відаць, і была падрыхтавана «Дэкларацыя Рады БНР», якая паведаміла свету пра аднаўленне дзейнасці дзяржаўнага прадстаўніцтва незалежнай Беларусі ў выгнанні. Дэкларацыя была апублікавана ў газете «Бацькаўшчына», якая выдавалася ў лагеры для перамешчаных асобаў Остэргофэн (Ніжняя Баварыя), пад фіктыўнай датай 29 снежня 1947-га⁵, і гэта дасюль уводзіць у зман гісторыкаў з КДБ, якія лічаць, што Рада БНР адрадзілася ў Остэргофэне ў снежні 1947-га⁶. На самой справе, раашэнне было прынята ў сталіцы Францыі— інтэлектуальным цэнтры тагачаснай беларускай эміграцыі. Менавіта тут, яшчэ ад 1931 г., дзейнічала найстарэйшая сёння ў свеце беларуская эмігранцкая арганізацыя Хаўрус беларусаў у Францыі, тут існаваў адзіны на эміграцыі беларускі прафсаюз Аб'яднанне беларускіх работнікаў у Францыі— нацыянальная секцыя Французскай канфедэрацыі працоўных хрысціян, тут выдавалася першая на Захадзе паваенна беларуская газета «Беларускія навіны» і першы легальны друкаваны часопіс «Божымі шляхам», тут жылі і працавалі тыя, хто склаў «мазгавы цэнтр» адноўленай Рады, — Мікола Абрамчык, Лявон Рыдлеўскі, Уладзімір Шыманец, айцец Леў Гарошка. Мэтай ініцыятараў аднаўлення дзейнасці Рады БНР было стварэнне паўнавартаснага «беларускага ўрада ў выгнанні», прызнанага краінамі заходняга свету (натуральна, што на такое прызнанне не магла разлічваць Беларуская цэнтральная рада, створаная ў свой час з дазволу і пад кантролем нацысцкай акупацыйнай адміністрацыі). Аднак, каб дасягнуць гэтай мэты, кіраўніцтва Рады мусіла прадэманстраваць патэнцыйным партнёрам па перамовах аб прызнанні, што за ім стаяць сапраўды значныя сілы як на эміграцыі, так і ў Савецкай Беларусі.

⁵ Бацькаўшчына. 1948. 22 лют.

⁶ Гл.: Соловьев А. К. Белорусская Центральная Рада: создание, деятельность, крах. Минск, 1995. С. 96.

Што да работы Рады БНР сярод удзельнікаў антысавецкага падполля і партызанская руху ў паваенны БССР, то гэтая тэма яшчэ патрабуе спецыяльнага вывучэння і выходзіць за межы разгляданай тут праблематыкі. Таму спыняцца на гэтым тут я не буду, а толькі адзначу: выглядзе на тое, што ўсё ж большасць ідэйных удзельнікаў антысавецкага беларускага супраціву канца 1940-х – пачатку 1950-х гг. была больш прыхільная да БЦР, чым да БНР⁷. Што да эміграцыі, то тут Рада БНР магла разлічваць на цвёрдую падтрымку пераважнай большасці беларускай грамады ў Францыі і Бельгіі, Беларускага нацыянальнага камітэта амерыканскай акупацыйнай зоны ў Германіі, Беларускага цэнтральнага дапамогавага камітэта Германіі, Згуртавання беларусаў у Вялікабрытаніі, іерархаў Беларускай аўтакефальтай праваслаўнай царквы, святароў-католікаў і уніятаў, ангажаваных у беларускі рух. Гэта была толькі частка эміграцыі, хаця і даволі значная, але ж часцяком слаба звязаная паміж сабой. У такіх умовах узнікла ідэя стварэння Сусветнага аб'яднання беларускай эміграцыі (САБЭ), якое мусіла б, з аднаго боку, публічна падтрымліваць дзейнасць Рады ад імя ўсёй эміграцыі і забяспечваць, такім чынам, неабходны ўзровень яе легітымнасці ў вачах заходніх саюзнікаў, а з другога — кіраваць палітычнай і культурнай работай «бэнэраўскіх» арганізацый ва ўсіх краінах свету і, між іншым, ствараць матэрыяльныя ўмовы для дзейнасці Рады шляхам падаткаабкладання гэтых арганізацый «на патрэбы нацыянальнага руху».

САБЭ было заснавана па распарашце Першага сусветнага з'езда беларускай эміграцыі, які адбыўся ў Парыжы 28 лістапада – 2 снежня 1948 г. У звароце дэлегатаў з'езда «да беларусаў і беларусак ува ўсім съвеце» апошняя заклікаліся «гуртавацца пад родным съязгам Беларускае Народнае Рэспублікі, якая цераз Раду БНР, Прэзідэнта Рэспублікі інж. М. Абрамчыка і Ўрад БНР зъяўляецца безпасярэднім злучвом з прыгожымі традыцыямі нашага вызвольнага змагання, яго найвышэйшым дасюль здабыткам і адзінай для нас надзеяй і гарантый павароту на вольную Беларускую Зямлю!»⁸ Сярод пунктаў рэзалюцыі з'езда найбольшае практычнае значэнне мелі наступныя: «3. Старацца стварыць сталыя матар'яльныя базы для беларускай грамадзкай працы, выкарыстоўваючы для гэтага мясцовыя ўмовы й магчымасці. 4. Стварыць адзінае ўсебеларускае кірауніцтва ўсёй беларускай работы на эміграцыі і ўсестранній апекі над беларускімі эмігрантамі ува ўсіх краінах, дзе б яны ні былі, з прадстаўніцтвамі ад усебеларускага кірауніцтва»⁹. Той факт, што з 22-х дэлегатаў з'езда 9 прадстаўлялі Францыю, 4 — Англію, 2 — Германію і яшчэ з 7 краінаў (Бельгія, Данія, Швецыя,

⁷ Гл.: Ёрш С. Вяртанніе БНП: Асобы і дакументы Беларускай незалежніцкай партыі. Мн.; Слонім, 1998; Антысавецкія рухі ў Беларусі: 1944–1956: Даведнік. Мн., 1999.

⁸ Зварот Першага сусветнага зъезду беларускае эміграцыі да беларусаў і беларусак ува ўсім съвеце // З гісторыяй на «Вы». Вып. 3. С. 54.

⁹ Тамсама. С. 56.

Італія, Канада, Аргентына, Аўстралія) прыехалі па аднаму чалавеку¹⁰, кра-самоўна паказвае ступень уплыву тагачаснай беларускай дыяспары ў Францыі на ўсю «бэнээраўскую» эміграцыю. Нядзіўна, што старшынёй урада Сусветнага аб'яднання беларускай эміграцыі быў абранны лідэр Аб'яднання беларускіх работнікаў у Францыі Лявон Рыдлеўскі. Дарэчы, ён быў ветэрам французскага Рэзістансу, які пяць гадоў (1940–1945) правёў у «макі», што было зусім немалаважна для здабыцца прыхільнага стаўлення да новаўтворанай арганізацыі з боку нядаўніх пераможцаў нацызму. Адным з заступнікаў старшыні і, адначасова, фінансавым рэферэнтам САБЭ быў прызначаны міністр фінансаў БНР Уладзімір Шыманец. Пунктам размяшчэння сядзібы Аб'яднання зусім натуральна стаўся Парыж, дзе ўжо функцыянувала «гаспада» Прэзідэнта БНР Міколы Абрамчыка.

Здавалася, былі створаны ўсе перадумовы для гуртавання пад агульным кіраўніцтвам беларусаў на эміграцыі, прынамсі, тых з іх, хто прытрымліваўся пэўнага палітычнага напрамку. Каб гэта тады адбылося, то, без усялякага сумнення, цалкам выканальнімі былі б наступныя вельмі перспектывыўныя пункты рэзалюцыі з'езда: «2. Звязаць і здысьцьпілінаваць грамадzkія актывы [...] так, каб праца вялася рацыянальна, плянава і сыштэматачна бязь ніякіх перарываў. [...] 5. Сканцэнтраваць і скардынаваць усе высілкі ў справе беларускай прэсы і выдавецтва наагул. 6. Стварыць Цэнтральную беларускую інфармацыйную службу і архіў дакументаў. 7. Правесыці рэгістрацыю беларускіх эмігрантаў ува ўсіх краінах. [...] 11. Узмоцніць высілкі дзеля павялічэння колькасці студыюючых беларусаў з мэтай запэўнення росту кадраў беларускай інтэлігенцыі і арганізацыі беларускіх школаў і навуковых установаў. [...] 14. Стварыць цэнтралю беларускіх камбатантаў-вайскавікоў у сусветным значэнні дзеля кансалідавання і каардынавання іх арганізацыйнай работы»¹¹ ды інш. Увасабленне гэтых планаў у жыццё дало б магчымасць беларускай эміграцыі, прынамсі, «на роўных» пачувацца сярод эміграцыйных асяродкаў іншых народаў, што патрапілі пад савецкую акупацыю і, як і беларусы, спадзяваліся на падтрымку і дапамогу Захаду.

Аднак, на пачатку, як сведчаць дакументы, якія мне пашчасціла выяўвіць у архіўным зборы Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Парыжы¹², трэба было хаціць б вырашыць задачу каардынацыі дзейнасці беларускіх арганізацый у самім сэрцы руху — у Францыі. Гаворка тут ідзе пра пратаколы пасяджэнняў Каардынацыйнага камітэта беларускіх арганізацый у Францыі. Першы з іх датаваны 27 лютага 1949 г., апошні (пяты) — 16 ліпеня 1950 г.,

¹⁰ Гл.: Прысутны. Першы сусветны зъезд беларускае эміграцыі // З гісторыяй на «Вы». Вып. 3. С. 52.

¹¹ Рэзалюцыя... С. 56–57.

¹² Пра гэты збор гл.: Лялькоў І. Часыціна Беларусі ў цэнтры «сталіцы сывету» // Беларус (Нью-Йork). 2000. №467. Люты.

пратакол №4 адсутнічае. Першапачаткова ў камітэт увайшлі толькі дзве галоўныя арганізацыі: Хаўрус беларусаў у Францыі на чале з Міколам Абрамчыкам і Аб'яднанне беларускіх работнікаў Лявона Рыдлеўскага. На другім пасяджэнні яго склад папоўнілі яшчэ 6 арганізацый, «якія стаяць на грунце БНР і якія маюць самастойны статут ці рэгуляміны»¹³: Беларускі выдавецкі фонд (старшыня — У. Шыманец), Аб'яднанне беларускіх жанчын (старшыня Ніна Абрамчык), Беларуская незалежніцкая арганізацыя моладзі (старшыня Янка Філістовіч), Згуртаванне беларускіх студэнтаў (старшыня Міхась Наумовіч), Звяз беларускіх скаўтаў (старшыня М. Наўмовіч) і Беларуская каталіцкая місія (рэктар а. Леў Гарошка). Пры гэтым, наколькі мне вядома, рэальна, а не на паперы, існавала з іх толькі БНАМ Я. Філістовіча¹⁴ ды яшчэ каталіцкая місія, якая складалася з самога айца Льва, займалася ўласцівай для яе справай рэлігійнага душпаства¹⁵. Але колькасць арганізацый была тут справай прынцыпавай, бо камітэт пастановіў, «што кожная арганізацыя павінна плаціць 10% сваіх складак на карысць САБЭ»¹⁶.

Аналіз названых пратаколаў дазваляе меркаваць, што менавіта фінансавыя пытанні былі галоўнай тэмай разгляду на пасяджэннях Каардынацыйнага камітэта. На трэцім пасяджэнні Уладзімір Шыманец абвясціў, што «кожны Беларус, які прызнае сувэрэнітэт БНР, павінен самаападаткавацца, купляючы маркі БНР»¹⁷. На пятym пасяджэнні «было разгледжана як і якім мэтадамі трэба прыступаць да беларусаў [пры продажы марак. — I. L.], усвядамляючы, што гэтыя гроши зьбіраюцца на дзеянасць ворганаў БНР»¹⁸. Апошняя вядомая мне пастанова Каардынацыйнага камітэта тычылася склікання «агульнага сходу арганізацыяў у Францыі»¹⁹ для абмеркавання названых фіскальных спраў. Наступны дакумент за подпісам «Каардынацыйны камітэт», які знаходзіцца ў той самай папцы, адносіцца ўжо да 1966 г.

Калі прыгадаць, што Сусветнае аў'яднанне беларускай эміграцыі ціхенька спыніла сваё існаванне неўзабаве пасля нараджэння, так і не выкананішы ніводнага пункта рэзалюцыі Першага сусветнага з'езда беларускай эміграцыі, што сам гэты з'езд так і застаўся першым і апошнім у гісторыі нашай

¹³ Пратакол № 2 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 11.9.1949 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

¹⁴ Пра яго гл.: Лукашук А. Філістовіч: Вяртанье нацыяналіста. Мн., 1997.

¹⁵ Гл.: Гарошка Л. Трыццацігодзінье Беларускага душпаства ў Францыі: 1946–1976. Па-рыж, 1976.

¹⁶ Пратакол № 2 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 11.9.1949 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

¹⁷ Пратакол № 3 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 25.1.1950 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

¹⁸ Пратакол № 5 паседжання Каардынацыйнага Камітэту з дня 16.7.1950 // Архіў Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Францыі.

¹⁹ Тамсама.

дыяспары, што Рада БНР за наступныя 40 гадоў так і не здолела разгарнуць сваю дзейнасць у такім маштабе, які планаваўся для яе ў момант яе адраджэння, то можна прыйсці да высновы, што галоўнай праблемай, з якой сутыкнулася кіраўніцтва беларускай палітычнай эміграцыі «бэнэраўскага» напрамку ў канцы 1940-х – пачатку 1950-х гг., сталася немагчымасць мабілізацыі сродкаў эмігрантаў-беларусаў у памерах, неабходных для належнай рэпрэзентацыі Беларусі ў вачах патэнціяльных саюзнікаў на Захадзе. Нежаданне большасці «простых людзей» са шматысячнай, на той час, еўрапейскай беларускай дыяспары выдаткоўваць сродкі на ўтрыманне сваіх палітычных і культурных інстытутаў сталася адной з галоўных прычын глыбокага кризісу беларускага эміграцыйнага жыцця ў Еўропе (апрача, магчыма, Вялікабрытаніі), які, часткова, быў пераадолены толькі той часткай эміграцыі, якая неўзабаве пераバラася ў Паўночную Амерыку. Няўдалая спроба аб'яднання намаганняў беларускіх арганізацый у Францыі для вырашэння агульных праблем дыяспары была адной з першых прыкмет набліжэння гэтага кризісу.

Сергей Михальченко (Брянск, Россия)

НЕОПУБЛИКОВАННЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ ВИДЫ ЛЯЦКОЙ

Биография и творчество выдающегося белорусского, русского и чешского просветителя Евгения Ляцкого (1868–1942), с 1922 г. жившего в Праге, в последнее время вызывают большой интерес. Вышли в свет несколько посвященных ему публикаций¹. В Литературном архиве Музея национальной литературы в Праге (Literární archív Památníku Národního Písemnictví v Praze. Pozůstalost «Ljacka (Zelena) Vida») хранится личный фонд третьей жены ученого Виды (Видославы, Видовисы) Ляцкой (Зеленої), где среди документов находятся также ее неопубликованные воспоминания на чешском языке, названные обработчиками по первым словам «Pročchci pst...». Текст машинописный, двенадцатистраничный, in 4°. В воспоминаниях имеется немало интересного материала о Е. Ляцком.

Вида Ляцкая сначала рассказывает о своем детстве. Она родилась в Белграде и была правнучкой П.-Й. Шафарика, известного славянского ученого-слависта. В Прагу приехала на учебу, поскольку Белградский университет

¹ См.: Цішчанка І. З думкай пра Беларусь: Да 130-годдзя з дня нараджэння Я. А. Ляцкага // Полымя. 1999. № 1. С. 156–185; Евгений Ляцкий: Материалы к биографии / Публ. С. И. Михальченко. Брянск, 2000.

в годы Первой мировой войны был разрушен, многие профессора погибли и студенты из Югославии зачастую поступали в университеты других славянских стран. Так в Праге очутилось более двухсот студентов из Югославии. Именно здесь Вида познакомилась с профессором Карлова университета Евгением Александровичем Ляцким и вышла за него замуж. Она была не только женой, но и помощницей белорусского и русского литературоведа и фольклориста, записывала под его диктовку тексты, работала с корректурами. «Это была большая работа, но интересная и способствовала гармонии в нашем браке», — вспоминает мемуаристка (л. 8). Так они трудились каждую неделю. В субботу Ляцкий звал к себе на обед коллег и учеников. «Вокруг нашего круглого стола сидели иногда до 18 друзей, говорили на всех европейских языках, то был настоящий Вавилон. Самым частым гостем был проф. Матиаш Мурко с женой и дочерью» (л. 9). Среди гостей бывали также проф. П. Попович из Белграда, проф. Этторе Ле Гатто из Рима и др.

По воспоминаниям Виды, Евгений Ляцкий любил рассказывать о своих путешествиях в бытность сотрудником Этнографического музея в Петербурге. Тепло он говорил о детстве, прошедшем среди белорусских лесов.

Частыми гостями в доме Ляцких были русские писатели — как проживавшие в Чехословакии, так и приезжавшие туда. «Когда в Прагу приехал И. А. Бунин, выступавший с лекцией о Л. Толстом, он пришел к нам. Вместе с мужем они вспоминали про Л. Толстого, который часто склонял молодых людей к разговорам о музыке. Муж учился с Сергеем (сыном писателя. — С. М.) в Московском университете и часто бывал у Толстых в Хамовниках, в доме, где теперь музей. Бунин благодарил Ляцкого, который в своей книге о «Слове...» доказал подлинность «Слова...». Спор тогда начал проф. Мазон из Парижа, который доказывал, что «Задонщина» — более ранний и достоверный текст, а «Слово...» — фальшивка».

Особую ценность имеют свидетельства Виды о последних годах жизни Ляцкого. После оккупации немцами Чехословакии Карлов университет был закрыт, и Ляцкий оказался не у дел. В 1940 г., после отказа А. Флоровского занять место председателя Русского исторического общества при Русском Свободном университете, Ляцкий был избран на этот пост и оставался во главе общества до своей смерти 7 июля 1942 г.². «Во время нападения на Советский Союз мы были в Подебрадах. Вспоминаю, как подействовало на мужа известие о порядках, установленных немцами в его родной Беларуси. Видел перед своим внутренним взором леса, реки, поля, города и деревни, которые уничтожал неприятель. Мне было его очень жаль, а его мучения были бесконечны» (л. 10). Ляцкий умер, узнав о захвате немцами Севастополя.

² См.: Русские историки-эмигранты в Праге в годы Второй мировой войны / Введение, публ. и примеч. С. И. Михальченко // Отечественная культура и историческая мысль XVIII–XX веков. Брянск, 1999. С. 219–228.

Марыя Міцкевіч (Мінск)

РЭЛІГІЙНЫ ЭЛЕМЕНТ У ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА ПАВОДЛЕ ЭМІГРАЦЫЙНЫХ ВЫДАННЯЎ І ПЕРАДАЧ РАДЫЁ ВАТЫКАНА

12 лютага 1931 г. папа Пій XI упершыню звярнуўся да ўсяго свету праз Ватыканскую радыёстанцыю, якая была пабудавана вядомым італьянскім вынаходнікам Марконі. Слова Божае з Ватыкану атрымала магчымасць даходзіць да вернікаў розных краін. З кожным годам павялічвалася колькасць праграм, якія перадаваліся больш як на трыццаці мовах.

У снежні 1949 г. першы раз узляцеў з ватыканскіх узгоркаў беларускі голас, а з 6 студзеня 1950 г. распачаліся рэгулярныя беларускія радыёперадачы Радыё Ватыкану.

У верасні 1950 г. у першым нумары рымскага «Зыніча» яго рэдактар і выдавец кс. Пётр Татарыновіч пісаў: «Браты Беларусы! Ваша мова дачакалася найвышэйшага прызнання. Вы можаце карыстацца ёю ў кожную пятніцу ў г. 18.30, слухаочы Ватыканскіх радыёперадачаў на кароткіх хвалях...»

Пачынальнікам і кіраўніком беларускай секцыі Радыё Ватыкану быў кс. П. Татарыновіч. Спачатку гэтыя перадачы адбываліся раз у тыдзень, а з 1970 г. — пяць разоў у тыдзень. У 1971 г. кіраўніком беларускай секцыі стаў айцец Леў Гарошка.

Жыццёвым шляхом Льва Гарошкі, як і Якуба Коласа, звязаны са Стайбцоўшчынай. Нарадзіўся Л. Гарошка ў 1911 г. у вёсцы Трашчычы Стайбцоўскага павета. Скончыў сямігодку ў Міры, потым вучыўся ў Навагрудской гімназіі. У 1937 г., пасля заканчэння Львоўскай духоўнай акадэміі, быў рукапаложаны ў святары, служыў у розных месцах на Піншчыне, а таксама ў Стоўбцах. У 1944–1945 гг. разам з хваліяй эміграцыі трапіў у Германію, дзе арганізаваў беларускія багаслужэнні, потым пераехаў у Рым, дзе выдаў на беларускай мове малітоўнік «Божым шляхам». У каstryчніку 1946 г. быў прызначаны рэктарам Беларускай каталіцкай місіі ў Францыі. У 1947 г. па-чашу выдаваць і рэдагаваць часопіс «Божым шляхам», таксама выдаваў свае працы, у тым ліку і літаратурныя творы (пад псеўданімам А. Жменя) асобнымі кніжкамі і брашурамі. З 1960 па 1970 г. быў рэктарам Беларускай каталіцкай місіі ў Вялікабрытаніі, жыў у Лондане ў будынку Марыян-хаўс, дзе па яго ініцыятыве была заснавана Беларуская бібліятэка імя Ф. Скарыны. У гэтай бібліятэцы захоўваюцца рукапісныя і друкаваныя матэрыялы а. Льва, у тым ліку тэксты радыёперадач Радыё Ватыкану за гады яго працы (з 13.01.1971 па 16.05.1977). Гэта некалькі вялікіх тамоў машынапісных старонак, дзе побач з рэлігійнымі тэкстамі сустракаюцца матэрыялы, прысвечаныя беларускім пісьменнікам Якубу Коласу, Янку Купале, Максіму Багдановічу і інш.

Так, 5 красавіка 1971 г. прагучала радыёперадача «Рэлігійны элемент у старажытнай беларускай літаратуры», 3 мая 1971 г.— «Рэлігійны элемент у сучаснай беларускай літаратуры», 26 мая 1974 г.—«Рэлігійны элемент у творчасці Янкі Купаль», 11 лістапада 1974 г.— «Рэлігійны элемент у творчасці Якуба Коласа».

Звернемся да тэксту апошняй перадачы.

У творчасці Я. Коласа, як адзначаў Л. Гарошка, нягледзячы на моцны антырэлігійны наступ, сустракаеца шмат рэлігійных зваротаў як у выказанні думак самога аўтара, так і яго герояў. Паколькі сваіх тыпаў ён «спісваў з натурыв», дык і іх рэлігійныя выказанні адначасова з'яўляюцца сведчаннем рэлігійнасці беларускага народа. Найбольш характэрныя рэлігійныя звароты бачым ў вершы «Беларусам»:

Ці ж мы, хлопцы, рук не маем?
Ці ж нам сілы Бог не даў?¹

У вершы «Пытанне»:

Дзе ты, мая доля, дзе ты, я пытаю?
Ці то Бог назначаў у жыцці быць з краю? (I, 65)

З імем Божым звязаны і пажаданні на Новы год:

З Новым годам, з шчасцем новым!
Дай жа Божа, гэты год,
Каб успомніў шчырым словам
Працавіты ўвесь народ!
.....
Дай Бог шчасця вам і долі
Ўсім, хто слёзы праліваў... (I, 47)

Верш «Мужычае жыццё» паэт пачынае зваротам да Бога :

Божа, Божа, твая воля!
(Хоць і, можа, гэта грэх!) (I, 41)

У вершы «Рольнік» паэт адзначае, што селянін ходзіць па полі, «Каб пабачыць сваім вокам, як Бог жыта родзіць». Спалучэнні «дзякую Богу», «дай Божа», «Божы свет» часта сустракаюцца ў творах Я. Коласа і сведчаць аб шырокім іх ужытку ў жыцці таго часу.

У некаторых вершах сустракаюцца і рэлігійныя думкі, указываюцца законы Божыя, Божая воля. Так, у байцы «Пан і рэчка» паэт кажа:

¹ Колас Я. Зб. тв.: У 12 т. Мн., 1961. Т. 1. С. 26. (Далей цытаты падаюцца па гэтаму выданню з указаннем тома і старонкі.)

Калі проці рабіць будзеш
І зачэпіш закон Божы,
Між людзямі ты нягожы,
Сам сабе ты напаскудзіш...

.....
Трудна рэчку утрымаць,
Ёй ўжо Бог сказаў ад веку,
Дзе ваду сваю зліваць... (I, 389)

У вершы «Перад навальніцай» паэт пагаджаецца з Божай воляй:

Ну, то будзе, што Бог дасць... (I, 393)

Тое ж і ў вершы «Пад Новы год»:

Даў Бог людзям Новы год...

.....
Пажадаю я ўсім нам
Шчасця, згоды, волі.
Вып'ю чарку, ну а там...
А там Божжа воля... (II, 345)

У вершы «Журба па вясне» паэт прызнае, што ў прыродзе дзеюцца «Божыя прыгоды»:

Шкода мне прыгоды Божай,
Маладой вясны прыгожай... (I, 399)

Рэлігійным святам прысвечаны наступныя радкі верша «Дзяцінныя годы»:

А коляды прыйдуць — над святамі свята,
Саўсім адмянялася будзённая хата:
Здавалася, Бог сам тагды завітаў (I, 406).

Калядам прысвечаны XX раздзел паэмы Я. Коласа «Новая зямля». Святочныя пачуцці перадаюцца радкамі:

У хаце добры лад і згода,
Як патрабуе і прыгода,
Паважнасць вечара святога —
Не ўчуеш слова ты благога...
.....
На стол растрэсваюць мурог —
На сене колісъ быў Сын-Бог... (VI, 177)

Зразумела, што ў такім настроі і калядную вячэрну пачынаюць зваротам да Бога:

Няхай дае Бог лад у хаце,
Дабра, прыбытку прыспарае... (VI, 178)

«Такія ж пачуцці Я. Колас выказвае і пры апісанні «Вялікадня», — гаварыў а. Л. Гарошка ў радыёперадачы Ватыкана. — З кожнага радка тых вершаў адчуваецца, што гэта ня ёсьць толькі апісаныне сямейных звычаяў, але голас ягонае души, якая шчыра перажывала рэлігійны настрой».

Вялікдзень сустракалі споведзью:

Бо трэба ж ім было сабрацца
Паехаць у цэркву спавядца... (VI, 204)

Я. Колас з уласцівай яму мастацкасцю сцвярджае, што нават прырода святкуе Вялікдзень:

Над ціхай талаю зямлёю
Навісла ночка той парою.
Было спакойна і лагодна,
Як-бы сама прырода тая
Паважнасць свята адчувае...

Не шэпнє гэты бор-музыка,
Стайць маўчком і разважае,
Відаць, Вялікадня чакае.

Звяры Вялікдзень чуюць, птушкі,
І хвоі гэтыя, і елі,
Ліхія людзі падабрэлі,
Бо святам Божым ўсюды вее... (VI, 205)

Такое ж узнёслае апісаннне царквы ў велікодную ноч:

А цэрква, макаўка святая,
Народу поўна, блескам ззяе...

.....
І блізак час святой дзянінцы.
«Хрыстос вакрос!» — з гары-званіцы
Вяшчае першы звон шчасліва... (VI, 207–208)

Л. Гарошка выказваў думку, што рэлігійная вера Я. Коласа з'яўлялася часткай яго светапогляду. Для доказу ён прывёў наступныя радкі паэта:

Не дай Божа сэрцам знікнуць
І душой апасці,
Страціць веру і надзею
На жыццё і шчасце:

Бо без веры і надзеі
Ў свеце ўсё пастыла,
Бо, згубіўшы сэрука крэпасць,
Чалавек — магіла (I, 411).

Але, як адзначаў а. Леў, гэтая рэлігійная вера не закрывала паэту вачэй на тых бясчынствы, якія рабіліся ў Беларусі ў імя рэлігіі. Аб гэтым сведчаць радкі «Сымона-музыкі»:

Родны край! У Божа імя,
У чэсьць косцелаў, царквоў
Паміж дзеткамі тваімі
Многа легла камянёў;
Многа выйшла трасяніны —
Меч, агонь знішчалі край:
З двух бакоў «айцы» дубінай
Заганялі нас урай!
Кроў лілася ручаямі,
Здрада чорная расла,
Што папамі і ксяндзамі
Ў сэрцы кінута была.
І цяпер над намі, брацце,
Яшчэ ў сіле той раздор —
І папоўскае закляцце,
І ксяндзоўскі нагавор (VI, 365—366).

«Такое надужыванне рэлігіі,— адзначаў у радыёперадачы а. Леў,— да нерэлігійных мэтаў і гвалт над сумленнем веруючых людзей годны асуджэння нават з боку найбольш шчыра веруючых людзей, дык ня дзіва, што яго выказаў Колас ў сваёй паэме, у якой апісвае свой «край родны, край прыгожы», самы мілы «ў свеце Божым».

У сваім выступленні на радыё а. Л. Гарошка таксама гаварыў, што, нягледзячы на моцны націск бязбожжа пасля 1930 г., у творчасці Я. Коласа застаюцца звароты да Бога, хоць не так часта, як ў першыя гады творчасці. У доказ прыводзіліся радкі твораў, напісаных у 1947 і 1952 гг.:

Я ж, стоячы збоку, за плынъ маладую
У сэрцы малітву злажу... (II, 404)

Не ведаю, каму сказаць мне «дзякуй»
За тое, што ізноў сустрэў вясну.
Пражыўшы семдзесят гадоў без гаку,
Сустрэць бы, Божухна, яшчэ адну (II, 414).

«Дык ня толькі ў сваіх творах Колас выказваў сваю рэлігійную веру,— падсумаваў прамоўца,— але ён жыў унутраным рэлігійным жыццём, толькі

ў умовах антырэлігійнага наступу гэтаму пачуцьцю даваў волю толькі тады, калі быў адзін. Кампазытар Мікола Равенскі расказвае, што ён быў нявольным сведкам гэтага факту. Незадоўга перад Другою сусьеветнаю вайною, летам, ён, не папярэдзіўшы Коласа, ішоў да яго ў адной пільнай справе. Калі падышоў да дому Коласа, пачуў прыгожую царкоўную музыку на скрыпцы. Дзвёры дому былі адчынены. Калі ён увайшоў у пакой і стаў пры дзверах, Колас аглянуўся, раптам палажыў скрыпку і паспешна сказаў: «Ты нічога ня чуў і ня бачыў!» Гэты эпізод з жыцця Я. Коласа пераказваўся ў эміграцыйных выданнях у розных інтэрпрэтацыях.

Да творчасці Я. Коласа а. Л. Гарошка звязтаўся і ў іншых радыёперадачах. Так, 25 сакавіка 1973 г. прагучала перадача «Бацькаўшчыну даў Бог», у якой аўтар сказаў: «І як мы, прыходзячы на свет, ня выбіраем сабе бацькоў, але маем іх ад Бога, таксама маем ад Бога і Бацькаўшчыну. І як у нармальных умовах дзяцей і бацькоў лучыць уроджаная любоў, таксама ў чалавека ёсць уроджаная, гэта значыць, Богам даная любоў да свае Бацькаўшчыны». Гэту ласку і любоў, падкрэслівалася, выказваў у сваіх творах Я. Колас.

У Беларускай секцыі Радыё Ватыкану ў розны час працавалі а. Тамаш Падзява, а. Кастусь Маскалік, д-р Віктар Сянькевіч, а. Роберт Тамушанскі і інш.

Я. Коласу былі прысвечаны наступныя радыёперадачы в. Сянькевіча: 20 верасня 1980 г.—«Да 98-х угодкаў нараджэння Якуба Коласа» (быў дадзены кароткі агляд творчасці Я. Коласа і аналіз алегарычнай казкі «Дудар»); 24 чэрвеня 1981 г.—«Вільня ў творчасці Коласа, Купалы і Багдановіча»; 12–13 жніўня 1981 г.—«У 25-я ўгодкі смерці Якуба Коласа» (разглядалася паэма «Сымон-музыка»); 3 лістапада 1981 г.—«Якуб Колас—стваральнік беларускай прозы» (агляд празаічных твораў Я. Коласа); 20 верасня 1982 г.—«З успамінаў Юліяна Пшыркова пра Якуба Коласа «Незабыўная сустрэчы»; лістапад 1982 г.—«Ідэйная пазіцыя Якуба Коласа ў першых гадох савецкага ўлады на Беларусі»; 16 жніўня 1982 г.—«Якуб Колас—пясняр і мас-так роднага слова».

Трэба адзначыць, што ўказаныя перадачы пайшли, не зважаючы на той факт, што Я. Колас у многіх сваіх вершах, прамовах, артыкулах нападаў на Ватыкан і Свяцейшага Айца, якога называў «чорным воранам рэакцыі» (XI, 445).

Вось адпаведны ўрыўкі:

Маліуся папа Пій за Мусаліні,
Падняўшы ўгору нос, гарбаты, сіні... (II, 354)

І нават сыч, што ў Ватыкане
Сядзіць, як пёмы Вельзевул,
Вам не паможа: час настане
І неўзабаве на вас глянє,
Каб знішчыць вас, ліхіх акул (II, 356).

«У … кампаніі драпежнікаў і рабаўнікоў … «ганаровае» месца належыць і так званаму намесніку апостала Пятра на зямлі, папе Пію XII, старадаўняму жыхару ватыканскага дупла, езуіту інквізітару…»² Дарэчы, як адзначаў а. Аляксандр Надсан у артыкуле «Супрацькатализмская пропаганда ў БССР», прачытаўшы гэту прамову, не верыцца, што гэта той самы чалавек, які напісаў «Новую зямлю» і паэму «Сымон-музыка»³.

Урыўкі з паэм «Новая зямля» і «Сымон-музыка» друкаваліся ў многіх эміграцыйных выданнях, у тым ліку ў рэлігійных часопісах і календарах. Асабліва папулярнымі былі радкі з частак «Каляды» і «Вялікдзень». У каментарыях выказваліся думкі, блізкія да тых, якія выказваюць у сваёй радыёперадачы а. Л. Гарошка.

Тэма рэлігійнасці закраналася ў даследаваннях навукоўца беларускага замежжа. Напрыклад, Уладзімір Глыбінны ў сваёй працы «Доля беларускай культуры пад Саветамі» адзначаў: «Насуперак савецкай антырэлігійнай пропагандзе, Якуб Колас доўгі час пісаў і часам друкаваў творы, поўныя рэлігійнага замілавання да прыроды і ейнага творцы — Бога, як, прыкладам, «Святая нядзелька», казка «Што яны страцілі», у якой відаць пошуку іншых шляхоў для Беларусі. Рэлігійнымі матывамі ахварбаваная Коласава першая рэдакцыя паэмы «Сымон-музыка», друкаваная ў часапісе «Вольны съязг», № 4 за 1921 г. Герой паэмы заклікаўся «скарыцца волі Божай». Нарэшце сама бязъмежная любоў паэты да роднага краю таксама не ўкладывалася ў савецкія рамкі»⁴.

Творчасць Я. Коласа разглядалася ў даследаваннях Антона Адамовіча, сярод якіх варта адзначыць наступныя працы:

1. Уступны аналітычны артыкул у кнізе Я. Коласа «Новая зямля» (Мюнхен: «Бацькаўшчына», 1952);
2. Новая зямля Якуба Коласа: Да эміграцыйнага выдання паэмы // Бацькаўшчына. 1952. № 42–48;
3. Якуб Колас у супраціве саветызацыі. Мюнхен, 1955;
4. Да творчай гісторыі «Сымона-музыкі» // Бацькаўшчына. 1955. № 4–5, 6;
5. Уступны артыкул «Да творчай гісторыі «Сымона-музыкі» ў выданні паэмы (Мюнхен: «Бацькаўшчына», 1955).

Апошнія два артыкулы маюць адноўльковую назуву, але розныя па зместу.

Рэлігійны элемент у творах Я. Коласа ў даследаваннях А. Адамовіча разглядаецца ў сувязі са змяненнямі ў тэксле паэмы «Сымон-музыка»: «Цэнзурнаму перарэдагаванню паддяглі ня толькі мясыціны твору з «нацыянальным» адценнем і тэрміналёгіяй. У куды большым памеры закранула яно мясыціны рэлігійнага характару, вельмі частыя ў першай рэдакцыі твору, паколькі рэлігійны мамэнт, як гэта вельмі часта бывае ў творах рамантычных,

² Колас Я. Прамова на Усесаюзной канферэнцыі прыхільнікаў міру // Поступ міру. Мн., 1952.

³ Надсан А. Супрацькатализмская пропаганда ў БССР // Божым шляхам. 1952. № 51. С. 4–5.

⁴ Глыбінны У. Доследы ў матарыялы // Інстытут для вывучэння СССР. Мюнхен, 1958. С. 81.

быў тут разыліты вельмі ж шырака... Гэты шырака разыліты й кідкі ў вочы рэлігійны мамэнт «Сымона-музыкі» якраз і прыцягнуў да сябе найбольшую ўвагу бальшавіцкіх дзейнікаў ды выклікаў адпаведны ціск на аўтара, што й прывяло да адпаведных аперацыяў у тэксце твору...»⁵

А. Адамовіч сцвярджаў, што ў артыкуле «аднаго з выдатнейшых тымі часамі нацыяналь-бальшавіцкіх функцыянераў у друку» — Р. Шукевіча-Траццякова, напісаным у 1926 г., «былі адзначаны ў якасці галоўнай заганы першае рэдакцыі паэмы «ярка-рэлігійная настроі самога аўтара», а пра апошнюю ейную рэдакцыю з задавальненнем канстатавалася: «Пад уплывам марксыцкае крытыкі Я. Колас перапрацаваў свайго «Сымона-музыку», зъмяніў яго канец, ражуча съкінуў з Сымона раней аблытваўшую яго рэлігійную павузіну». Гэта съведчаныне вельмі цікавае, бо яно пацвярджае якраз ціск цэнзуры на Коласа ў лёгка зашифраваным выказе пра «ўплыв марксыцкае крытыкі»⁶.

Як адзначыў А. Адамовіч, пра першую рэдакцыю паэмы крытыка выказалася толькі ў асобах акадэміка Карскага і Максіма Гарэцкага. Па-першае, іх нельга залічваць да «марксыцкіх крытыкі», па-другое, рэлігійны элемент атрымаў у абодвух аўтараў якраз пазітыўную ацэнку.

Далей А. Адамовіч пісаў: «Ад «марксыцкае крытыкі» антырэлігійна настаўленае бальшавіцкае цэнзуры пацярпелі цэлья, дый немалыя, а мас-татка высокаяканская кавалкі Коласава «Сымона-музыкі». Гэтак, найперш зынік у разыдзеле V-м часткі II укладзены ў вусны Сымона натхнёны гімн Богу-тварцу, што пачынаўся радкамі:

Хто рассыпаў у небе зоры
Бяз канца і без чысла?
І каму у тым прасторы
Ночкі, дол, лісцы і горы
Ў съпевах кажуць — чэсць, хвала?

Ён быў заменены на гімн зорам. Затое, зусім ужо бясьследна зынікла без уселякае замены адзначаная аkad. Карскім «цэляя вялікай імправізацыя на 114 радкоў, укладзеная ў вусны Сымона, калі яму давялося іграць у карчме перад уцёкамі з яе, дзе, паводле праф. Пятуховіча, «душа беларускага песняра падчыняеца ў пачуцці шчырае падзякі за радасць адчування ўсёй пекнасці і прыгажосці прыроды, і ён вуснамі Сымона пяе гімн космасу»:

Радасць Божую, съветы пазнайце...
Абудзіся, зямля, хвалі Бога...
Асьвяціся і цьма, пазнай радасць...
Радуйся неба — ўваскрасыне зямля...

⁵ Склют Р. [Уступны артыкул] // Колас Я. Сымон-музыка. Мюнхен, 1955.

⁶ Адамовіч А. Якуб Колас у супраціве саветызацыі. Мюнхен, 1955. С. 42.

Асабліва высока ацэненая гэтая мясыціна М. Гарэцкім—як «выдатная па сіле пачуцьця й першая па харасту ў нашай паэзіі ода Божай творчасыці, напісаная пад відам натхнёнага граньня Сымонкі ў карчме («Божы дух вітаў у высі...»)»⁷.

Як адзначаў А. Адамовіч, былі перарэдагаваны і іншыя часткі паэмы, дзе ўжывалася «рэлігійная тэрміналёгія». Пад ціскам цэнзуры былі зроблены змены ў сюжэце «Сымона-музыкі».

У tym самым 1925 г., калі была надрукавана паэма «Сымон-музыка», Я. Колас напісаў аповесць «На прасторах жыцця». Разглядаючы гэты твор, эмігранцкі крытык і публіцыст Станіслаў Станкевіч у сваім даследаванні «Якуб Колас» пісаў: «У повесці паказваеца, як узгадаваная ў бальшавіцкім духу беларуская вясковая моладзь парывае з старымі традыцыямі і з энтузіязмам кідаеца ў вір новага савецкага жыцця. У повесці гэтае збалышавізаваныне моладзі паказанае галоўным чынам ў яе бязбожніцкай акцыі, калі група камсамольцаў разбурае «щудоўны съвяты калодзеж» і нішчыць крыж з Хрыстовым распіяцьцем... Бяссумлеву, Коласу было найлягчэй заманіфэставаць свае пазытыўныя дачыненіні да савецкай рэчаіснасці заакцэнтаваннем ў творы антырэлігійнасці, бо сярод усіх беларускіх пісьменнікаў Колас і раней, яшчэ ў перыяд нашаніўскі, найглыбей адчуваў крыўду, якую рабіла народу чужое яму нацыянальна духовенства, і найбольш войстра съцвярджаў горкую праўду, што праваслаўныя съвятары ў сваей балышыні былі аружжам русыфікацыі, а каталіцкія ксяндзы— палянізацыі»⁸.

Працытаваныя словаў а. Л. Гарошкі, У. Глыбіннага, А. Адамовіча, С. Станкевіча дапамагаюць нам зразумець як духоўны свет Я. Коласа, так і прысутнасць рэлігійных і антырэлігійных элементаў у яго творах.

⁷ Адамовіч А. Якуб Колас у супраціве саветызацыі. С. 43.

⁸ Станкевіч С. Якуб Колас // Беларускі зборнік. Мюнхен, 1956. Кн. 6. С. 21.

Францішка Сокалава (Прага)

ЛАРЫСА ГЕНІЮШ і ПРАГА НЕКАЛЬКІ ШТРЫХОЎ ДА ГІСТОРЫ БЕЛАРУСКАЙ ЭМІГРАЦЫІ Ў ЧЭХІІ

Мой рэферат далёка не ўсеахопны. Ён датычыць побыту Ларысы Геніюш, яе мужа і сына ў Чэхіі. Гэта спроба пачаць пошук слядоў, якія ў нас ад гэтага побыту засталіся. Тэма непасрэдна адлюстроўвае ўзаемныя сувязі чэхаў і беларусаў у першай палове XX ст.

Чэхаславацкая Рэспубліка, якая ўзнікла ў выніку распаду Аўстра-Венгерскай імперыі пасля Першай сусветнай вайны, працавала сваю

велікадушную дапамогу палітычным уцекачам з Савецкай Расіі, Украіны, Беларусі і іншых краін, якія адышлі да Саветаў пасля грамадзянскай вайны. Дапамога, ініцыяваная ў першую чаргу презідэнтам Т. Масарыкам, была накіравана на падтрымку інтэлігэнцыі і вучобу студэнтаў, якія дома не маглі студыяваць, праследаваліся па палітычных матывах. Гэта датычылася і прадстаўнікоў беларускай меншасці ў тагачаснай Польшчы.

Адным з беларускіх студэнтаў, які знаходзіўся ў Празе з 1922 г., быў палітычны ўцякач Ян Геніуш. Ён атрымліваў дапамогу ад розных фундацый, а пазней таксама і ад сваіх родзічаў, што жылі на Гродзеншчыне. З гэтих мясцін паходзіла і яго жонка Ларыса з дому Міклашэўскіх, якая прыехала да мужа ў Прагу з сынам Юркам у канцы 1937 г. Яны былі беларусімі патрыётамі.

Геніушы далучыліся да грамадскага жыцця беларускай эміграцыі. Ларыса стала сакратаркай презідэнта БНР Васіля Захаркі, а пазней клапацілася пра яго архіў (так званы архіў Крачэўскага–Захаркі). Была таксама скарбнікам пражскай філіі Беларускага камітэта самапомачы (у час вайны немцы дазволілі існаванне падобных непалітычных суполак узаемадапамогі таксама рускім і ўкраінскім эмігрантам). Ёсць дастаткова доказаў, што палітычны запавет В. Захаркі, надыктаваны ім перад смерцю Л. Геніуш, перадрукоўвала на машынцы сястра Лесі Украінкі пані Косач-Шыманоўская, якая была суседкай Геніушаў. Дом, дзе яны жылі, зваўся «Кашпарат» і знаходзіцца ў пражскім раёне Нуслі.

Пасля смерці презідэнта В. Захаркі, у красавіку 1943 г., Л. Геніуш разам з новым презідэнтам Рады БНР Міколам Абрамчыкам выбралі з архіва найбольш каштоўныя дакументы, якія Абрамчык павінен быў адвезці ў Парыж. Тут у справу ўмяшаўся Іван Ермачэнка, загадкавы палітык, які таксама эміграваў у Прагу. У 1941–1943 гг. ён кіраваў Камітэтам самапомачы ў Мінску, быў дарадцам гаўляйтэра Беларусі Вільгельма Кубэ. Ермачэнка прымусіў Л. Геніуш у прысутнасці супрацоўнікаў гестапа аддаць ключ ад архіва Захаркі ў яго кватэрэ ў Модржанах. (Ермачэнка перавёз архіў у сваю кватэру ў Празе, а потым перадаў яго ў Рускі архіў на часовае захаванне.)

З дакументаў, знайдзеных Ганнай Сурмач у Рускім замежным гістарычным архіве ў Маскве, вынікае, што Кубэ зацікаўся архівам Крачэўскага–Захаркі. Ужо 10 чэрвеня 1943 г. беларускі архіў быў праз паверанага мінскага генеральнага камісара Рыхеля перададзены ў Рускі архіў ў Празе. Спадарыня Сурмач знайшла ў Маскве, куды трапіў пасля вайны Рускі пражскі архіў, зроблены Ермачэнкам воліс дакументаў, складзены пры гэтай перадачы. Дасюль лёс гэтых дакументаў невядомы¹.

¹ Сурмач Г. Беларускі замежны архіў // International Conference «Russian, Ukrainian and Belorussian Emigration between the World Wars in Czechoslovakia: Results and Perspectives of Contemporary Research. Holding of the Slavonic Library and Prague Archives». Prague, August 14–15, 1995. Proceedings. Prague, 1995. P. 85–90.

У сваіх мемуарах «Споведзь» (Мн., 1990) сама Ларыса Геніош піша, што ў 1949 г., у час допыту ва ўсемагутнага шэфа беларускага КДБ Цанавы, ад яе дабіваліся аднаго: дзе архіў? Гэта была адна з прычын яе арышту. У сваёй кнізе пісьменніца згадвае, што следчы паказаў ёй паперы Беларускага камітэта (самапомачы?), якія, верагодна, у Мінск прывёз Ермачэнка. Як меркавала Ларыса Антонаўна, Ермачэнка быў двайным агентам — нямецкім і савецкім. Матэрыялы пра яго дзейнасць пад канец вайны і адразу пасля яе знаходзіцца ў Празе ў Дзяржаўным цэнтральным архіве і архіве Міністэрства ўнутраных спраў.

Калі ў 1944 г. Цэнтральная беларуская рада з Мінска запрасіла пяцьных ці чатырох сяброў Пражскага камітэта самапомачы на Другі Усебеларускі з'езд (27.6.1944), то ў гэтую небяспечную дарогу, насустрач нямецкай арміі, што адыходзіла, выправіліся толькі двое: Ларыса Геніош і Васіль Русак, былы ўдзельнік Слуцкага збройнага чыну. Л. Геніош прыйехала на другі дзень пасля завяршэння з'езда, які зноў, як і ў 1918 г., абвясціў беларускую незалежнасць. Усе запрошаныя на з'езд дорага за гэта заплатілі пасля вайны. В. Русак жыццём — ён быў схоплены ўжо ў маі 1945-га; муж і жонка Геніошы — дваццацю пяццю гадамі лагераў; М. Забэйда-Суміцкі — вялізным грашовым штрафам. Грашовы штраф атрымаў (паводле «малога» Бенешавага дэкрэта) і неіснуючы Міхал Геніош (у стужцы тэлетайпа, што захавалася ў Дзяржаўным цэнтральным архіве, прозвішча Забэйды-Суміцкага было спалучана з прозвішчам Геніош).

Пасля вайны супрацоўнікі СМЕРШа двойчы спрабавалі схапіць Ларысу Геніош. У час другой беспаспяховай спробы за паэтку заступіліся чэшскія грамадзяне, якія запатрабавалі прысутнасці чэшскай паліцыі. Пасля гэтага Геніошы пачалі дабівацца чэхаславацкага грамадзянства, якое яны атрымалі ў 1947 г.

Дата высылкі Геніошаў з ЧССР — 27 ліпеня 1948 г. Перад гэтым яны былі пазбаўлены чэхаславацкага грамадзянства, перададзены органам МУС і асуджаны. Вызваліліся ў 1956 г. Іх сын Юрка, які ў час зняволення бацькоў заставаўся ў Польшчы, жыў спачатку ў сваякоў у Вроцлаве, а пазней у дзіцячым доме. Хаця ён знаходзіўся пад пастаянным наглядам і псіхалагічным ціскам, здолеў набыць прафесію медыка, але найбольш сябе прысвячаў літаратурнай працы. Сваю маці перажыў толькі на два гады.

Успомніць людзей, якія былі ў Чэхіі знаёмымі і прыяцелямі Ларысы Геніош, — складаная задача, якая патрабуе працы галоўным чынам у замежных архівах. Вышэй была ўспомнена пані Косач-Шыманоўская. Назаву яшчэ Ганну Цескаву, чэшскую перакладчыцу і арганізатарку дапамогі рускім эмігрантам, архімандрыта Ісаакія Вінаградава (1895—1981), інтэлігентнага і паважанага чалавека, які надзвычай прыязна ставіўся да беларусаў. Ён правёў абрац пахавання презідэнта В. Захаркі. Ларыса Геніош хадзіла да яго на споведзь. У 1945 г. быў схоплены і асуджаны Саветамі. Пасля двух гадоў лагераў праз заступніцтва патрыярха Алексія ён атрымаў магчымасць служыць

святаром у Сярэдній Азіі. Згадаю славіста Францішка Ціхага (псеўданім Броман; 1886–1968), які прысвяціў сябе мовам і літаратурам амаль усіх славянскіх народаў. Найбольшыя заслугі ён мае ў вывучэнні літаратуры карпацкіх русінаў і іх асвеце. Цікавіцца таксама беларушчынай (напісаў па гэтай тэмэ даследаванне), перакладаў Купалу, іншых паэтаў, амагчыма, таксама і Ларысу Геніюш, якая яго пра гэта прасіла.

У Літаратурным архіве Музея нацыянальнага пісьменства (на Страгаве, дэпазітарый Старыя Грады) нам удалося знайсці толькі адзін дакумент пра іх стасункі. Гэта ліст Ларысы Антонаўны, адасланы з Зэльвы 11 снежня 1966 г., з якога вынікае, што яны (з Францішкам Ціхім) былі добра знаёмыя². Тут выказана спачуванне ў адказ на паведамленне пра смерть жонкі Ф. Ціхага. У гэтым жа датісе Л. Геніюш дзякуе за дасланыя пераклады вершаў іншых аўтараў і выказвае пажаданне, каб і яе творы былі перакладзены. У спадчыне Ф. Ціхага нам, аднак, ніякіх вершаў Л. Геніюш знайсці не ўдалося.

Што да высокапастаўленых немцаў, з якімі Л. Геніюш сустракалася ў час вайны і пра якіх піша ў сваіх успамінах, што памагалі ёй і чехам, то у Дзяржаўным цэнтральным архіве нам удалося знайсці дакументы³, якія сведчаць, што доктар медыцыны Вільгельм Піпер захаваў жыццё некалькім вязням з турмы Панкрац. Пазней Піпер быў абвінавачаны ў ваенных злачынствах, але за гэта нясе адказнасць іншы Піпер — доктар юрыспрудэнцыі, презідэнт нямецкага земскага суда ў Празе⁴. Доктар медыцыны Піпер быў выпушччаны на волю ў сакавіку 1946 г. Што да загадчыцы сацыяльнага аддзела Ганны Нот, якая прыехала ў Прагу пад канец вайны з Лодзі, то мы маем звесткі ад прафесара Смуэла Кракоўскага, былога загадчыка архіва ў Яд Вашэм (Ерусалім), што імя гэтай жанчыны няма ў спісе ваенных злачынцаў Лодзі.

У пражскіх архівах мы не знайшли пасляваенных лістоў Л. Геніюш прэзідэнту Бенешу, аднак тое, што яны дайшлі, было пацверджана ў пратаколе архіва Канцылярыі Прэзідэнта Рэспублікі за 1945 г.⁵. Пакуль не знайшлося пацвярджэння, што дайшоў ліст, які яна паслала прэзідэнту Бенешу пасля Мюнхенскай змовы.

Матэрыялы, знайдзены ў пражскіх архівах, адпавядаюць таму, пра што піша Л. Геніюш у сваіх успамінах, — аж да дэталяў, якіх яна не ведала, — напрыклад, дэталі працэдуры, як яны былі пазбаўлены чэхаславацкага грамадзянства і высланы. У Дзяржаўным цэнтральным архіве, у матэрывах акцыі дапамогі рускай эміграцыі ёсць дакументы пра побыт і вучобу Яна Геніюша. Там ёсць, напрыклад, пашпарт Беларускай Народнай Рэспублікі, выдадзены Я. Геніюшу ў Каўнасе ў 1922 г., чэхаславацкая віза з датай

² Ціхі Ф. Архіў, карэспандэнцыя ПСН 15, G-Je.

³ Цэнтральны дзяржаўны архіў (ЦДА). 109–12–9–102.

⁴ ЦДА. 316–125–4/94–113.

⁵ Архіў Канцылярыі Прэзідэнта Рэспублікі, пратакол 1945 г., № 1740, 1775.

15 красавіка 1922 г., некаторыя дакументы, што датычаць яго вучобы ў Карлівым універсітэце: заявы на выдзяленне дапамогі і стыпендыі, накіраваныя ў Камітэт прызначэння стыпенды рускім і украінскім студэнтам. У ДЦА, у матэрыйлах прэзідыму паліцыі⁶ ёсць дзве анкеты, запоўненыя праўдападобна, у часы так званай Другой рэспублікі, перад нападам Германіі на Польшчу. Польшча ў той час патрабавала вяртання сваіх грамадзян. У анкеце паведамляеца, што Я. Геніуш у Чехіі вучыцца на юрыдычным факультэце Свабоднага ўкраінскага ўніверсітэта. Анкеты запоўненыя рукой Л. Геніуша. У ДЦА захоўваецца і тэлетайпнае паведамленне ад 20 чэрвеня 1944 г., адрасаванае з Мінска дзяржаўнаму міністру К. Г. Франку, пра запрашэнне на Усебеларускі кангрэс, які адбудзеца 27 чэрвеня 1944 г.⁷.

У архіве ўпраўлення паліцыі знаходзяцца розныя пасведчанні, пашпарты і пасляваенныя дакументы Геніушаў, якія датычацца атрымання чэхаславацкага грамадзянства⁸. Яшчэ тут знаходзяцца матэрыйлы з Міністэрства ўнутраных спраў і дзяржбяспекі, якія сведчаць, што адразу пасля лютага 1948 г. (камуністычнага перавароту) гэтыя органы спешна выконвалі загад Москвы пра выдачу Геніушаў як ваенных злачынцаў у Савецкі Саюз і ў сувязі з гэтым шукалі любую падставу, каб пазбавіць іх чэхаславацкага грамадзянства. У архіве Міністэрства ўнутраных спраў таксама ёсць дакумент пра зняволенне Геніушаў органамі Дзяржбяспекі. 5 сакавіка 1948 г. унаучы яны былі схоплены дома, у Вімпэрку⁹.

Цікава, што яшчэ 2 чэрвеня 1948 г. Земскі суд у Празе адказаў на скаргу Геніушаў наконт іх арышту такім рашэннем: у выпадку, калі гэтыя людзі з'яўляюцца чэхаславацкімі грамадзянамі, іх зняволенне проціпраўнае, калі яны не зрабілі канкрэтных парушэнняў чэхаславацкіх законаў (адказ акружнога суда ў Піску ад 4 чэрвеня 1948 г. Міністэрству ўнутраных спраў¹⁰). У непадпісанай копіі рашэння гарсавета (Акружнога народнага камітэта) ў Прахаціцах пра высылку Геніушаў з тэрыторыі Чэхаславакіі ад 7 ліпеня 1948 г. гаворыцца, што 1 красавіка 1948 г. яны былі пазбаўлены чэхаславацкага грамадзянства¹¹. У іншым дакумэнце ад 9 ліпеня 1948 г. абласная управа СТБ (дзяржбяспекі) у Піску паведамляе цэнтральную пражскую управе, што Геніушы з турмы ў Піску былі пераведзены ў тамтэйшы адміністрацыйны ізалятар СТБ. 7 ліпеня 1948 г. паводле рашэння Акружнога народнага камітэта ў Прахаціцах Геніушы былі высланы, а 8 ліпеня былі эскартаваны пісецкай міліцыяй і перададзены цэнтральнай управе СТБ у Празе¹².

⁶ ЦДА. Архіў управы паліцыі, G 310/1.

⁷ Фонд прэзідыму паліцыі, 225, № 110–5–69.

⁸ ЦДА. Архіў управы паліцыі, G 310/1.

⁹ Архіў Міністэрства ўнутраных спраў, 305–141–1.

¹⁰ ЦДА. Міністэрства ўнутраных спраў, A 461/1045.

¹¹ Архіў Міністэрства ўнутраных спраў, 305–141–1.

¹² Тамсама.

У сталічным архіве Прагі¹³ знаходзяцца дакументы, якія датычацца так званых «малых» Бенешавых дэкрэтаў, паводле якіх пасля вайны грамадзяне караліся за супрацоўніцтва з немцамі, за грамадскія беспарадкі і г.д. Паводле «малога» дэкрэта ў суд былі выкліканы ўсе запрошаныя на Усебеларускі кангрэс. У той час (весень 1948 г.) з іх у Празе заставаўся толькі М. Забэйда-Суміцкі. Геніошы былі даўно за мяжой, а на іх адрас працягвалі прыходзіць новыя і новыя позвы, у тым ліку і на імя неіснуючага Міхала. Апошняя позва прыйшла Геніошам у 1950 г., калі грашовыя штрафы былі ўсім зменшаны або дараўаны.

У архіве Л. Геніош у Мінску (аддзел рукапісаў бібліятэкі НАНБ) ёсьць ліст Ларысы Антонаўны Міколу Прашковічу ад 24 верасня 1969 г. Гэты ліст публікуе М. Скобла ў кнізе «Выбраных твораў» Л. Геніош¹⁴. Там згадваецца, што Юрка Геніош па дарозе ў Балгарью спыняўся ў Празе, наведаў там знаёмых. Даведаўся, што ў 1963 г. усе іх знаёмыя ў Празе мелі «візіты», верагодна, з Мінска. Усе тыя візіцёры вельмі добра былі інфармаваны пра ўсіх прыяцеляў сям'і і забралі ў іх усе дакументы, вершы і асобныя рэчы, што належалі Л. Геніошу. Паколькі выдавалі на іх квітанцы, ясна, што візіт насіў афіцыйны характар.

Ці быў нехта з чэшскага боку прыцягнуты да вызначэння кола сяброў Геніошаў? Пакуль застаецца спадзявацца, што нейкія згадкі знайдуцца ў спадчыне Л. Геніош. Магчыма, дапамаглі б пошуку ў польскіх, беларускіх і рускіх архівах. Пакуль нам не ўдалося даведацца, у каго рэчы Геніошаў былі канфіскаваны. Магчыма, у пана Крываноскі, апекуна малога Юркі, які мусіў перадаваць адабраныя дакументы Я. Геніоша Міністэрству ўнутраных спраў? Ці ў прафесара Шпачка, старшыні Саюза амерыканска-чэшскага сяброўства? Або ў медыка Карла Вотрубы? Сям'і Сіраполкавых? Невядома.

А цяпер хачу выказаць некалькі думак, якія датычацца пражскай літаратурнай творчасці Л. Геніош і яе стасункаў з чэшскай культурай.

Хаця Л. Геніош пісала вершы ўжо ў Ваўкаўскім ліцэі, больш сур'ёзна пачала яна займацца творчасцю пасля замужства. Найболыш інтэнсіўна — у Празе, калі была разлучана з радзімай. Тут яна стала вядомай паэткай, якая хутка набыла папулярнасць у шырокім коле беларусаў. Дэбютавала яна ў 1940 г. у беларускай эмігранцкай газеце «Раніца» вершам «Беларуска». І ў час вайны працягвала пасылаць у гэтую газету свае вершы, якія рэзка кантраставалі з яе зместам. У Празе паэтка выдала сваю першую кнігу «Ад родных ніў», прысвечаную братам і сёстрам на чужыне. Сваймі вершамі аб Празе — у нас амаль невядомымі — узбагаціла чэхаш. У Празе нарадзіўся і другі зборнік вершаў 1945—1948 гг., выдадзены ў 1992 г. у Лондане Беларускай бібліятэкай імя Ф. Скарыны. Астатнія вершы,

¹³ Сталічны архіў Прагі, 36—11384.

¹⁴ Геніош Л. Выбр. тв. Мн., 2000. С. 511.

напісаныя ў пражскі перыяд, згубіліся, былі ўкрадзены або пакінуты чэшскім прыяцелям, якія іх захоўвалі.

«Унучка Францішка Скарыны» (як Геніош сама сябе называла ў адным вершы) у Празе пачувалася добра, не адчувала моўнага бар’еру. Гаварыць па-чэшску яна навучылася. Чытала па-чэшску Біблію, таму што беларуска-га перакладу не мела. Евангелле яна мела па-беларуску. Ужо пасля двух гадоў побыту ў Празе па-чэшску запаўняла анкеты (вышэй памянённыя апытальнікі). Яны запоўнены пісьменна, толькі з нязначнымі памылкамі ў дыякрытычных знаках.

Уплыў чэшскай паэзіі ў яе вершах не заўважаецца (а, напрыклад, ва Уладзіміра Жылкі заўважаўся ўплыў Іржы Волкера). Аднак яна сачыла за чэшскай літаратурай часоў вайны (у лісце М. Танку ад 22 кастрычніка 1966 г. цытуе Ф. Грубіна, Я. Сейферта, С. К. Нэймана¹⁵). У лісце А. Мальдзісу ад 17 сакавіка 1981 г. паэтка прапануе перавезці астанкі Максіма Багдановіча на Радзіму па прыкладу таго, як гэта зрабілі чехі, перавёзшы прах свайго вялікага паэта Карла Гынка Maxi з Літамерыц у Прагу ў 1939 г. Л. Геніош сама была сведкай гэтай нацыянальной падзеі. Пры ёй праходзілі таксама два Усесакольскія злёты — дзесяты, перадваенны, які стаў антынацысцкай маніфестацыяй, і пасляваенны, адзінаццаты, ужо пры камуністычнай уладзе, калі яна ў вязніцы сустракалася са зняволенымі чэшскімі патрыётамі. Дома, у Беларусі, пасля вяртання з лагера, яна фарміравала свядомасць маладых суайчыннікаў, якім распавядала пра дэмакратыю ў Чэхаславакіі і стаўленне чехаў да роднай мовы. Гэта не азначае, што чехаў і Чехію яна ідэалізавала, наадварот, паэтка згадвае ў сваіх мемуарах і пра непрываемыя факты — напрыклад, праследаванне немцаў пасля вайны.

Ларыса Геніош пражыла жыццё чалавека, які апынуўся паміж двумя камяніямі млына. Але ў яе жыцці заўсёды галоўным заставаліся любоў да свайго народа і спачуванне яго бедам. Гэтае народнае прыніжэнне і бяду яна ўзяла на сябе і засталася верная сваім патрыятычным перакананням аж да смерці. Да смерці яна зведвала здзекі і праследаванне, але не здалася — адмовілася служыць сталінскай пропагандзе — так, як перад гэтым і гітлераўскай. Яе жыццёвая пазіцыя, яе цудоўныя вершы заўсёды будуць мець удзячнага чытача як на радзіме, так і ў нас, у Празе.

¹⁵ Геніош Л. Выбр. тв. С. 511.

КАНЦЭПЦЫИ ЗНЕШНЕПАЛІТЫЧНАЙ АРЫЕНТАЦЫИ БЕЛАРУСКАГА ЗАМЕЖЖА (1921–1925)

Aпынуўшыся за межамі Беларусі пасля завяршэння польска-савецкай вайны 1919–1921 гг., дзеячы беларускага нацыянальна-вызваленчага руху перайшлі на становішча палітычных эмігрантаў. Аднак яны працягвалі цікавіцца праблемамі бацькаўшчыны і верылі ў магчымасць дасягнення ў хуткім часе галоўнай мэты сваёй барацьбы — стварэння незалежнай Беларускай дзяржавы ў этнографічных межах рассялення беларусаў. У дакладзе аб палітычным становішчы Беларусі, які быў складзены ўрадам БНР для ўрада Літвы 29 сакавіка 1921 г., адзначалася: «Апошнія звесткі з Беларусі, якія атрыманы ўрадам БНР непасрэдна з месцаў [...] сведчаць пра тое, што рост нацыянальна-дзяржаўнай свядомасці ў беларускіх масах за апошні год надзвычайна ўзмацніўся. Гэтаму росту спрыяла як няспынная прапаганда беларускіх партый, што стаяць на платформе дэмакратычнай дзяржаўнасці, так і факты бягучага жыцця: фарміраванне беларускай Чырвонай Арміі на аснове тэрытарыяльна-нацыянальнай, якое зрабіла бальшавіцкую ўлада пасля заняцця Мінска, скліканне Цэнтральнага савета Беларусі і стварэнне асобага Чырвонага ўрада. Барацьба з Польшчай, якую вялі пад лозунгамі абароны ўніі беларускіх зямель, Рыжскі мір, які прызнаў незалежнасць Беларусі і ў той жа час падверг яе падзелу. Усе гэтыя факты развіваюць у народзе свядомасць сваёй асобнасці, аддзеленасці ад астатніх Цэнтральнай Расіі, супрацьпастаўляючы яе адначасова Маскве і Варшаве і служылі выдатным сродкам беларускіх арганізацый, колькасць якіх у цяперашні час адлічвае сотні на губерні для прапаганды барацьбы за незалежнасць і непадзельнасць»¹. Зыходзячы з гэтага, беларускія эмігранты сталі выпрацоўваць канцэпцыі, дзе вызначаліся месца Беларусі ў сістэме міжнародных адносін, а таксама асноўныя зневешнепалітычныя арыенцыі суверэннай, незалежнай Беларусі.

Галоўным ворагам беларускага нацыянальна-вызваленчага руху эміграцыя лічыла Польшчу. Выразна антыпольская настроі праявіліся ў кнізе А. Цвікевіча «Адраджэнне Беларусі і Польшча», якая была выдадзена ў 1921 г. (у той час ён займаў пасаду міністра замежных спраў ва ўрадзе В. Ластоўскага). Цвікевіч лічыў, што саюз з Польшчай не карысны для Беларусі, бо беларусы з'яўляюцца нацыяй сялянскай, у той час як палякі — нацыяй шляхецка-капіталістычнай. Аднак польскую буржуазію ён лічыў слабой і няздольнай да эфектыўнай эксплуатацыі прыродных багаццяў Беларусі.

¹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Вільня; Нью-Ёрк; Менск; Прага. 1998. Т. 1. Кн. 2. С. 1064.

Такім чынам, Польшча непазбежна павінна была перадаць правы на эксплуатацыю Беларусі замежным капиталістам, адзыгрываючы ролю камісіянер-пасрэдніка, але такі падыход, на думку Цвікевіча, значна пагоршыў бы становішча Беларусі нават у параўнанні з часам знаходжання яе ў складзе Расійскай імперыі². Цвікевіч заклікаў палякаў адмовіцца ад беларускіх зямель і звярнуць больш увагі на тэрыторыі, якія некалі належалі «пястаўскай Польшчы», але ў той час знаходзіліся ў складзе Германіі³. «Калі польская працоўная дэмакрацыя жадае чэсна пайсьці рука ў руку з вызваленай Беларусью, яна, разам з вызnanьнем праў беларускага народа на этнографічныя граніцы, павінна поўнасцю і да канца вызнаць дзяржаўную незалежнасць Беларусі. У сваю чаргу, беларуское адраджэнне ідзе насустреч законным вымогам Польшчы аб вольным развіцці польской культуры на беларускіх ашпарах. Усе патрэбныя гарантныя Беларусь гатова для гэтага даць яшчэ з большай ахвотай, ніж гэта робіць Польшча», — пісаў ён⁴. На працягу 1921—1925 гг. беларускія дзеячы неаднаразова падвяргалі рэзкай крытыцы палітыку польскіх уладаў, накіраваную на задушэнне беларускай нацыянальна-культурнай самабытнасці на тэрыторыях, якія ў 1921 г. трапілі ў склад Польскай дзяржавы.

Крытычна ставіліся дзеячы БНР і да Савецкай Расіі. 14 ліпеня 1921 г. прэзідым Рады БНР і ўрад БНР прынялі рэзолюцыю наступнага зместу:

«Урад Беларускай Народнай Рэспублікі лічыць, што

1) стварэнне з пяці з паловай паветаў Мінскай губерні Савецкай Беларускай Рэспублікі;

2) уступленне гэтай нязначнай часткі Беларусі ў федэратыўна-палітычную сувязь з Расіяй у выпадку неабходнасці;

3) далучэнне да Расіі тэрыторый, якія населены беларускім народам Віцебскай, Гомельскай, Магілёўскай і частак Смаленскай і Чарнігаўскай губерняў;

4) узрастаючы маскоўскі цэнтралізм у адносінах да Савецкай Беларусі — усё гэта супярэчыць самой сутнасці, нават ідэялогіі Савецкага ўрада і з'яўляецца грубай насмешкай над ідэялогіяй Трэцяга Інтэрнацыонала, а tym больш над народам, які прыкліаў столькі намаганняў для абароны сваіх правоў на самавызначэнне.

Урад Беларускай Народнай Рэспублікі не браў і не будзе браць удзелу ва ўзброенай барацьбе супраць Расіі, што зыходзіць з якіх бы то ні было рэакцыйных крыніц, але пратэставаў і будзе пратэставаць і змагацца супраць усерасійскага цэнтралізму і папрання законных правоў працоўнага беларускага народа на самавызначэнне і поўную дзяржаўную незалежнасць»⁵.

² Цвікевіч А. Адраджэнне Беларусі і Польшча. Берлін, 1921. С. 155, 169, 171.

³ Тамсама. С. 181.

⁴ Тамсама. С. 183.

⁵ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1196.

Далучэнне Беларусі да Расіі лічылася немэташодным і па прычыне складанага эканамічнага становішча РСФСР. Як адзначалася ў лісце А. Галавінскага, які быў накіраваны да М. Краўцова ў ЗША 1 лістапада 1921 г., «Аб’яднанье этнографічнай Беларусі з Расіяй патрабуе вялікіх страт ад апошняй на адбудову нашага краю, зруйнаванага вайною, Расія ня мае такіх сродкаў, каб мець магчымасць дапамагчы нам,— Расія сама шукае загранічнага капіталу»⁶.

З асудженнем палітыкі Польшчы і РСФСР у дачыненні да Беларусі выступіла Першая Беларуская нацыянальна-палітычная канферэнцыя ў Празе ў верасні 1921 г. У прыватнасці, у рэзалюцыі канферэнцыі «Палажэнне беларускага народу пад акупацыямі», гаварылася:

«Беларуская нацыянальна-палітычная нарада ў Празе, разважыўшы палажэнне беларускага народу пад расійскай і польскай аккупацыямі, съцвярджае, што:

1) пад расійскай акупацыяй у гэты момант знаходзіцца больш як 206 000 кв. кл беларускай тэрыторыі, з ліку якой расійскі савецкі ўрад 153 000 кв. кл далучыў безпасрэдна да Расіі, а на 53 000 кв. кл утварыў фікцыю Савецкай Беларусі. На тэрыторыі Савецкай Беларусі расійскі савецкі ўрад устанавіў уладу, зложаную з чужых беларускаму народу элементаў, каторымі кіруе цэнтральны савецкі ўрад з Масквы. Шырока рэкламаванай талерантнасцю савецкай улады да беларускага адраджэнчэскага руху ў Савецкай Беларусі дагэтуль нічога не зроблена.

На беларускай тэрыторыі, далучанай безпасрэдна да Расіі, беларускае насяленне падлягае самай натужнай русіфікацыі і пазбаўлена ўсіх як палітычных, так і нацыянальна-культурных правоў: урадавай мовай зьяўляецца мова расійская, беларускія газеты забаронены, беларуская адраджэнчэская праца тлуміцца турмой і расстрэламі;

2) пад польскай акупацыяй знаходзіцца больш як 100 000 кв. кл беларускай зямлі; на захопленых польскім імпэрыялізмам гэтих тэрыторыях бушуе цяпер нічым не агранічаны польскі шавінізм і нячуваны нацыянальны ўціск і зыдзек над беларускім народам. З мэтай задушыць беларускі вызваленчы рух палякі нішчаць беларускую культуру і інтэлігэнцыю, кіруючыся да поўнага зынішчэння на гэтих землях беларускага племені. Землі беларускіх уцекачоў польскі ўрад раздае салдатам, ураджэнцам Польшчы. Съвядомае беларускае сялянства польскі ўрад гноіць па турмам і канцэнтрацыйным табарам, ён зачыняе культурныя, нацыянальныя і эканамічныя арганізацыі, забараняе друк, беларускую школу і мову.

Беларуская нацыянальна-палітычная нарада, у імя справядлівасці і захаванья беларускай нацыі і культуры вымагае ад Лігі Нацый і ўсіх народаў съвету адкінуць агідны польскі шавінізм і імпэрыялізм у яго этнографічныя межы за Буг і Нарэў»⁷.

⁶ Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 325, вол. 1, спр. 188, арк. 8.

⁷ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1220–1221.

Сапраўднымі саюзнікамі кіраунікі БНР лічылі народы Усходняй Еўропы. Цвікевіч у названай вышэй кнізе пісаў: «У барацьбе з польскім імпэрыялізмам Беларусь не адзінока: суседня з ёй народы, і ў першую чаргу народ літоўскі, знаходзіцца ў стасунку да Польшчы ў аднолькавым становішчы. Безварунковае аб’еднаныне дзяржаўных імкненіяў гэтых двух народаў дыктуеца ня толькі ўзаёмнай эканамічнай залежнасцю, аднолькавым сацыяльным ладам і нацыянальнай нейтральнасцю — але і агульной небясьпекай, што насоўваецца на нашых вачах з Захаду. Пытаныне аб’еднаныня іх — справа бліжэйшага часу. Украіна (асабліва Галіччына), Латвія і па часці Эсція. Памянённыя народы пойдуць на хаўрус з Беларусью запраўды як роўны з роўным, не хаваючы камень за пазухай. І на іх дапамогу ў змаганыні з польскімі адэптамі Беларусь можа съмела рахаваць»⁸. У мемарандуме ўрада БНР да кіраунікоў Вашынгтонскай міжнароднай канферэнцыі (ён быў падрыхтаваны ў канцы 1921 г.) гаварылася: «Беларускі Народ жадае міру і адзіную апору гэтаму доўгачаканаму міру і свайму існаванню бачыць у сваёй дзяржаўнай самастойнасці і незалежнасці і ў праве свабоднага добраахвотнага выбару сабе саюзнікаў. Такіх саюзнікаў падрыхтавала беларускаму народу яго гісторыя і эканамічная неабходнасць у выглядзе Прыбалтыскіх рэспублік: гаспадарча дапаўняючы адзін аднаго, этнографічнае Беларусь і Прыбалтыскія дзяржавы складуць зусім жыццяздольны і гаспадарча-закончаны арганізм [...]. У палітычных адносінах саюз прыбалтыскіх рэспублік з далучэннем да яго этнографічнай Беларусі дае трывалае лагічнае вырашэнне адвечным спрэчкам паміж Москвой і Варшавай за першынства: вышэйузгаданы саюз практычна будзе ўяўляць з сябе нейтральны буферны дзяржаўна-палітычны арганізм, які прымірыць інтэрэсы актыўных ваяўнічых дзяржаў»⁹.

Аналагічныя доказы прыводзіліся і ў мемарандуме, які ўрад БНР склаў для кіраунікоў міжнароднай канферэнцыі ў Генуі ў студзені 1922 г. У пунктах 2 і 3 дакумента гаварылася: «Беларусь у мінуўшчыне, пачынаючы ад X і да XVII ст., мела ўласную дзяржаўнасць, будучы пад канец у лучнасці з Літвой. У той час Беларусь выявіла выключнасць творчыя сілы як у палітычнай, так асабліва ў культурнай дзедзіне. Аб гэтым съведчаць памятнікі яе гісторыі. У тэй або іншай форме Беларусь гатова і цяпер узнавіць быўшую блізасць да Літвы і Прыбалтыкі. Беларусь, будучы натуральным гінтэрляндам Прыбалтыкі, абладае зусім выстарчаючымі магчымасцямі дзеля незалежнага існавання»¹⁰.

Разглядаючы саюз з Літвой як аснову знешній палітыкі суверэннай Беларусі, беларускія дзеячы дапускалі магчымасць перадачы ў склад Літвы Вільні. У звароце да старшыні Літоўска-польскай канферэнцыі ў Брюсселі

⁸ Цвікевіч А. Адраджэнне Беларусі і Польшча. С. 184.

⁹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1249.

¹⁰ Тамсама. С. 1288.

П. Гіманса (зварот падпісалі В. Ластоўскі і А. Цвікевіч) гаварылася, што бяспрэчнай лініяй граніцы паміж Польшчай і Літвой з'яўляецца лінія Аўгустаўскага канала, а землі Беларусі, што размяшчаюцца на ўсход ад яе, па справядлівасці трэба перадаць беларусам. Аднак з улікам таго, што такі падыход быў на той час нерэальнym, складальнікі звароту прапаноўвалі перадаць спрэчныя тэрыторыі Літве на падставе таго, што літоўцы і беларусы арганічна звязаны паміж сабою і маюць аднолькавае імкненне адзін да другога¹¹.

У новай заяве ўрада БНР да Гіманса, датаванай 30 мая 1921 г., гаварылася: «Урад Беларускай Народнай Рэспублікі лічыць сваім абавязкамі зазначыць, што Беларусь ні ў якім здарэнні не адмовіцца ад сваіх дзяржаўных правоў на этнографічна-беларускія землі Віленшчыны і Гродзеншчыны і ніякіх актаў аб дзяржаўной прыналежнасці гэтых зямель, заключаных трэцымі асобамі паміж сабой без учасця прадстаўнікоў ядына сувэрэнага на гэтых землях народу Беларускага, не прызнае. Разам з тым на аснове неаднаразовых сваіх заяў [...] Урад Беларускай Народнай Рэспублікі ў выпадку, калі на Літ.-пол. канфэрэнцыі ў Брусеў будзе запрапанавана Літве перадача беларускай зямлі да лініі Рыжскай пол.-рас. умовы (так званы другі «польскі» калідор), дае сваю згоду на прыём Літвой гэтых зямель пад варункам, што этнографічна-беларускія землі будуць выдзелены ў самастойную палітычную адзінку, звязаную з Літвой асобнай дзяля гэтай справы умовай, заключанай паміж Урадамі Літоўскай Рэспублікі і Урадам Беларускай Народнай Рэспублікі»¹². У лісце да Я. Бачынскага ад 27 чэрвеня 1921 г. В. Ластоўскі пісаў: «Мы хочэм, каб захвачэнная Польшчай беларускія землі (на ўсход ад лініі Керзана) былі ўзяты так, як і Усходняя Галіччына пад сувэрэнітэт Лігі Нацый і былі звязаны конфэдэрацийнай звязьлю [з] Літвой, з якой мы ў гісторычным прошлым, як роўныя з роўнымі, пражылі 500 лет нашай гісторыі»¹³.

Патрабаванне перадаць Вільню Літве змяшчалася і ў звароце, які ўрад БНР накіраваў да старшыні Генуэзскай канферэнцыі Л. Факта 3 мая 1922 г. У дакумэнце, у прыватнасці, гаварылася:

«1) прылучэнне Вільні да Польшчы аддзеліць гэтае места ад Балтышкіх прыморскіх зямель, з якімі беларускія землі звязаны эканамічна самой прыродай; гэтае прылучэнне засудзіла бы гаспадарку, гандаль і прамысловасць Віленшчыны на поўны застой. Да гэтага дадаліся бы другія варункі, выцякаючыя з паняволення беларускага насялення Польшчай, няздолгай забяспечыць яму яго поўнае палітычнае і эканамічнае разывіцьцё;

2) прылучэнне Вільні да Польшчы раўнялася бы для беларускага селяніна звароту пад фэадальнае ярмо польскіх паноў. Польскае панаванье

¹¹ НАРБ. Ф. 325, вол. 1, спр. 118, арк. 12–13.

¹² Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1119.

¹³ Тамсама. С. 1130.

праціўна харктару і жаданьням беларускага селяніна. Для яго Польшча зъяўляеца дзяржавай антыдэмакратычнай і варожай яго нацыянальнай, рэлігійнай і сацыяльнай эвалюцыі»¹⁴.

Аўтары звароту лічылі, што «Віленская тэрыторыя, пасъля далучэння яе да Літоўскай дзяржавы, будзе карыстацца самай шырокай аўтаноміяй і будзе мець уласны Парліамант, які зъявіцца гарантыйяй палітычных правоў на толькі большасці насялення беларусоў, але і меншасцяй— жыдоўскай і польскай— названай тэрыторыі. Аўтаномная тэрыторыя Вільні на будзе агранічана межамі дайней губэрні таго ж імені, але ў яе ўвойдзе ўся тэрыторыя, эканамічна залежная ад Вільні і знаходзячаяся на усход ад лініі Керзона»¹⁵.

Нягледзячы на пажаданні беларусаў, 15 сакавіка 1923 г. Канферэнцыя паслоў (у склад яе ўваходзілі прадстаўнікі дзяржаў Антанты) прызнала «рыжскую лінію 1921 г.» у якасці легітымнай усходняй граніцы Польшчы. Адначасова па сутнасці быў замацаваны польскі харктар Віленшчыны (у 1922 г. Віленскі сейм прыняў рашэнне аб ліквідацыі Сярэдняй Літвы і далучэнні Віленшчыны да Польшчы). Трохі пазней «рыжскую лінію» прызналі ЗША. Прыйзнанне вядучымі дзяржавамі Захаду ўсходняй польскай мяжы выклікала супяречнасці ў літоўска-беларускіх адносінах. 12 студзеня 1923 г. кіраунікі Дзяржкалегі БНР (яна выконвала ў гэты час функцыі ўрада БНР), Цэнтральны рады сялян-беларусаў у Літве, Беларускай грамады ў Коўне, Беларускай нацыянальнай сувязі (П. Крачэўскі, А. Карабач, Л. Заяц, А. Галавінскі) апубліковалі заяву, дзе гаварылася: «Пасъля правалу Віленскага сойму літоўская старана пачала занадта спакойна ставіцца да справы змаганьня за Вільнню, у аканчальным выніку спадзяючыся, што захопленая тэрыторыя будзе звернутая Літве міжнароднай інстанцыяй [...] Сімпатыі беларускага жыхарства да Літвы пачалі лічыцца явішчам непрамінаочым і само сабой разумеючымся, пачало лічыцца за правіла, што сімпатыі беларусаў да Літвы павінны ўзмацоўвацца толькі самым фактам польскіх гвалтаў. Падобны зняважлівы да нашай нацыянальнай горднасці стасунак да беларускага руху валок за сабой поўную бязчыннасць, інэртнасць тут у Літве, дзе павінна была горача кавацца справа ўзаемнага збліжэння і падтрымання»¹⁶.

Адпаведныя думкі выказваў і віцэ-старшыня дзяржкалегі БНР В. Захарка. У лісце да Петрушэўскага ад 29 верасня 1923 г. ён адзначыў: «Кіраунікі літоўскай палітыкі імкнуцца давесыці беларусам, што іхняя барацьба супроць Польшчы можа мець посьпех толькі тады, калі яна будзе адбывацца «пры Літве», ад яе імя, пад яе апекай і г. д. Яны кажуць, што толькі змагаючыся за Вільнню, у закрэсе меж Літоўскай рэспублікі (зnamянітая лінія 12 ліпня),— беларусы могуць спадзявацца на нешта памыснае. Барацьба за

¹⁴ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1318.

¹⁵ Тамсама. С. 1319.

¹⁶ Тамсама. С. 1382.

беларускую незалежнасць, барацьба ў закрэсе меж усяго беларускага этнаграфічнага абшару акрэсліваеца імі як реч нерэальная і таму шкодная»¹⁷. Захарка лічыў, што захаванне літоўцамі такога падыходу можа прывесці да раз'яднання паміж літоўцамі і беларусамі¹⁸. Погляды Захаркі падзяляў А. Цвікевіч, які ў лісце да А. Луцкевіча ад 6 кастрычніка 1923 г. (на той час Цвікевіч ужо ўзначаліў урад БНР) пісаў: «Сучасная літоўская палітыка не вызнае [...] самастойнага беларускага пытання і на другі дзень пасля таго, як Вільня адойдзе (калі наагул адойдзе!) да Літвы, — яна пагадзіцца з адзінавернай Польшчай (і адзіна партыйнай), праз галаву Заходняй Беларусі»¹⁹. Кіраунік урада БНР лічыў мэтазгодным жорстка паставіць перад урадам Літвы патрабаванне рэальна падтрымаць беларускі рух з фіксацыяй гэтага абавязацельства ў спецыяльным даговоры. «Я ведаю, як нявыгадна нам разыходжанье з Літвой. Але з двух школ трэба выбіраць меншае, — ці ліквідавацца самім, ці ліквідаваць нашыя адносіны. Мы выбіраем апошняе», — падкрэсліваў ён²⁰.

24 жніўня 1923 г. урад БНР у спецыяльнай Дэкларацыі сформуляваў канцептуальныя палажэнні асноў знешняй палітыкі Беларусі ў новых умовах (документ падпісалі Крачэўскі, Цвікевіч, Варонка, Захарка, Заяц, Пракулеўіч). У Дэкларацыі, у прыватнасці, гаварылася:

«Урад БНР будзе імкнуцца да наладжэння і захавання добрых адносін да ўсіх народаў. Пачуцьцё братэрства ён будзе захоўваць асабліва да тых народаў, якія прыходзяць яму з дапамогай, са шчырасцю, выкліканай адзінай спачуваньнем Беларусі ў яе цяжкім становішчы.

У адносінах да Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік Урад БНР будзе дабівацца зынішчэння Рыжскага трактату і адмовы Расіі ад прэтэнзій на беларускія тэрыторыі.

У барацьбе з Польшчай Урад БНР будзе дабівацца зынішчэння польскай акупацыі над Заходняй Беларусью і ўстанаўлення дзяржаўной граніцы на заходзе па Бугу і Нараву.

Урад БНР ставіць сваім заданьнем быць у зносінах са ўсімі ўрадамі съвету, цікуючы за тым, каб яны зналі праіду аб Беларускім Народзе, аб яго жаданьні быць самастойным, аб гвалтах над ім яго ворагаў. Шырокі съвет павінен аб гэтым ведаць, каб не падтрымоўваць гвалтаўнікоў, уціскаючых нашу Бацькаўшчыну [...]. Урад БНР лічыць абавязковым пры ўсялякіх ва runках захаваць з гэткімі труднасцямі ўстанаўленую звязь Беларусі з Захадам дзеля абароны яе нацыянальных інтэрэсаў.

Урад БНР павінен быць тым звязном, што яднае беларускую эміграцыю з бацькаўшчынай. Роля эміграцыі для нашага адраджэння вельмі

¹⁷ НАРБ. Ф. 325, вол. 1, спр. 118, арк. 76.

¹⁸ Тамсама. Арк. 74.

¹⁹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1456.

²⁰ Тамсама.

пачэсная, прычым першая роля безварункова належыць беларускай эміграцыі Амэрыкі і Канады. Браты нашы ў далёкай заакеанскай краіне не забылі, мы пэўны, сваёй многапакутнай бацькаўшчыны і чакаюць спосабу прыйсьці ей у сумную гадзіну на помач. Урад БНР пасылае да амэрыканскай эміграцыі свайго паўнамоцнага прадстаўніка і чакае ад яе спаўнення сваіх грамадзкіх абавязкаў»²¹.

У 1924 г. частка дзеячаў БНР палічыла магчымым атрымаць дапамогу з боку СССР у справе аб'яднання Беларусі. Такі падыход падзяляў, у прыватнасці, А. Цвікевіч, па ініцыятыве якога ў Берліне ў каstryчніку 1925 г. была скліканая Другая беларуская нацыянальна-палітычная канферэнцыя. Па словах Цвікевіча, правядзенне канферэнцыі было выкліканы трэмы прычынамі: 1) абсалютным і безумоўным ростам БССР, якая стала вырашальнym фактарам беларускага вызваленчага руху, нацыянальна-культурнага і дзяржаўнага будаўніцтва; 2) расколам раней «адзінага нацыянальнага фронту» ў Заходній Беларусі, у сувязі з падрыхтоўкай Рабоча-сялянскай грамады; 3) незацікаўленасцю ў існаванні БНР суседніх з Беларуссю буржуазных дзяржаў. Разам з тым, Цвікевіч і яго ўрад не ставілі пытання аб арыентацыі на СССР, размова ішла толькі пра аб'яднанне намаганняў з БССР (у 1930 г., на адным з допытаў па сфабрыкаванай справе «Саюза вызвалення Беларусі» Цвікевіч заявіў, што ён у 1925 г. заставаўся беларускім нацыяналістам, «з той толькі розніцай, што свой нацыянальны настрой імкнуўся рэалізаваць і задаволіць не ў старых формах «народнай» Беларусі, а ў новых формах Беларусі Савецкай»²²). Берлінская канферэнцыя прыняла пастанову «Аб агульным палітычным становішчы Беларусі», у якой Савецкая Беларусь прызнавалася рэальнай формай Беларускай дзяржавы, «цэнтрам беларускага адраджэння», а ўсялякія спробы барацьбы супраць яе — «здрадай справе вызвольнага беларускага руху» (пастанову падпісалі А. Цвікевіч, К. Езавітаў, У. Пракулевіч, А. Галавінскі, Л. Заяц)²³.

Трэба заўважыць, што думку аб магчымасці саузу з СССР і БССР падзялялі не ўсе беларускія эмігранты. Сумненні ў мэтазгоднасці такой арыентацыі выказваў старшыня Рады БНР П. Крачэўскі. У лісце да А. Аўсяніка ад 15 каstryчніка 1924 г. ён звяртаў увагу на тое, што «пакуль ідзе пытаньне аб сусветнай рэвалюцыі, саветчыкі выкарыстовываюць усё, што пападзецца ім пад руку, але, — будзьце пэўны, калі паўстане аб іхнем супакою і існаваньні, то яны і пальцам не крануть, каб абараніць Заходнюю Беларусь ад палякаў»²⁴.

Праціўнікам арыентацыі на СССР заставаўся былы кіраўнік урада БНР В. Ластоўскі. У выступленні на V Асамблей Лігі Нацый у Жэневе ў верасні

²¹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1437.

²² Цвікевіч А. «Ліквідацыя БНР не была манеўрам»; «Візіт да Пілсудскага» // Маладосць. 1993. № 1. С. 219.

²³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1630.

²⁴ Тамсама. С. 1541.

1924 г. ён заявіў, што Беларусь не будзе сапраўды незалежнай ні ў саюзе з Расіяй (ССР), ні ў саюзе з Польшчай. «Беларускаму народу няма вызвалення ні праз Варшаву, ні праз Москву. І праз Москву, і праз Варшаву на Беларусь ідзе руіна і знішчэнне», — падкрэсліў ён. — Толькі ў сувязі з братнімі дэмакратычнымі сялянскімі народамі Літвы, Украіны і другімі можа Беларусь дайсці свайго вызвалення, можа рэалізаваць сваю дзяржаўную незалежнасць»²⁵. Ластоўскі адстойваў ідэю захавання саюзу паміж Беларуссю і Літвой: «Літва, якая большасць сваёй гісторыі пражыла з беларускім народам, павінна падаць беларусам руку помачы ў іхнім цяперашнім змаганні. У вольнай Беларусі Літва, як і ў гістарычнай мінуўшчыне, будзе мець прыязную дзяржаву, з якой лучаць нас і гісторыя, і эканоміка, і аднастайны сялянскі склад жыхарства»²⁶. Скептычна паставіўся ён і да «ўзбуйнення» БССР у 1924 г., звярнуўшы ўвагу на тое, што РСФСР перадала ў склад Савецкай Беларусі не ўсе этнографічна беларускія землі²⁷.

В. Ластоўскі стаў адным з галоўных распрацоўшчыкаў і прапагандыстаў «крывіцкай тэорыі». Ён пропанаваў адмовіца ад выкарыстання тэрміна «Беларусь» і замяніць яго на тэрмін «Крывія». «Імя «крывічы» жыло яшчэ ў памяці нашага народу ў пачатках XIX ст. Толькі ў 1860 гадах, пасля апошняга польскага падданства, калі ў Москве і Петраградзе «аткрылі» Беларусь, імя «крывічы» было засуджана на няпамяць. [...] Найменыні «Беларусь» і «Маларусь» асабліва горача пралагавала царская Расія, бо яны служылі праваднікамі агульнарускіх ідэалаў «трыадзінай Русі», зводзячы ўкраінцаў і беларусаў на ступень правінцыяльных адмен», — пісаў ён у адным са сваіх артыкулаў у 1923 г.²⁸. Ён жа пісаў у прадмове да «Расійска-крыўскага (беларускага) слоўніка» ў 1924 г.: «Мы Крывічы, а ня Русь Літоўская, Варажская ці Маскоўская, Белая ці Чорная; мы асобны славянскі народ, не правінцыяльная чыясьць адмена.

Мы Крывічы, славянскае асобнае племя, са сваей асобай мовай, гісторыяй, народнымі харектарамі, звычаямі і абычаямі; племя, якое тысячу з лішнім лет засяляе сваю крывічансскую зямлю.

Мы Крывічы, гэта знача, што мы па доўгім, цяжкім сыне прафіліяжы вольнымі душой, як вольнымі пачувалі сябе нашы прашчуры на вечах старажытных.

Наша мінуўшчына, гэта блуканьне па раздарожах і муках, а мы цяпер ізноў пры крыніцах гаючае і жывучае вады, пры сваім народзе Крывічанскім, і, разам з ім, адбудовываемо вольную Крывію!»²⁹.

²⁵ Ластоўскі В. Выбр. тв. Мн., 1997. С. 358.

²⁶ Тамсама. С.359.

²⁷ Крывіч. 1924. №1. С.88.

²⁸ Тамсама. 1923. №5. С.44.

²⁹ Ластоўскі В. Прадмова // Ластоўскі В. Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік. Коўна, 1924. С.XI.

Погляды Ластоўскага падзялялі не ўсе дзеячы беларускага вызваленчага руху. Напрыклад, крытычна ставіўся да «крывіцкай тэорыі» К. Езавітаў, які актыўна працаўваў у асяроддзі беларусаў Латвіі. У студзені 1924 г. ён заўважыў: «Ідэі «Крывіі» і «крыўскага народа» многія лічуць для справы некарыснымі: разъбівае гэта наш яшчэ нескалочаны рух і ставіць у тупік інаштранцаў. Мала таго — насы дрыгвічы і радзімічы крыху абражаны. А што найгорш, дык гэта можа выклікаць раскол і стварэнне Чорнай Русі ці Белапольшчы»³⁰. Асуджэнне «крывіцкай тэорыі» стала адным з галоўных пытанняў парадку дня Берлінскай канферэнцыі 1925 г.

Падсумоўваючы, можна адзначыць, што ў знешнепалітычных канцепцыях, якія распрацоўваліся беларускай палітычнай эміграцыяй у 1921–1925 гг., выразна праяўлялася імкненне абавязацца найперш на ўласныя сілы і на дапамогу маладых суседніх дзяржаў і народаў, галоўным чынам дзяржаў Балтый і ўкраінцаў. Вельмі асцярожна дзеячы беларускага руху ставіліся да магчымасці апоры на вядучыя дзяржавы Захаду, аддаючы перавагу развіццю супрацоўніцтва з міжнароднымі арганізацыямі, у прыватнасці, з Лігай Нацый. Аднак рэаліі жыцця былі мацнейшымі за ідэальныя ўяўленні аб ім. Спраба рэалізацыі канцепцыі, у аснове якіх ляжала думка аб магчымасці вызвалення і аўяднання Беларусі пры дапамозе Літвы, скончылася няўдачай, выклікаўшы востры ідэйна-палітычны крызіс у эміграцыйным асяроддзі.

³⁰ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. С. 1494.